

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Kondul a lélekharang

Alig léptünk be az új esztendőbe, máris tragikus események sorára emlékezünk: a „málenkij robot” örvén elhurcoltakra, a doni katasztrófát elszenvedő katonákra, s most a kommunista rendszerek által előidézett véráldozatra. Az utóbbi kapcsán ijesztőek a számok! A Harvard Egyetem által kiadott *Fekete Könyv* szerint a kommunizmus számlájára mintegy százmillió embertársunk erőszakos halála írható. Ezen túl a vörös diktátorok vezette kormányzatok embertelen tevékenysége következtében Ukrajnában a legszerényebb becslés szerint is hárommillió ártatlan embert, nőt, férfit, gyermeket pusztított el az éhhalál az 1930-as évek elején; Kínában a „kulturális forradalom” évtizede során csaknem egymillió embert öltek meg a szélsőséges ideológia jegyében; Kambodzsában az 1970-es években mintegy hárommillió ember halálát okozta a vörös khmerek rémuralma. És több mint egy-egymillió ember haláláért felelős Vietnam és Észak-Korea forradalma, valamint Kelet-Európa, Latin-Amerika, Afrika kommunisták uralma alá került több országának „proletárdiktatúrája”. A XX. század mérlege megdöbbentő, és ehhez még hozzászámítandó a náciizmus és a háborúk sok-sok civil áldozata.

Egyik tanítványom nemrég megjegyezte: „Nem kellene a múltnak ezt a szegyenletes időszakát oly sokszor emlegetni.” Unokáink nemzedéke elítéli ugyan a szörnyűségeket, de azokat egy lezárt történelmi korszak félresiklásának ítéli, mert – mondják – minket többé nem fenyegethet hasonló veszély. Érthető is talán ez a megközelítés, hiszen az ember igyekszik megszabadulni fölöslegesnek vélt terheitől.

Tudnunk kell azonban: nemcsak életek millióit pusztították el, hanem az élők emberi méltóságát is; rombolt a pszichológiai terror, s ennek a további nemzedékek életfelfogásában, magatartásában, ítéleteiben felismerhetők a nyomai. Gondoljunk csak Illyés Gyulának a zsarnokságot jellemző, sodró erejű mondatára! A valóság igazolta, hogy a diktatúrát átélők nem őrizhetik meg sem társadalmi, sem emberi szuverenitásukat. A polgári értékrendet és a személyiséget súlyosan sértő hatások nyomai itt vannak jelenünkben; a becsülettel szerzett tulajdonhoz, a valláshoz, a nemzethez való kötődés szálait nagyrészt szétszaggatták. Amikor most korrupciót, erkölcsi felelőtlenséget tapasztalunk, amikor látjuk, hogy az egyéni érvényesülést minden közösségi felelősség fölé helyezik, e jelenségekből a kommunista korszak fertőző sejtjeit elemezhetjük ki. Akkor szavaink értéküket veszítették, relativizálódtak a fogalmak, háttérbe szorult a tisztesség. Átnevelő táborkba kényszerítették a másként gondolkodókat, szellemi öncsonkításra az alkotókat.

Mit mondhatok hát tanítványomnak és nemzedékének? Emlékeznünk kell, mert a számonkérés elmaradt, és az igazat – lelki egészségünk érdekében – mindenképpen ki kell mondanunk. Ma is fenyeget az egykori program: a múltat végképp eltörölni, továbbá az a szándék, hogy nemzetközivé legyen a világ. Vagyis, hogy kiforgassanak a múltunkból, hogy kiöljék kötődéseinket, hogy – amint az uralkodás érdekében a kommunisták megálmodták – egyneműsítsék az emberiséget, s hogy a szerves fejlődés helyett földrengést idézzenek elő.

Amikor most megkondul a lélekharang, és halottainkért imára hívja a híveket, hangja figyelmeztessen minket felelősségünkre, nehogy újabb ordas eszmék terjedése miatt majd félrevernünk a harangot.

Kováts Dániel

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (örökös elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kó Pál, Salamon Konrád,
Szakály Sándor, Vasy Géza

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Főszerkesztő: Jánosi Zoltán

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: Bíró Gergely (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

MUNKATÁRSÁK

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)

Mobil: (70) 421-9580

E-mail: magyarnaplokb@gmail.com

Berta-Havasaljai Matild (ügyintéző)

E-mail: bertahavasaljaim@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-5784

Bolla Eszter (szerkesztő,

Oláh János szerkesztői ösztöndíjas)

E-mail: bollaeszter@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-3962

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Kondor Péter (szerkesztő)

E-mail: kondorpeterjanos@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-3417

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)

E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-3192

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János

(ügyvezető)

E-mail: titkarsag@iroszovetseg.hu

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: **Oláh Mátyás László**

*

A címlapon: **Demeter Szilárd**

(Fotó: Vadócz Dávid)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.

Kováts Dániel: *Kondul a lélekharang* 1

SZEMHATÁR

Gál Sándor: *Pilleszárnyak* 3

Marosi Gyula: *Szörnyeteg idők – háttérben kisfiúval* 5

Farkas Wellmann Éva: *Ő mozditja; Amöba* 14

Kopácsy Gergely: *„A szovjetek nem szívesen engedik haza a munkaerőt”. Beszélgetés Bognár Zalán történész egyetemi docenssel* 15

Serfőző Simon: *Azt látjuk; Megmutatja magasságát* 17

Nagy Miklós Mihály: *„...Ne légy télen, költő!...”*
Devecseri Gábor, a Néphadsereg poétája 18

Falusi Márton: *Harlekin* 22

Lázár Balázs: *Fehér bohóc; Ő az?* 23

Kurcz Ádám István: *Bevezetés Gion Nándor drámájához* 24

Gion Nándor: *Főleg a barna hajúak abortálnak* 25

Horváth Veronika: *A legkisebb gyerekek nem tudnak maradni; Hasonmás* 32

Jánosi Zoltán: *Hány ezer nap? Kósa Ferenc emlékére* 33

Kovács István: *Találkozásaim közelképei. Emlékeim Kósa Ferencről* 35

Petőcz András: *Fent, a magasban* 37

Bába Iván: *Arckép – háttérben Európa*
Granasztói György tanulmányairól 38

Végh Attila: *Terápia* 42

Mezey Katalin: *Halmy Miklós kincsháza* 43

Szakolczay Lajos: *Ne féltsd ősi nemzeted!*
Oláh Mátyás László Árpád fejedelem-szobráról 45

Bakó Endre: *Ady Endre fiktív alakja a szépirodalomban. II. rész* 47

Györi László: *Teremtés* 51

Bene Zoltán: *Mítoszok, regényben elbeszélve*
Gondolatok Demeter Szilárd Hármastól című könyvéről 52

NYITOTT MŰHELY

Varga Melinda: *Az írást önmagáért szeretem*
Interjú Demeter Szilárdal 55

KÖNYVSZEMLE

Szokolay Domokos: *Akikkel többen lehetnénk – magyarok szovjet fogságban*
Bognár Zalán: GULAG, GUPVI, „malenkij robot” 63

Szokolay Domokos: *A túlélők megszólalnak*
Tatár Rózsa: Túléltek! Emlékezések a malenkij robotra 65

Szakály Sándor: *Akiből soha nem le(hete)tt tábornok*
Rainer M. János: Századosok 66

Irsik Vilmos: *Regény a javából*
Viivi Luik: A béke hetedik tavasza 68

Szerzőink 70

Lapszámunkat Halmy Miklós szobrász, grafikus, festőművész munkáinak reprodukcióival illusztráltuk. A felvételeket Oláh Katalin Kinga készítette.

A Kölcsey Társaság a magyar kultúra napja alkalmából idén **Zsigmond Dezső** filmrendező tüntette ki a Kölcsey-emlékplakettel, a Kölcsey-érmet pedig **Gróh Gáspár** irodalomtörténész vehette át Szatmárcsékén, 2018. január 20-án. Ugyanezen a napon **Simon Adri** költő részesült a Magyar Írószövetség és Érd megyei jogú város közös kitüntetésében, a Bella István-díjban, Érden. Gratulálunk a díjazottaknak!

GÁL SÁNDOR

Pilleszárnyak

1
egy vers mennyit ér
hangtalanul
ha rám talál
több lesz tőle
vagy kevesebb
az egyre növekvőbb
magány
hihetném hogy ez itt
arasznyi pilleszárny
örömmé röppenő
szépséges égi láng

2
ahová nem jutottam el
s ahová már el se juthatok
a mérhető távolságok is
összezsugorodnak lassan
s nem marad
csábító illat utánuk
nem aszalt gyümölcsök
de utak járhatatlan
zúzalék-elegyei
és minden bennünk való
beleszilárdul
a semleges szürkeségbe

3
mi ez a csenden túli
távoli zörej
amit hallok
eső közelít
vagy csak
a halottak szíve zakatol
ki kérdez most arról
ami réges-rég elveszett
s nem maradt belőle semmi
semmi ami még
egyenlő volna velem
a szél csupán
meglehet
a magasban fönt
szinte már nem is hallhatón
túl önmagán
a valón –
s a nem valón
itt az est peremén

a kérdés mögött
egy emberi szó

4

(kiáltás)

*kell hozzá
egy folyó
s ívén a hang
amely látható
maga a suhanás
ama belső
nem az utolsó
de nem is az első
hanem amely
önnön csendjét rejt
s a mindenséget
újjáteremti*

5

*mintha távol
harangoznának
s mintha a hangok
kigyulladnának
lobbanván őrifénnyé
nem a tegnapnak
s nem is a mának
az örök bizonyosnak
a halálnak*

6

*a kulcscsontok
a gerinc és a bordaívek
amíg maguk is
semmivé omolnak
s lesznek részei
a mennyei pornak
aztán ismét jönnek
teremtő erők
gyújtani új csillagokat
egy tisztább jövőt
benne nyugalmat csendet
egy megélhetőbb emberi rendet*

MAROSI GYULA
Szörnyeteg idők
 – háttérben kislúval

Apáink nemzedékének életét derékba törte a második világháború.

Éppen úgy, ahogy az ő apáink nemzedékének életét derékba törte az első világháború.

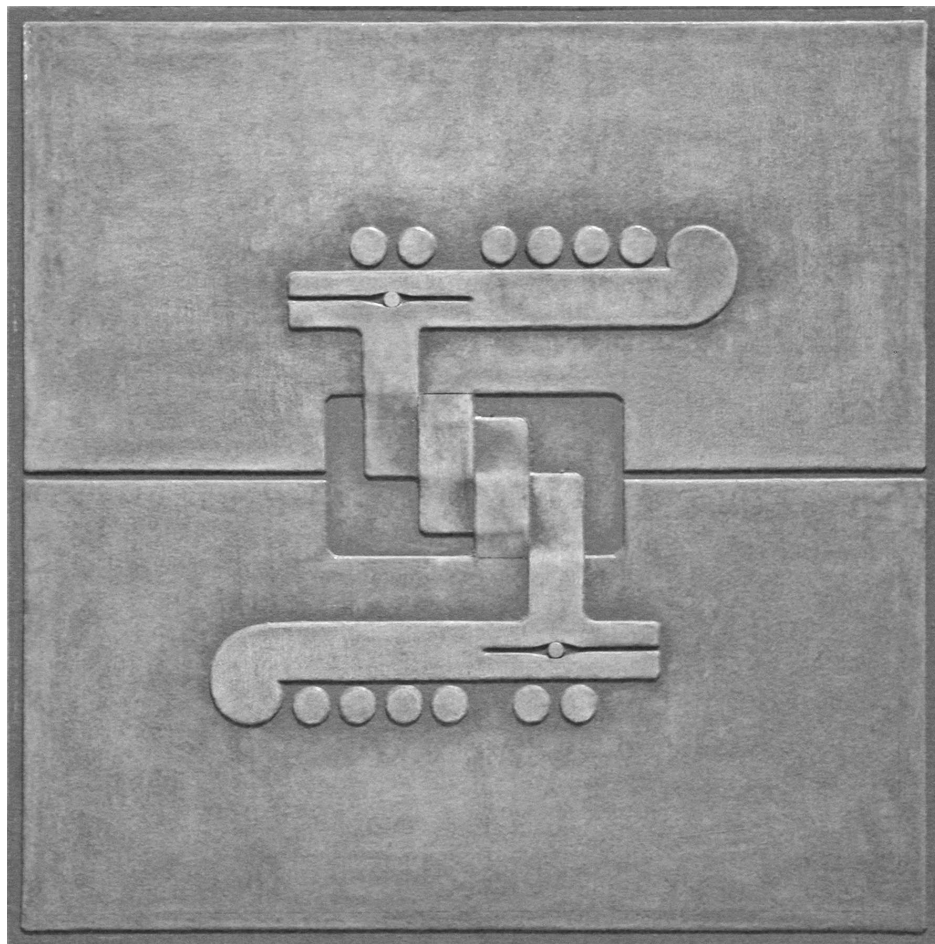
Születésem idején a németek már elfoglalták Csehországot, a szovjetekkel felesen Lengyelországot, Belgium és Hollandia kapitulált, elfoglalták Dániát és Norvégiát, díszmenetben vonultak be Párizsba, és éppen diadalmasan nyomultak előre Észak-Afrikában. Anyám nagyanyám kíséretében villamossal ment a kórházba szülni. Magyarországon szinte a korábbi évek békéje uralkodott – jártak a villamosok, és működtek a kórházak –, a háború távoli, esetleg hamar befejeződő, megúszható eseménynek tűnt. Háromhónapos koromban támadták meg a Szovjetuniót. Az elvakult nagypofájúak úgy hitték, az oroszokkal is hamar végeznek, a naivabb lelkek is ebben reménykedtek – mert akkor már nincs tovább miért háborúzni –, ám az eszesebbek – mint ahogy későbbi beszélgetéseinkből kiderült, apám is – tudták, ebből nagy baj lesz. Ránk, magyarokra nézve is nagy baj. Ahogy fogalmazott: „most kezdődik el igazán a hirig”. Nem mintha nagyra tartotta volna a szovjetet, esetleg még rokonszenvezett volna is velük, de „most már az amerikaiaknak is magasabb sebességre kell kapcsolniuk, mert ha a németek ráteszik a kezüket az orosz ásványkincsekre, meg a kőolajra, meg tudják fingatni még őket is.” Ez nem volt afféle kicsiszolt, stratégiai elemeket is tartalmazó vélemény, de egy közember számára az elkövetkező idők iránti mihez tartás végett nagyon is használható.

A harmadik születésnapomat követő napon a németek megszállták Magyarországot. Ezzel hozzánk is megérkeztek a szörnyeteg idők. Az év nyarán megtörtént a normandiai partraszállás, a szovjetek szétverték a keleti német erőket, nyilvánvalóvá vált, hogy a háború eldőlt, értelmetlen minden további harci cselekmény. Apámék még mindig reménykedtek – mert a remény hal meg utoljára –, hogy valami gyors összeomlással elkerülhetjük a legrosszabbakat, de rá kellett jönniük, hogy Adolf Hitler és követői alighanem elmebetegek. Furcsa erre visszagondolni most, amikor időnként az az érzése az embernek, hogy

– egyelőre? – fegyverek dörgése nélkül ugyan, de a világ újrafelosztásáért megkezdődött a harmadik világháború, amelybe a németek két világháború ki-robbantása után megint beleállt nyakig, és ebben a közegben kísértetiesen hangzik a Führer hajdani ígérete: „Tíz év múlva nem fogtok ráismerni Németországra!”

Negyedik karácsonyomra hozzám is elérkezett a háború. Azért teszem erre a dátumra, mert szüleim állítottak valami kis fát, ráaggatták a korábbi időkből maradt színes üvegdíszeket, üres, korábban szaloncukrokat borító aranyos papírokat, majd egy légi-riadó alkalmával rohantunk a pincébe – visszatérve a fát felborulva találtuk, a vékony üveggömbök mind széttörve a padlón. Ez időből maradt emlékeim mozaik- és álomszerűek, de maradandók, belém égtek – az összetört karácsonyfa láttán keletkezett sírhatnék is ilyen. Valójában nem érzékeltem, hogy a korábbi állapotokhoz képest rendkívüli időszak következett volna be: az evilági léthez tartozott, hogy éjszaka, amikor sikoltozni kezdtek a légvédelmi szirénák, felkapnak az ágyamból, és a takarómba burkolva rohannak le velem a pincébe.

A gyakori pinceélmények közül egy: valamilyen libegő lángok, bizonyára gyertyák fényében megbontották a falat. Csákánnyal, ásóval, vascsóvel verték. Téglákat, kő- és betondarabokat emeltek ki belőle, a malterpor úszott a levegőben, köhögni kellett tőle. Egy pincébe való, ócska díványon ültünk anyámmal, felsőkarjára hajtott fejjel figyeltem az eseményeket. Hideg volt, szinte minden létező ruhadarabunkat magunkra húztuk, a ruharétegeken át is éreztem arcomon anyám karjának melegét. Apám a pinceidőszakban nem volt velünk, nem is tudom, akkoriban merre járt. Előttünk a földön spirituszfőző, annak a kékes lángja is adott valamennyi fényt – anyám főzött valamit, alighanem sárgaborsót: nem emlékszem rá, anyám későbbi elmondásából tudom, egy hónapig szinte azon éltünk. Ha a bontók megálltak, hallani lehetett, hogy a szomszéd ház pincéjében is dolgoznak. Az onnan hallható döngések valahogy félelmetesek voltak, mintha valami vad idegenek akartak volna ránk törni. Amikor összetalálkoztak, éles fénynyaláb vágódott át hozzánk, színpadi reflektorok módjára, gyertyáink fényei szinte kialudtak – odaát még volt áram. Az itteniek meg az odaátiak tárgyaltak egy darabig, aztán kitágították az átjárót, hogy egy ember átférhessen rajta. Azt mondták, azért van szükség erre, mert ha valamelyik házat bombatalálat éri, és a romok eltorlaszolják a pincefeljárót, legyen mene-

Küzdelem (Szkíta I. Torma Zsófia emlékére), 1977

külőút. Végül egész háztömböket be lehetett járni a pincékben vágott menekülőutakon át.

Másik, megmaradt jelenet: egy légiriadó lefújása után, házbeli férfiak felmentek a padlásra, és vittek magukkal engem is. Felnyitották a tetőablakot, jeges szél csapott az arcunkba, hosszan bámultak kifelé, és azt mondták: „Arra van Újpest... sokan hallhattak meg ott.” Felemeltek engem is – görcsösen kapaszkodtam a bádogg ablakkeretbe –, lássam én is. A mi Király utcai házunk – amelyet Pekáry rendőrkapitány valaha palotának építtetett –, volt a környéken a legmagasabb, messzire elláttunk a többi tető felett, csak a Terézvárosi templom tornya jelent meg a képben. Igencsak távol egy szürkésfekete csík úszott az ég alján, nem tűnt különösnek, nyári zivatarok alkalmával is látni hasonlót, de én megrendülten néztem: „Arra van Újpest... és sokan hallhattak meg ott.” Mintha az a sötét csík az ég alján elégett emberek testének füstje lenne. Lent, a pincében kuksolva, ha nem is mindig hallottuk a szőnyegbombázások dörejeit, de éreztük, hogy megremeg alattunk a föld, és gyakran kialudt a villany.

És láttam az utcán el-esett katonákat. Békésen alvóknak tűntek a szitáló hóesésben. Egyikük lábáról lehúzták a csizmát, a koszos kapca alatt nem úgy látszott, hogy fázna a lába. Még egy meglehetősen testes civil asszonyt is, akinek esés közben fél oldalán derekáig felcsúszott a szoknyája, vastag combján láthatók lettek harisnyatartója rózsaszín csatjai – tudtam, hogy illetlenség, mégis megbámultam. És előttem van egy zománcos mosogatótálban lévő sötét, véres, jókora húsdarab képe. Egyik oldalát barna szőrű bőr borította – valakinek volt elég bátorsága, hogy a környéken megszűnt puskaropogás után felmenjen a pincéből az utcára, és elég szerencséje, hogy találjon

egy elhullott katonalovat. Mire visszament a vándlinggal meg valami törkessel, hogy lenyiszáljon róla egy darabot, már annyian voltak ott, hogy alig fért hozzá – mesélte. Alighanem én is ettem abból a húsból.

Ez már bizonyára az ostrom után történt: a Csányi utca elején az egyik ház bombatalálatot kapott, csak egy emeletnyi törmelék maradt utána. A csarnokba menet, ha elhaladtunk előtte, hosszú ideig, szörnyű büzt lehetett érezni – a romok alá temetett, oszlásnak indult emberi maradványok hányingert keltő bűzét. Még évtizedek múltán is, amikor arra jártam, amikor már a romokat rég eltakarították, csak egy palánkkal elkerített üres telek állt a ház helyén, érezni véltem ezt a szörnyeteg bűzt.

Érdekes módon, ezekhez az emlékekhez nem fűződik félelem – talán még erősen élt bennem az ahhoz a világhoz való kötődés, amelyből érkeztem. Amely megóvott a rettegéstől.

Így aztán életem legsötétebb szakasza nem is a háború idejéhez fűződik, amikor valóban bármelyik percben elpusztulhattam volna, hanem kisiskolás korom-

hoz. Bár pusztá életemet ugyan nem kellett féltennem, de szinte utáltam élni. Ha most, csaknem hetven év múltával visszagondolok rá, ma is szorongó feszélyezettség fog el, és újra telítődik bennem a gyarapodó évek számával egyre zsibbadtabb menekülési ösztön. Nagy vezéreink és bölcs tanítóink feltétlen imádatának korszaka volt ez. A zászlófelvonások, őrsgyűlések, ütemes tapsolások, négyes sorokba való felzárkózások, mozgalmi dalokat megtanulandó kötelező karénekek, nagy vezéreink és bölcs tanítóink életrajzáinak és áldásos munkásságukat értékelő szövegek szó szerinti bemagolásának korszaka. Tanáraink harmada fiatal férfi volt, azon generáció tagjai, akik holnapra megforgatni szándékozták az egész világot – a többiek háború előttről maradt sunnyogók. Ezek a lendületes ifjak voltak az úttörővezetők is, minden vonatkozásban meghatározók. A legapróbb részletekbe menően is a Szovjetunióban alkalmazott elvek alapján zajlott a magyar élet – a pedagógiában is, természetesen. A szovjet társadalom berendezkedése szerint minden területnek megvolt a maga fellebbezhetetlen tekintélyű főelvtársa, mondhatni generalisszimusza, a pedagógiáé egy Makarenko nevű elvtárs, aki meghirdette, hogy nem szabad a gyermekeket és kiskorúakat fizikailag bántalmazni. Mondhatni új szemlélet volt ez, forradalmian új: a kor megítélése szerint egy gondos szülőnek nemhogy joga, de kötelessége is volt, hogy szükség esetén egy-egy ütleggel térítse a társadalom által elvárt helyes útra gyermekét. Én is kaptam, nem gyakran, a szüleimtől afféle fülesek, amelyeknek jó részét megérdemeltnek tartottam. A derékszív csatos végével való fenytés azért kirívószámba ment. Gondolom, tőlünk keletebbre még meglepőbb volt ez a tilalom. A makarenkói pedagógia célja a közösségi létre, a kollektíva szintjén megvalósuló magas fokú fegyelmre való nevelés, az új, szocialista embertípus kinevelése volt. Az ütlegelési tilalom egyetlen esetben vesztette érvényét: ha a gyermek képtelennek bizonyult beleilleszkedni a közösségi létbe. Nem tudott, vagy nem akart, esetleg téveszméktől vezéreltetve valami önálló egyéniségnek érezte magát. Ily esetekben nemcsak ajánlatos volt, de a kollektíva fegyelmi fejlődése érdekében szükségesnek is minősült egy jók irányzott pofonnal helyes irányba terelni. Ez volt a híres, hírhedt „makarenkói pofon.” Hogy szerencsétlen Makarenko miféle nézeteket vallott valójában a pofozással kapcsolatban, nem volt érdekes: a világot holnapra megforgatni szándékozók így tanulták, így tudták. Egy fenét olvastak ők eredetiben Makarenkót,

még Marxot sem. Ezzel az ideológiával tulajdonképpen kiterjesztették az addig a szülőknek fenntartott ütlegelési jogot a tanárookra, nevelőkre. Távlatosan akár bármely feljebbvalóra is. Ráadásul, egy-egy adódó eset a pofozók megítélésére bízott: ha egy kiskamasz mondjuk vihorászni merészelt Rákosi elvtárs kopasz, tokás, malacszemű fényképe láttán, esetleg magyartalan hangsúlyokkal, a pártzsargon érthetetlen szavaival zsúfolt beszédén, az nyilvánvalóan a közösségi lét iránti ellenszegülésnek minősült – nagykorúak esetében akár rendvédelmi eszközöket megkívánó izgatásnak is –, jogos volt a megtorlás.

A klasszikusnak nevezhető pofon, a nyitott tenyérrel való arcon csapás azonban ritkán esett meg. Talán mert sokáig meglátszott a nyoma, a gyermek orra vére is eleredhetett, leginkább, mert aki számított rá, lesunyit fejt karja közé kapva, kivédhette. Helyette a koki dívott. A koki egy ökölbe szorított férfikéz csontos bütykével valaki fejére mért ütés. Amely égetően fájdalmas, helye még másnap is kitapintható, de a haj alatt nem látszik a nyoma. Ezt azonban szinte minden nap megkaptuk. Bármiért: ha menet közben elvettük a lépést, ha otthon felejtettük a füzetünket, ha lélekben valahol máshol járva, jelen se voltunk, gyűrött vagy koszos volt az előbb kék, majd vörös nyakkendőnk – már pattant is kobakunkon a makarenkói koki. Néhány zsibbadó kokinyommal a fejünkön üldögéltünk a padokban, ha nem írtunk éppen, hátunk mögött tartott kézzel, telente az alig fűtött tantermek miatt nagykabátban, csendnek kellett lenni, kussoló csendnek, csak az állandóan taknyolóddó orrok szívogatása hallatszott – e nevelő hatású kollektív fegyelmekben készültünk, felnőve majd megjeleníteni a marxista filozófusok által kigőgyizott új, szocialista embertípust.

Bármennyire szeretném hinni, hogy nem, de ezen évek nyomai bizonyára megmaradtak bennem. Alighanem tudatalatti reflexekkel egy életen át meghatározták lázadásaim és megalkuvásaim hevesységét és korlátait.

Ha ezekre az időkre gondolok, előfordul, hogy egy akaratlan mozdulattal, régi, kisfiú magam iránti önszeretettel megsimogatom a fejem.

A háború végeztével aztán, ha az apám korosztályához tartozó férfiak összegyűltek, borozgattak, fröccsözgettek, vagy egy évtizeden át háborús élményeiről beszélgettek – már akik megmaradtak. Gondolom, éppen úgy, ahogy apáik tették a maguk háborúja után – már akik megmaradtak. Ezekre a beszélgetésekre nem igazán emlékszem, nagyrészt

dátumok, helyiségnevek, alakulatelnevezések szerepelhettek bennük, és nyilván mindannyiszor arról szóltak, miféle ördögi szerencsével vagy isteni kegyelemmel úszták meg az eseményeket.

De az utolsó puskalövések elcsattanása után nem következett el a boldogságos béke időszaka – legalábbis a magyarok számára nem. Az első háború katonai veresége után a kíméletlenül megcsönkített ország elszakított részeiből áradó menekültek, forradalmak, kétoldalú terrorcselekmények, puccsok hosszú évekig még hadiállapotokat teremtettek. A második háború második felvonása, szerves folytatása a három-négy, esetleg tíz évig is terjedő hadifogság volt.

Elfogták a négy fiútestvér közül a legidősebb apám után következő Józsefet is. Ő legalább szabályos hadifogolynak számított, a fronton kapták el. „Jöttek az oroszok, mint a sáskák” – mesélte később, „mi meg löttük őket... egyszer csak elfogyott a lőszerünk... nem volt mit tenni...” És elkapták a legfiatalabbat, Jenőt is. Őt valami leventecsoporttal együtt fogták el, ők talán még egy puskalövést se adtak le.

Kálváriája történetét úgy ötvenéves korom táján, halála kapcsán ismertem meg. Hazatérése idején még túl kisfiú voltam hozzá, hogy elmeséljék, később már nem emlegették fel, talán a felejteni vágyás reményében, vagy rátelepedett a hallgatás parancsa. 1944 decembere végén, mint leventék, tizenhat és húsz év közötti fiúk, de tizenöt éves is akadt köztük, parancsot kaptak, hogy háromnap hideg étellel felszerelve vonuljanak be. Nyitott vagonokban szállították őket Bécsúj helyig – decemberben –, majd Németország nyugati végébe. Itt német egyenruhát adtak rájuk, német tiszték vezénylete alá helyezték őket, és megkezdődött a rohamképzésük. A németek úgy tervezték, hogy a gyorsan összeomló nyugati fronton a száz-százhuszezer magyar fiatal majd elfogja – akár testével is – a szövetségesek újabb támadását, ezzel időt nyernek egy újabb, hátrább álló védvonal kiépítésére – a szövetségesi szolidaritás jegyében, nyilván. A fiúk szerencséjére a gyors összeomlás miatt ennek megszervezésére már nem került sor, egyszerűen a sorsukra hagyták őket, és hamarosan ott álltak az amerikaiak géppuskái és tankágyú csöve előtt. Mivel német egyenruhában voltak, nem tudhatták, lönek-e majd rájuk, de – megint csak szerencséjükre – az amiknak feltűnt a téli felszerelés nélküli, láthatóan nagyon fiatal társaság. Amikor megtudták, hogy magyarok, még barátságosak is voltak

velük. Hadifogságba estek hát – úgy tartja a fáma, a második világháborúban kész főnyeremény volt amerikai hadifogságba esni, igen: a korai elfogottaknak, akiket volt idő az Államokba szállítani, ahol azonos ellátásban részesültek, mint a saját katonáik – de itt, a pár napja még harci cselekmények dúlta területen csak a táboruk mellett, egy szögesdróttal körülkerített részt tudtak hadifogolytábornak kinevezni, nem is nagyon őrizték őket. Téli felszerelés nélkül, szabad ég alatt... de még élelmiszer is alig jutott valamennyi a hirtelen megnövekedett számú éhes szájnak. A fiúk átmásztak az amerikai étkezdéhez – amelynek ajtajában két hordót helyeztek el a bőséges amerikai koszt maradványainak gyűjtéséhez –, pusztá kézzel a hordókba nyúlálva ették, ami a markukba akadt... Az amik közül jó néhányan disznóknak nevezték, még le is köpdösték, de a lényeg: nem zavarták el őket, így hát a moslékot zabáló disznók megmenekültek a végzetes legyengüléstől. Egy hónapig tartott ez az embertelen állapot, aztán, már osztrák területen, valami iskolában helyezték el őket – tető került a fejük fölé –, és az ellátmányuk is javult valamelyest. A német kapituláció után a nyugatiak úgy gondolták, hogy ezeket a kiéhezett, elcsigázott fiatalembereket mielőbb haza kell küldeni a szüleikhez, vonatszerelvényeket küldettek értük, de a hazánkat a fasiszta rabiga alól felszabadító, hős Vörös Hadsereg tábornokai úgy határoztak, ráérnek még hazamenni: a szerelvények meg se álltak Magyarországon területén, és például Jenő egy kaukázusi szénbányában találta magát.

Még belegondolva is sírhatnékja támad az embernek, mit élhettek át ezek az elgyötört fiatal emberek, akik azt hitték, hamarosan a saját, meleg ágyukban aludhatnak, anyjuk főztjét ehetik, amikor a meg nem álló, esetleg szülővárosukon is átrobogó vonaton rá kellett jönniük, hogy újabb, ismeretlen helyű és időtartamú rabságba hurcolják őket.

De összefogdosták és vitték a civileket is, ahogy későbbi feleségem édesapját is. Pengő Pál öntudatos és hazafiúi érzelmű polgár volt, önként vállalkozott romeltakarításra. Reggel elment, és este hiába várták haza. Hiába várták egész éjjel. Másnap a korábbi gyülekezőhelyen hozzátartozóikat keresők összetalálkoztak, vagy délig tipródtak együtt, végül arra jutottak, alighanem az oroszok elvitték őket hadifogságba. Hallottak már efféléket. Valamiféle magyar hivatalosságtól hiába vártak tájékoztatást, ők se tudtak semmit, szinte nem is léteztek, a felszabadítóként

ünnepelet megszállók azt tették, amit csak akartak. Bizonyosságot csak három év után szerezhettek, amikor hazaengedték őket – már akik túléltek a fogságot. Onnan még egy tábori levelezőlapot sem írhattak – annyit sem, hogy: „élek” –, nem hoztak nyilvánosságra semmiféle névsort – elnyelte őket a nagy szovjet haza földje. Üzenni csak azok tudtak, akiknél véletlenül volt papír és ceruza. Felírták a családjuk címét, és – még magyar területen – kieresztették a cetlit a vagon egyik részén, és ha valaki talált a sínek közelében egy ilyet, kutya kötelességének érezte, hogy akárhogy is, de eljuttassa a megadott címre. Apja elhurcolásakor feleségem két éves volt, édesanyja a hűgával várandós. Ki tudja, hogyan alakult volna az életük, ha nincs egy tetterős, tigristermészetű nagymama, akár éhen is halhattak volna. Ne feledjük: bizony, a harcokban elesett százezernyi, hadifogságba hurcolt hat-hétszázezer, nagyrészt tetterős férfi hiányában, a tigristermészetű anyák és nagyanyák tartották meg ezt a romokba döntött országot. Tűzön-vízen, éhínségen és gyalázatokon át.

Elkapták apámat is, vitték volna, de vakmerőségének és szerencsésének köszönhetően sikerült még idejében lelépnie. Egy standja volt a Klauzál téri csarnokban, és a pesti harcok megszűnte után – a budai oldalról még hallatszottak lövések – elment megnézni, mik történtek ott. A csarnok persze betörve, kirabolva, az üres pultokon csak egy mérleg, meg egy vastag falú, húszliteres, zöld üvegballon maradt meg – abból mérték, még a boldog időkben, az ecetet. Nulláról lehetett folytatni az életet – de legalább, úgy tűnt, lehet folytatni.

A csarnok körül sokan gyűltek össze, árusok, reménykedő vásárolni szándékozók, a pincei kuksolásokból a szabad levegőre merészkedők. Egyszer csak megjelent egy szovjet teherautó, géppisztolyos katonák ugráltak le róla. Körbevették a tömeget, a nőket, gyerekeket, öregeket kiengedték, csak férfiak maradtak az egyre szűkülő gyűrűben. Voltak, akik magyarázkodni próbáltak. Az oroszok persze nem értették, békülékeny, magyarázó hangon azt hajtogatták: „málenkij robot” – nem nagy ügy, dolgoznak valamit, aztán hazamehetnek. Viszont aki megpróbált kilépni a gyűrűből, ha nem is gorombán, de határozottan visszalökdösték a géppisztoly tusával.

A nagykorúton hajtották őket, az úttesten, a Nyugati irányába. Akkor azt hitték, a pályaudvarra viszik őket – nyilván komoly sérüléseket szenvedett, van mit eltakarítani, az oroszok minél előbb meg akar-

ják nyitni. Hónapokkal később én is láttam kívülről: a homlokzat kazettás üveglablakai mind egy szálig ki voltak törve. Egy közelben robbant bomba légnyomása zúzhatta szét őket, de elképzelhető, hogy a háború egyhangúságában jó kis mókának tűnt géppisztolyal kilőni a véletlenül megmaradtakat. A pályaudvar előtti téren ugyancsak géppisztolyos katonák kíséretében újabb csoportok csatlakoztak hozzájuk, némi kis rendezgetések után hajtották tovább őket. Akkor már sejtették, hogy az a robot nem lesz málenkij – talán Rákosrendezőre viszik őket: onnan már járhatnak a vonatszerelvények.

Valamiért a Visegrádi utcában mentek kifelé a városból. Apám igyekezett óvatosan le-leszakadozva minél távolabbra kerülni az őket oldalt kísérő katonától, majd egyszer csak beugrott az egyik ház kapujába. Ismerte azt a házat, legénykorában lakott ott albérletben, tudta, hogy a rövid kapualj után, az udvarról rögtön balra nyílik a pinceajtó. A ház kívülről épnek látszott, de a hátsó traktusa bombatalálatot kapott, az udvar tele volt törmelékkel, rángatva, nehezen tudta résnyire kinyitni a pinceajtót. Közben már hallotta az utána futó, kísérő orosz katona csizmáin lévő vasalások csattogását a kapualj keramikockáin. Rohant le a betonlépcsőn, az utolsó fokoknál elvágódott, de futott tovább: alig néhány méternyit csak, útját állta a pincébe is beömlött törmelék.

Az orosz megállt a pinceajtó részében, előrenyújtott nyakkal nézett le a sötétbe, de nem indult lefelé. Ha már, ki tudja, honnan indulva, ép bőrrel megjárta a frontokat, majd bolond lett volna egy budapesti, romba dőlő készülő ház törmelékei alatt végezni. Figyelt egy darabig, aztán a csípőhöz szorított géppisztollyal leadott egy lövést a sötétbe. Újra figyelt, de hogy nem hallott semmit – fájdalmas ordítást –, csak leszólt: „jobt tvoje maty!”, sarkon fordult, és elment.

Apám nem észlelte, hová csapódott be a golyó. Ha az orosz belötte volna a fél tárat, a szűk helyen valamelyik eltalálta volna, de csak azt az egyet lötte.

Talán azért, hogy kinn, az utcán menetelők higgyék azt, agyonlőtte a szökevényt. Különben miért is izgatta volna magát: a következő utcasarkon fogtak egy másik civilt hadifogolynak.

Apám kuksolt a sötétben. Kis idő után észlelte, hogy borzasztóan fáj az egyik térde. Előbb azt hitte, mégiscsak eltalálta a golyó. Nadrágján át tapogatva azonban nem érzett vért, csak némi, a későbbiekben majd egyre növekvő, vizenyős dagadást – és közben

rándulhatott meg. Térdét masszírozgatva úgy döntött, majd csak sötétedés után bújik elő. Időnként hallotta, hogy újabb téglák, faldarabok omlanak le valahol, megtört fagerendák csikorognak, olykor, mintha lisztet szitálnának, rá is hullott a száraz malterpor. Talált egy felfordult fürdőkádat, legalább a fejét, felsőtestét védendő, belekúszott.

A sötétedés beálltával előmerészkedett. Csend volt, az utca néptelen. Szinte fél lábon ugrálva a falak mentén osont – éjszaka kijárási tilalom volt érvényben, folytak a razziák, a szovjet katonai rendőrökből és átállt magyar katonákból álló patroklok fosztogatókat, szökevényeket, megbújt fegyvereseket kerestek. Szerencsére gépkocsival jártak, hallhatta a közeledő motorzajt, a közvilágítás nélküli utcákon a házak falára vetülő reflektorfényeket, ha túl közel kerültek hozzá, valami romos területen lefeküdt a földre. A '45-ös tél – hogy fokozza az emberek szenvedését – borzalmasan hideg volt, még a Duna is befagyott. Mesélték: a szovjet katonák gyalogosan keltek át a jégen a Margitszigetre, hogy az ottani gyenge ellenállást felszámolják. Apám ruhája a pincében átnyirkosodott, a romok közti kushadásokban szinte rá-

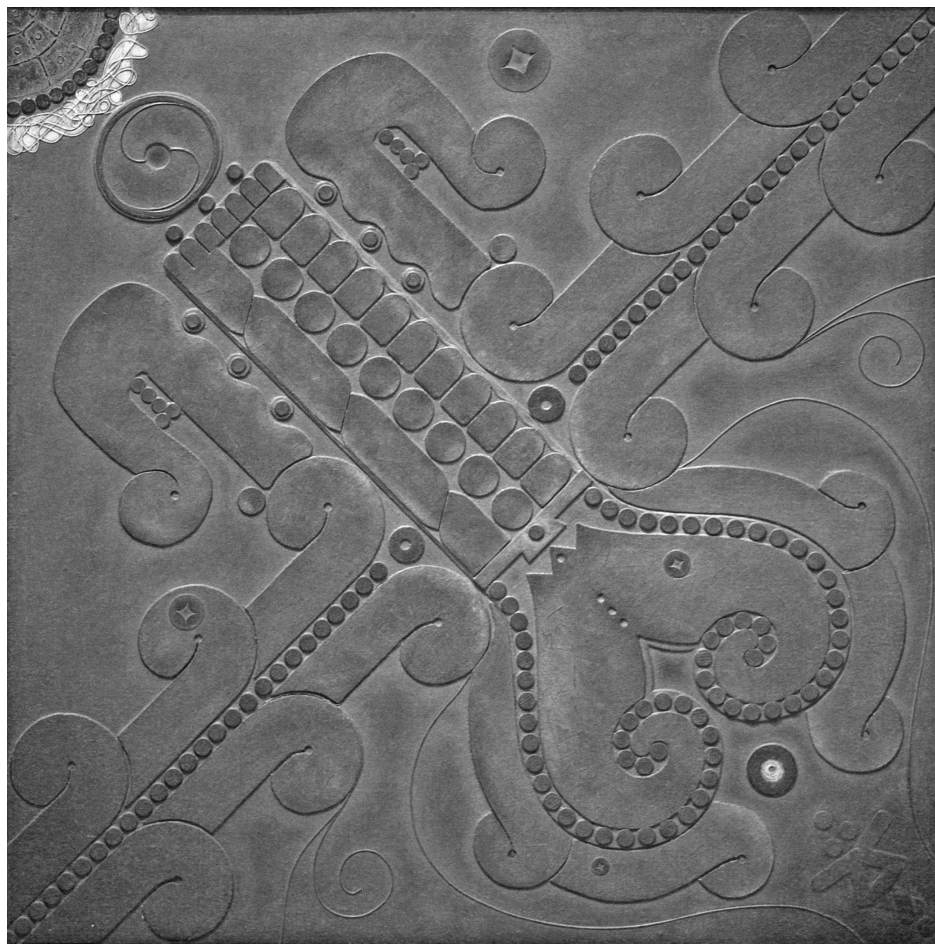
fagyott. Hajnaltájra sikerült hazakecmeregnie, szinte fél lábon ugrálva, átfagyva és kimerülten – de minden megpróbáltatást megért, hogy nem kellett hosszú éveken át egy szibériai bányában a kommunizmus felépítéséért robotolnia.

Ez a történet is olyan, mint más háborús, majd hazatért hadifoglyok történetei között sok, hogy belegondolva, nem vagyok biztos benne, hogy én képes lettem volna-e mindezeket véghezvinni. Mai, polgári életemből hirtelen kirángatva, biztos, hogy nem, fiatalon, a háborús hisztériák által felajzott élni akarással, esetleg – talán.

Apám egy ideig ki sem lépett az utcára. A szenespince végében korábban kialakított valami műhelyfélét – tavasztól úgy lombhullásig gyakran mentünk vasárnaponként kirándulni, locspocsos őszen és hóban már nem: lábbeljeink beáztak, munka és iskola után ott száradtak a cserépkályha tetején, hosszú, vatelinnal bélelt télikabátjainkban nehézkes volt a mozgás – e vasárnapok délelőtti barkácsoltatott a műhelyében. Iparos őseitől ügyes kezeket örökölt, és ezek az ügyes kezek megkívánták az időnkénti foglalkoztatást. A dermesztő kaland után nagyrészt itt

húzta meg magát. Csak akkor jött elő, amikor egy csarnokbéli kollegája, haverja – aki valahogy és valamiért kapcsolatba került a szovjet városparancsnoksággal – szerzett egy orosz és magyar nyelvű igazolványt, hogy a közellátásban dolgozik. Azután egy ideig vidékre jártak teherautókkal, hogy élelmiszert szállítsanak a fővárosba.

Jól tette, hogy nem tartózkodott a lakásban. Mert egyszer az orosz katonák oda is bejöttek. Nem tudni, mi történt volna, ha ott találják. Volt csengő az ajtón, de ők inkább megdönggették. Ketten voltak, egy idősebb meg egy kölyökképű. Az idősebb kinn maradt a folyosón, rátámaszkodott a korlátra,

Határponton, 1977

rágyújtott egy hosszú szopókás mahorkára, lesercintett az udvarra. Nagyanyámmal ketten voltunk ott – valamiféle riasztórendszer működhetett, mert az oroszok hírére az asszony nép hirtelen eltűnt. „Nyemecki?” – kérdezte a kölyökképű, mire nagyanyám lamentálni kezdett: „Majd pont mi fogunk németeket bújtatni, mi? Elment az eszed, öcsém...”, de nem állta el az útját, menjen be, ha annyira akar. A katona benézett a konyhába, a vécébe, a spájzba, a nagyszobai ruhásszekrény előtt, kézben tartott géppisztolyával intett nagyanyámnak, nyissa ki az ajtókat. „Na, mit találtál, jóember? ...még itt sincs nyemecki! Bolond vagy te, gyerek!” Nagyanyám hat gyermeket java időben özvegyként felnevelve, igen csak kardos asszony volt, és mondhatott akármit, az orosz úgyse értette. A katonát nem látszott bosszantani ez a lamentálás, alighanem feljűk is így viselkednek a vénasszonyok. Talán már ment is volna, de szeme megakadt anyám vitrinén.

Eltolható üvegajtóval zárt bútorrész volt, kétemeletes, az alsóbb szinteken könyvek – úgy ötven-hatvan darab, a család könyvtára –, a legfelsőbb szinten, horgolt csipkéken emlék- és dísz tárgyak. Volt köztük egy falpra színes festékekkel pingált „Mátraházi emlék”, egy állítólag ezüstből, anyám keresztelőjére készített pohárka – hihetetlenül finom zsinórírással bevésve a neve és a keresztelés dátuma. Elöl, a főhelyen egy gyermekarasz nagyságú porcelán figurácska, egy balerina. Előrelépő egyik lábát spiccben tartotta, az ellenkező oldalon lévő kezét a feje mellett szorosan a magasba emelte. Tűtüje fátyolos-csipkés – el se tudom képzelni, hogyan lehet a merev porcelánból ilyen habkönnyűnek látszó szerkezetet kiképezni. Fekete kontyocskát viselt, de a leginkább azt csodáltam benne, hogy az az icike-picike szája pirosra volt festve. Nem volt szabad hozzányúlnom, „nagyon törékeny” – mondta anyám, csak a vitrinüvegen át csodálhattam.

A kölyökképű katona a vitrinhez lépett, orra szinte érintette az üveget, olyan közelről nézte a balerinát. Elképzelhető, hogy még sosem látott ilyent. Eltolta az üveget, és óvatosan kézbe vette. Forgatta, megnézte a talpát is, valami gyermekes öröm csillogott a szemében. Majd hirtelen ötlettel pufajkája zsebébe süllyesztette. Nagyanyám nem szólt rá, vigye, ha annyira akarja. Az ő szemében értéktelenek voltak az efféle csecsebecsék. Talán még örvendett is, hogy ennyivel megúsztuk a dolgot. A katona illendően helyére tolta az üveglapot, és köszönés nélkül távozott.

Remélem, épségben hazavihette, ha már egyszer elvitte. De egy pufajka zsebében aligha: valóban könnyen törhetett, nemcsak a tűtüje, a magasba emelt karja is, amely alig volt vastagabb egy hurkapálcánál.

Anyám nem szólt semmit a fejleményekhez – mit is mondhatott volna? –, de érezhetően fájlalta kedvenckéje elvesztését. Nem rendezte át a vitrint, nem helyezett más figurát a főhelyre.

Hogy máshonnan is vittek el nekik megtetsző vagy szükséges dolgokat, bizonyítja, hogy szinte meghonosodott a magyarban a „zabrálni” szó. „Tölem két süldőmet, meg vagy harminc jércémet zabráltak el” – panaszkolta vagy húsz évvel később is egy gazda. Az köztudomású volt, hogy ha valaki karórát viselt, azt elvették. Akár az utcán is megállítottak embereket, felhúzták a kabátjuk ujját, s ha karóra volt rajta, lecsatolták. A karóra alighanem afféle aranyvalutának számított a korabeli Szovjetunióban. Sokszor láttam, mert sokszor mutatták, főként a Győzelem Napja alkalmából azt a dokumentumfilmet, amelyen szovjet katonák kitűzik a Reichstag csak acélvázaiban megmaradt kupolájára a diadalmas, sarló-kalapácsos vörös zászlót. Nem vitás, történelmi képsor ez, nemcsak tényként, de szimbolikusan is jelzi a második világháború végét. Néhány éve egy amerikai összeállítású, órányi dokumentumfilmben bukkant fel újra ez a képsor – ezen jól látni, hogy a diadalmas sarló-kalapácsos vörös lobogót magasra emelő kézen három karóra van. Negyvenöt évig e képsor gondosan retusált változatát láthattuk.

Aztán három-négy év múlva kezdtek hazaszívárogni a hadifoglyok – már akik túléltek a fogságot. Ettől fogva hosszú évekig, ha a férfiak összejöttek, fröccözgettek-borozgattak, a fogságban tapasztalt történekekről beszélgettek. Akkoriban már nagyobb fiú voltam, több történet megmaradt az emlékezetemben. Érdekesnek mondható: amikor úgy ötven év múltán elolvastam – elolvashattam – az Ivan Gye-nyiszovics egy napját, bizonyos motívumok, mint például az állandó sorakoztatások és létszám-ellenőrzések, vagy az építkezéseken a téli hidegben gyorsan megfagyó habarcs, a csak csoportosan, kijelölt parancsnok vezényletével végezhető latrinalátogatások ismerősnek tünnek. Mintha már olvastam volna ezekről valahol – persze, hol? –, aztán rájöttem: a volt hadifoglyok történeteiben fordultak elő.

Az egykori hadifoglyok, akárhová vetette is őket a sors a nagy földön, mindig Oroszországról beszéltek, és mindig oroszokról. „Azt mondja erre egy

tatárfőfájú orosz...” Oroszország volt az a hely, ahol mindig hideg van, mindenki állandóan éhes, az ottaniak se éltek sokkal jobban, mint a hadifoglyok, s bár nem viselkedtek velük kimondottan ellenségesen, ha bevodkáltak, kiszámíthatatlanná váltak. Ahol tisztátalanság volt és kosz, ahol időnként végigsöpörtek a járványok. A hivatalos propaganda mindig a Szovjetunióról, szovjet emberekről beszélt. Láthattuk a filmhíradókban, brosúrákban közölt képeken, hogy a szovjet emberek öntudatosak és vidámak: szép, szőke lányok virágos ruhákban, énekelve, táncolva, zászlókat lobogtatva vonultak fel május elsején, szálfatermetű legények fegyverrel a kézben, végeláthatatlan, öntudatot sugárzó sorokban masíroztak november hetedikén, vörös nyakkendős pionyírok – a lányok hajában hatalmas vörös masnik – zászlót vontak fel az artyeki táborban – bolond volt, aki nem vágyott volna a Szovjetunióban élni. Mintha Oroszországnak és a Szovjetuniónak semmi köze nem lenne egymáshoz.

Jóska nagybátyám igen jó elbeszélő volt, történetei valahogy mindig kikerekedtek, és sajátos humor bujkált bennük – ha lappangott netán a családban mesélőhajlam, az ő generációjában benne nyilvánult meg. A többiek nagyjából afféle hümmögősek voltak. Tőle hallott egyik történet: valamely nagy ünnep alkalmából, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulás napján, esetleg Sztálin elvtárs születésnapján munkabrigádjuk, mivel teljesítették a normát, jutalmat kapott. Egy szőrében álló, levágott kecskefejet. Alighanem egy fejszével lecsapott fejet. Megnyúzták, és egészben – szarvával együtt, nem is tudták volna mivel levágni – valami üstben megfőzték. Sokáig rotyogtatták, míg az agy teljesen szét nem főtt, zsíros bevonatot képezve a leves tetején. A koponyacsontokról, a rövid csigolyadarabról gondosan lekapargatták a húscsapatokat, visszakotorták az üstbe. Az izmos, egyben maradt nyelvet nem bízták a merőkanál szélszéleire, kockákra vágták, épp annyi darabra, ahányan voltak. Sokáig forgatták szájukban a húsdarabot, mielőtt lenyelték volna: akkor már vagy egy éve nem ettek húst. Ráadásként tudtak szerezni néhány szem krumplit, mindenki ehetett egy jó csajkányi krumplis húslévest.

Az elbeszélést hallgatva egyre jobban elfogott az undor – talán nem is tudtam volna enni abból a levestől. Eszembe jutott, és félve megkérdeztem:

– És... a szemét is megették?

– Hát persze. Abban is van tápérték.

Elképzeltem, hogy a levestől kiemelt kanálból rám néz egy kecskeszem. Amelyet meg kell ennem. Undoromban öklendezni kezdtem, és egy ideig nem voltam hajlandó húst enni.

Később olvastam, hogy valahol Közép-Ázsiában ingyencsúgnak számít a levágott állat szeme. A megbecsült díszvendégnek járó falat. E gyermekkori emlékből eredően egy életen át igyekeztem elkerülni azt a vidéket, és sikerült – igaz: nem is hívtak díszvendégnek.

Az egyik történet – már nem is tudom, ki mesélte – nagyon szíven ütött. A legszörnyűbb a gyűjtőtáborokból a leendő munkahelyekre való szállításuk volt. Marhavagonokba terelték őket, a vagon deszkáinak vetve a hátukat, félig ülve, félig fekvé, egymáshoz préselődve utaztak – legalább valamennyire melegítették egymást. A vagonajtót résnyire megnyitva, erősen kapaszkodva végezték szükségleteiket. Szerelvényüket olykor mellékvágányokra terelten fél napokat várakoztak, fogalmuk se volt róla, meddig tart még az út. Időnként valami városszéli teherpályaudvaron álltak meg. Ilyenkor kaptak vizet, csak ivásra elegendőt, valamennyi ételt, leginkább híg zabkásalevest és egy darab fekete kenyeret. És: ilyenkor összeszedték a vagonokból a holtakat. Öreg parasztemberek egy ló vontatta szekérrel, egymásra rakva szállították el őket. Nem durván, de kegyelet nélkül helyezték egymásra a merev testeket – temettek ők már eleget, évekig a sajátjaikat. Hallottam ennél szörnyetegebb dolgot is: messze, parancsnokságoktól is távoli erdőirtásokon dolgozók meghalt társaik húsából ettek – ezt talán be se akarta fogadni a tudatom. Ez az utazás lett legnyomasztóbb élményem. Nem mondom, hogy állandóan velem lett volna, de időnként fel-felbukkant. Még álmodtam is róla, mintha jelen lettem volna. Egy hajnalon zihálva, fuldokolva ébredtem: a mellettem ülő bajtársam meghalt, az ő rám dőlt teste szorította ki tüdőmből a levegőt. Máskor ott álltam a vagonon én is, és láttam, hogy a holttest leemelésekor a mellettem álló bajtársam keresztet vet. Én nem tettem meg, dacból: ebben az Isten által elhagyott világban nevetséges gesztus – nyomasztó álmom volt ez is.

Aztán valamikor, harmincas éveim közepén, amikor rendszeresen filmesekkel dolgoztam, és sokat jártam forgatásokra, egy belső filmet készítettem a történetből. Talán így oldottam fel a bennem bujkáló feszültséget. Mert egy igazi film maga a valóság, de azért játék is: a jelenet végén a halottak felállnak,

lekecmeregnek a szekérről, lesegítik egymást, igazítanak valamit a ruházatukon, és a muzsikokkal együtt elindulnak a büfékocsi felé, hogy megigyanak egy kávé. Kamerámat a vagonból négy-öt méternyire helyeztem el, a küszöbénél valamivel magasabbra, hogy a képbe érkező szekér rakterére legyen rálátás. „Figyelem! Megismételjük a jelenetet! Mindenki a helyére! Katona! Kicsit lazábban, elnagyoltabb mozdulattal vedd a keresztet, ne olyan mereven! Második muzsik! Öregember vagy, jobban görnyedj meg a súly alatt! Nógassátok jobban a lovat, induljon el hamarabb! Figyelem! Felvétel indul! Tessék!” A film az archívumomban van elhelyezve, előkereshető, lejátszható.

Jóska bátyám hazatérésére nem emlékszem – nyilván megünnepelték azt is –, de a legfiatalabb, Jenő hazaérkezésére igen. Bizonyára azért, mert az időben a vidéket járva, apámnak sikerült szert tennie egy szép tábla zsírszalonnára. Amelyből aztán felkockázva, nagy tál tőpörtöt süített ki, és a lakomára meghívta az egész családot. Olyan volt, mint valami családi disznóvágás, egybekötve Jenő hazatérésének megünneplésével. Korábban találkozhattam Jenővel – bár én nem emlékeztem rá –, mert így fogadott: „Hú, de megnőttél!” – lehajolt hozzám, és megcsókolt. Ugyanazt a borotvaszappant használhatta, mint apám, de az ismerős illat alatt megéreztem más szagot is, idegent, amely leginkább a pincében érezhető dohszagra hasonlított. Akkor úgy gondoltam: orosz szag. Olyan sokáig volt ott, hogy beleette magát a pórusaiba. Az orra is hideg volt, talán nyirkos is.

A nagy tál, még kicsit langyos tőpörtő a nagyszobai asztal közepén állt, felvágott kenyerek, lila-hagyma, mustár társaságában, mindenki ehetett belőle, amennyi jólesett. Kivéve az ünnepeltet: ő kapott egy kistányért, öt-hat szem tőpörtővel, csak ennyit ehetett, mert a sok koplalásban elhaltak a bélbolyhai – így mondták –, főként az ilyen zsíros ételekkel tanácsos vigyázni, majd csak lassacskán... Beszéltek, előfordultak olyan esetek, amikor a hazatért hadifoglyok, minden sejtjükben csillapíthatatlan éhséget érezve, jól bezabáltak, és bele is haltak. Kipusztult bélflórájuk miatt nem tudták megemészteni a hirtelen sok ételt, ami aztán szinte megrohadt bennük.

Borocska is került elő, hamar magasra hágott a hangulat. Nem mondták ki, de talán azt is ünnepelték, hogy a hat testvér közül immár Jenő is megvan, senki nem veszett oda a háborúban. Indokolt lett volna akár a duhajkodás is, valóban: szinte csodaszámba ment.

Csak az ünnepelt húzódott kicsit félre. Öltönyt viselt, azt, amelyet még levente korábban kapott, rövid volt a zakó ujja és a nadrág szára, mégis, lötyögni látszott rajta. A négy fiútestvér közül ő volt a legfiatalabb, mégis ő tűnt a legöregebbnek. Vagy inkább kortalan-nak. Feje tetejéig felkopaszodott, maradék haja is inkább valami állatszörzetnek hatott, elülső fogai közül csak néhány maradt meg. Talán ezért, vagy az általa is érzett idegen szaga miatt húzódott egy sarokba. Nem nevetett a többiekkel, üres tányérkáját az ölében tartva csak mosolygott.

Észre se vettük, amikor eltűnt. Egyszer apám intett nekem, menjek vele a konyhába – talán újabb kenyérszeleteket kellett behozni. Jenő ott állt a gáztűzhely előtt. Apám hozzáugrott. Először azt hittem, arcul üti, de miután egy fémdarab csörrent a konyhakövön, rájöttem, csak a kanalat verte ki a kezéből. Mert Jenő egy evőkanállal eszegette a még langyos zsírt a nagyfazékból.

– Nem szabad! Nem érted... nem szabad! Belehalsz!

Jenő sírós gyerekhangon válaszolt:

– De amikor annyira éhes vagyok...

Apám átölelte a vállát.

– Majd szépen... lassan... most már minden rendben lesz...

Akkor láttam, életemben egyszer, két felnőtt férfit egymás nyakába borulva könnyezni.

Másnap, munka után, apám feltett a gázra egy bádögödörben vizet, és amikor jól megmelegedett, valami fehér por segítségével felmosta a konyhakőre rádermedt zsírt. Felmosta az előszoba feketére kopott parkettáját is, mert addigra oda is kihordtuk a talpunkon.

Később, vagy egy évtizeddel is később, anyám visszazerezte balerináját. A Bizományi Áruház kirakatában pillantotta meg, bement, és – kerül, amibe kerül – megvette. Bizonyára nem ugyanaz a figura volt, amelyet az orosz elvitt, hagyatékból kerülhetett oda, bár hogy rátalált egy ugyanolyanra, talán nem volt égre kiáltó csoda: a kis figurácska korabeli, talán egész Európában ismert, afféle giccses tömegáru lehetett. Nem kommentálta az esetet, de nyilván történelmi igazságtételnek érezte, hogy hazakerült a balerinája. Természetes mozdulattal helyezte vissza az őt megillető, rá türelmesen váró főhelyre. Mindenestre: a kis táncosnő története egybefonódott a hadifogságba hurcolt, majd isteni segedelemmel hazatértek sorsával.

FARKAS WELLMANN ÉVA

Ő mozdítja

*Még nem tudod, gyümölcs-e, prés-e,
vés-e rajtad, vagy késnyomot hagy
egy fájdalom nehézkedése,
mint szervet őrző, rég halott agy,*

*melynek mindegy már része, rése,
egy lesz a csenddel, lehelettel
az érvelés vagy ér verése,
amit a ritmus heve vett el,*

*kibontja a hajad, ruhádat,
téblából ott, tűnődve száját,
aztán a lusta lesre támad,*

*alkalmatlan térfélre áll át,
és ő mozdítja helyre lábad,
hogymajd a testre húzza zsákját.*

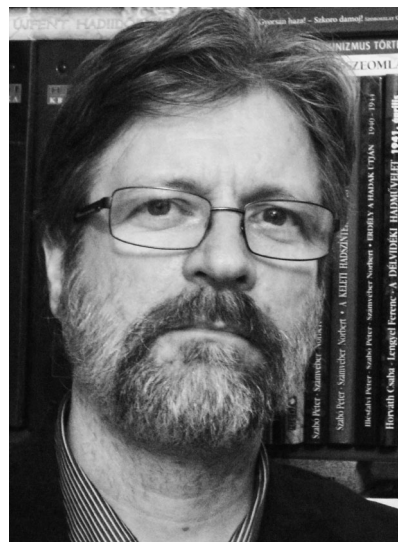
Amőba

*mozdul a szempár, bírna-e húszig,
száraz a felszín éle-homálya,
számos amőba hömpölyög, úszik,
színtelen arcát fényre dobálja,
nézi a semmit, nézi a semmi,
fárad a gond, és fárad a partja,
ebből a pontból bárhova menni,
sátor a fáját venni akarja,
romlik a rend is, minden alakzat,
foszlik a háttér, mint puha koszfolt,
hallgat az orvos, hallgat a magzat –
elfeledődik mind, ami rossz volt*

„A szovjetek nem szívesen engedik haza a munkaerőt”

Beszélgetés Bognár Zalán történész egyetemi docenssel

Bognár Zalán történész egyetemi docenssel, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának alelnökével legújabb, *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”* című kötetről beszélgetünk, amelyben a magyar (hadi) foglyokról – katoná, civil és politikai elítéltekről – szóló, több mint 25 éves kutatómunkájának legjobb írásait válogatta össze. E kötetben idézi gróf Teleki Gézát, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterét: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.” S valóban, az interjú készítőjének meghatározó gyermekkori emléke az a néhány ismétlődő anekdota és gondolat, amelyet a hadifogságot civilként megjárt, 1945. május 9-én (!) fogságba esett és négy évet Orel és Kaluga foglyotáborában töltő nagyapja mesélt. Így vált a családi legendárium kitörölhetetlen részévé az a mondat, miszerint „hatszáz ezer magyar hadifogoly közül csak kétszáz ezer jött haza”.

– Van pontos adat a szovjet (hadi)fogságot megjártak számáról?

– A nagyapa mondata valóban legenda, annyi igaz belőle, hogy a (hadi)foglyoknak mintegy harmada valóban nem tért haza. Azonban az a 600 ezer fő csak a katonaként szovjet fogságba esettek minimumaként állja meg a helyét, ahogy ez szerepel is a Honvédelmi Minisztérium egyik összefoglaló jelentésében. Pontos adat nincs, és nem is lesz, legfeljebb egy megközelítő létszám. Ez több tényezőre vezethető vissza, amelyekről részletesen írok az egyik fejezetben. Kutatásaim alapján 900 ezer és 1 millió fő közé tehető a szovjet fogságba vetett magyar állampolgárok száma.

– Mióta foglalkozik a témával, mi készítette a kutatás megkezdésére?

– 1990 óta foglalkozom ezzel a témával, amikor is a Hadtörténelmi Levéltár levéltárosaként a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának az iratai között megtaláltam azt a kérvényt, amelyben nagyanyám kérte a Budapest-

ről civilként, az utcáról elhurcolt nagyapám szabadon bocsátását. Ez egy lavinát indított el bennem, mert a családi történet, „legenda” egyszer csak történelmi tényévé vált, s tovább kutatva az említett irategyüttesben arra kellett rádőbennem, hogy nagyapámhoz hasonlóan Magyarországról több száz ezren jutottak erre a sorsra, és ehhez képest erről a rendszerváltásig semmi sem jelenhetett meg, még ma sincs benne minden történelemkönyvben, s amelyekben benne van, abban sem a súlyának megfelelően.

– Milyen típusai voltak a táboroknak? Mi volt a különbség az egyes típusok között?

– A második világháború idején a Szovjetunióban a GULÁG és a GUPVI lágerrendszer működött. Előbbiben a politikai és a köztörvényes foglyokat őrizték. Hazánkból a GULÁG, vagyis a Láger Főparancsnokságának a börtöneibe, büntetőtáborába és rabtelepeire – röviden a gulágra – a politikai foglyokat vitték, akiket koholt vádak alapján ítéleték el,

mint például Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát vagy Olofsson Placid atyát. A közhiedelemmel ellentétben nem a GULÁG, hanem a GUPVI, vagyis a Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság hadifogoly- és internálótáborokba került 650-700 ezer magyar katonára és a mintegy 300 ezer magyar civil, a 172 ezer km²-es és 14,7 millió lakosú Magyarországról. A GUPVI lágereibe, tehát ítélet nélkül, csak létszámba számítva vitték el az embereket. Ezért volt lehetséges, hogy közülük útközben a maghaltak, megszöktek helyett bárkit megfogtak és a foglyok közé lökték, hogy az indulási és az érkezési létszám megegyezzen.

– A civileket milyen indokkal és milyen okból hurcolták el, hiszen azt gondolnánk, hogy hadifogságba csak katonákat lehet vetni?

– A civilek tömeges elhurcolásának két általános célja volt: a tömeges ingyen munkaerő beszerzése és az ellenségnek szóló megtorlás, amit Magyarországon háromféle közvetlen indok, cél, illetve parancs alapján hajtottak

végre. Az első, a hadifogolylétszám-kiegészítés volt, ami részben egy központi parancs, részben helyi parancsok alapján történt. Utóbbira akkor került sor, amikor a tábornokok a hadművelési kudarcaikat az ellenséges erők vártánál magasabb létszámával magyarázták, és mivel ez nem volt igaz, a hiányzó hadifogolylétszámot a polgári lakosság köréből pótolták. A másik, az etnikai tisztogatás volt, ami az 1938–1941 között visszatért területeken végrehajtott elhurcolásoknál érhető tetten. A harmadik, a német internáltként történt elhurcolások, ami egy Sztálin által kiadott utasításon alapult. Ennél az elhurcolási hullámnál már leányokat és nőket is tömegesen vittek el, s őket már internált státuszban. Ekkor a kollektív bűnösség elvéből kiindulva minden munkaképes férfit, fiút, nőt és leányt elhurcoltak, ha az illető felmenői, akár nagy- vagy dédszülői között előfordult német származású. Sőt, vittek német felmenőkkel nem rendelkezőket is, ha nem volt meg a parancsba adott tervszám a német származásukból. A civil elhurcolásoknál csak az előírt létszámok teljesítése volt a fontos, ezért fordult elő, hogy a parancsokban megadottaktól eltérően a 13 éves gyermektől a 76 éves aggastyánig vittek el embereket.

– *Honnan hurcolták el a legtöbbeket?*

– A legtöbb, mintegy 100 ezer civilt Budapestről és a környező településekről hadifogolylétszám-kiegészítésként hurcolták el a rendkívül elhúzódó, 108 napos hadművelet, illetve az ostromgyűrű bezáródását követő 52 napos budapesti katlancsata miatt. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Fran-

ciaország 1940-ben mindössze 32 nap után megadta magát a náci Németországnak. Ezt a témát a kötetbe válogatott két tanulmányomban is részletesen boncolgatom.

– *Mit tehettek a magyar illetékesek a foglyok érdekében, sikerült-e valamit elérniük a kiszabadításukra, vagy körülményeik javítására?*

– Az igazság az, hogy a magyar kormány és a kommunista párt alig tudott valamit is elérni a foglyok érdekében. Hiszen gondoljunk csak bele, hogy egy győztes, totális kommunista diktatúra miért engedne beleszólást a döntéseibe, főként egy vesztes ország részéről. Valójában csak egy-két konkrét személy érdekében tudtak eredményesen eljárni. Egyébként a helyzetről kiváló képet ad az, amikor Rákosi a moszkvai magyar követségen lévő elvtársát kéri, hogy érje el a szovjeteknél, hogy legalább a bányászokat engedjék szabadon. Horváth Imre válaszában azt írja, hogy semmit sem tehetnek, de egyébként is, minek tennének valamit is, hiszen ott kint is a szocializmust építik. Másrészt, ahogy egy másik elvtárs írta: „A szovjetek nem szívesen engedik haza a munkaerőt.”

– *A Kárpát-medencében is tartottak fenn táborokat, például Cegléden, Baján, Pozsonyban. Ezekben kik raboskodtak, és milyen okokból kerültek ide?*

– Valóban, de ezekről sajnos még ma is csak nagyon kevesen tudnak, pedig a Kárpát-medencében közel 80 (hadi)fogolytábor, illetve táborrészleg működött, s ezeket körülbelül 1,1 millió ember járta meg, köztük több mint 800 ezer magyar katona és civil. Tehát a fogságba ejtett katonákon kívül ezekbe hurcolták „málenkij robot”, néhány napos munka ürügyével a

falvak, a városok civil lakosait is. Így került ezekbe a lágerekbe például több száz Magyarországon menedéket lelt, német fogságból szökött francia katona is. E táborok közül a legnagyobb, a mintegy 80 ezer fős ceglédi volt, amely nem csak gyűjtő-, hanem tranzittábori feladatokat is ellátott, ahogyan a pozsonyi és a bajai is. Azért volt erre olyan alkalmas, mert a kelet felé tartó vonatok útja innen válik ketté Máramarossziget és Foksány irányába. Egyébként e tábor még álló épületeinek a vakolatlan nyers-tégláiba vésvé megmaradt mintegy 4000, a foglyok által készített téglafelirat, rajz, adatokkal, versekkel, gondolatokkal, amivel az utókornak akartak üzenni... A témában két kollégámmal könyvet is megjelentettünk *Téglákba vésett történelem* címmel.

– *Mikor tért haza az utolsó külföldön raboskodó (hadi)fogoly?*

– 1950-ig térhettek haza tömegesen magyarok a szovjet GUPVI-táborokból, de amíg 1945-ben – főként a Kárpát-medencei (hadi)fogolytáborokból – több mint 200 000, addig 1949-ben csak 5055 főt engedtek szabadon. Majd 1953-tól, Sztálin halálát követően már a gulágról is kezdték szabadon engedni a foglyokat. Azonban az utolsó hadifogoly, Toma András csak 2000-ben térhetett haza. Sajnos nagyon sokan, a fogságba vettek mintegy harmada, vagyis körülbelül 300 ezren sosem térhettek vissza szülőföldjükre. Nagy részük jeltelen tömegsírban lett elhantolva, s el sem jutott a szovjetunióbeli céltáborokig. Legnagyobb részük a fertőző betegségek, a rossz higiénés körülmények, az éhezés és a tervszámok feltétlen teljesítése miatti túlhajtott munka áldozata lett. **Kopácsy Gergely**

SERFŐZŐ SIMON

Azt látjuk

*Sehol egy fa,
amelyik a többi közül
kimagaslana.
Csak az alacsonyság mindenütt,
s a laposság,
ameddig a szem ellát.*

*Hegyei elhagyják a környéket is,
akárcsak a völgyei.
Vonulnak a lejtők, meredek:
elcsábultjai a jóléti világnak,
integetnek utánuk a szelek.*

*Kongnak az üres tájak:
szálláshelyei vidékeinknek.
A félbe-szerbe hagyott tetek
mint eltört szerszámnyelek
hevernek eldobálva,
a tapasztalat, tudás elárvulva.
Az erő másokon segít,
pedig mi lennénk rászorulva.*

*Por az úton,
csak a hiány marad nyomukban,
azt látjuk szállni utánuk
a szélbe felkavarodva.*

Megmutatja magasságát

*Megmutatja magasságát az ég,
az árok mélységét megmutatja,
akárcsak derűjét a Nap:
a madarak jókedvűen nótázhatnak.*

*Mint ahogy a gonoszság,
e csúfos fajzat is megmutatja,
kicsoda ő valójában,
messziről lerí róla.*

*Megmutatom én is, ki vagyok,
miféle idők hányatottja.
Ősztönöm kikhez húz,
fába a jel – rám van írva.*

NAGY MIKLÓS MIHÁLY

„...Ne légy tétlen, költő!...”

Devecseri Gábor, a Néphadsereg poétája

1945 első napjaiban még javában dúltak a harcok Magyarországon, még tartott Budapest ostroma, amikor a megszálló szovjet csapatok árnyékában már elkezdődött a későbbi kommunista diktatúra kiépítése. Történetírásunk ugyan azt tartja, hogy a szovjet mintájú politikai és társadalmi rendszer, az új hatalmi elit uralomra jutása 1948-ban történt meg, ez azonban csak az akkori rendszerváltás jogi időpontja. Az országban a második világháborút követő három évben – az új, köztársasági államformában – hivatalosan (népi) demokrácia működött, ami formailag lehetővé tette volna a teljes körű politikai, gazdasági, szellemi pluralizmust, ám ez csak a külső, a lényegi folyamatokat alig takaró máz volt. Jóllehet az ország lakosságának jelentős része akár komolyan el is hitette, hogy a fegyverek elhallgatásával hazánkban a korábbi társadalmi, politikai rendszerhez képest egy sokkal demokratikusabb világ épül majd ki, ám az intő jelek már 1945 végén megmutatkoztak. Míg – főleg az alsó néptömegekben – érezhető volt bizonyos lelkesedéssel teli várakozás az új berendezkedés iránt, sokan borúsabbnak látták a jövőt, s talán még többen érzékelték a visszasságokat is. Az oroszországi munkatáborokba elhurcoltak tízezrei, a szovjet megszálló erőknél a polgári lakossággal szembeni tömeges atrocitásai, az ország kirablása, a politikai rendszer átalakítása bizonyították, hogy itt nem a magyar nép felszabadítása, nem a demokratikus társadalmi rendszer kiépítése, hanem sokkal inkább egy katonailag legyőzött ország megszállása és a keleti hatalmi térbe történő belekényszerítése a valódi cél. A látszatdemokrácia már 1945 őszén megmutatta igazi – sokak számára elborzasztó – arcát, amikor elkezdődtek a látványos népbírói perek. Az ezekben főszerepet játszó népbíró, Major Ákos memoárjából ismert: a Horthy-rendszer vezető politikusai – főleg a Bárdossy László – elleni büntetőeljárások mély társadalmi üzenetet hordoztak.¹ A korábbi évtizedek hatalmi elitjének, politikai törekvéseinek megbélyeg-

zésére, erkölcsi, szellemi ellehetetlenítésére irányultak – tegyük hozzá, fizikai megsemmisítésére is.

Az egyre erőszakosabban berendezkedő új politikai rendszer és államhatalom nem hagyta érintetlenül a magyar szellemi és irodalmi életet sem. Új irányt szabott Devecseri Gábor életpályájának is. Az ő esetében nem pusztán arról van szó, hogy fiatal költőként és műfordítóként – 1948-ban mindössze harmincegy éves – hol helyezkedett el az átmenet során irodalmi életünkben, hanem sokkal inkább arról: miként viszonyult a kiépülő rendszerhez, milyen személyes döntéseket hozott. Legfőképpen, hogy ezeknek eredményeként milyen utat választott. Nehéz idők jöttek, s az új hatalom – diktatórikus jellegéből fakadóan – döntésre kényszerített minden alkotó elmét, minden tollforgatót. A politikai rendszerhez viszonyulni kellett, s ha valaki nem vállalta az elhatározást az idomulás kérdésében, az is választást jelentett. Az elefántcsonttornyoknak le kellett omlaniuk. Az aktív ellenállás hajlamával és bátorságával megáldottak zöme még az átmenet éveiben elhagyta az országot, másik részük 1948 után börtönbe került. A többiek előtt egyéb utak nyíltak. Ha végigtekintünk a kor magyar irodalmi életén, akkor a megkövetelt viszonyulásnak – egymástól élesen megkülönböztethető – módjait láthatjuk. Bizonyos fokig el lehetett határolódni a rendszertől, pusztán eltérni azt, akár az alkotói szilencium vállalása árán is. A második lehetőség a csendes, tudatos igazodás volt: a kivárási álláspontra. Emellett létezett – a gyakorta kényszerből vállalt – szolgálat, ami még mindig nem jelentette a tudatos azonosulást. Legfelül pedig ott volt az udvari krónikás szerepének vállalása, sőt, ezt meghaladva a tudatos tülekedés, törleszkedés a politikai hatalomhoz. Örök emberi gyarlóság, hogy e viszonyulások választása apró engedményekkel, erkölcsi vétkekkel kezdődik, és a tollforgató – sodródva a Barabást kiáltó tömeggel – észrevétlenül csúszik át az egyik viselkedési mintából a másikba. Mindvégig meggyőződése, hogy helyesen vélekedik, cselekszik, mígnem eljut a politikai rendszer ideológiájának igenléséig. S amikor megkapja érte az elismerést, úgy érzi, azt nem a rendszertől kapta szolgálataiért, hanem az jár neki – egyéni alkotói munkájáért, tehetségéért.

Devecseri Gábor is megjárta a megigazulás útját, ami esetében a Magyar Néphadsereghez, a magas katonai rendfokozathoz és nem utolsósorban a Kossuth-díjhoz vezetett. Talán észre sem vette, hogy az *Iliász* fordításáért kapott magas állami elismerés átvételekor

¹ Lásd: MAJOR ÁKOS: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*, Minerva, Budapest, 1988, 195–256.

tett nyilatkozatával (1953) már milyen messze sodródott eredeti tudományterülete, a klasszika-filológia, s az éppen általa fordított ókori auktorok erkölcsi értékrendjétől: „Költői pályámon [...] döntő jelentőségű az, hogy a néphadsereghez tartozom. Mert legfőként itt segíti költészetem fejlődését a párt-nevelte új közösség, József Attila szavával szólva »a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezete«...”²

1953-ban Devecseri Gábor – ekkor harminchat éves – már befutott ember. Halála után immár közel fél évszázaddal elmondhatjuk, kettős értelemben is az. Egyfelől, mert az *Iliász* és az *Odüsszeia* átültetésével műfordítói életművének legjelentősebb alkotásaival végzett, másfelől pedig az erősen militarista kommunista államhatalom elismerésével politikai pályájának csúcsára ért. Igen, politikai pályát kell itt említenünk, hiszen a Szabad Hazánkért címmel megjelenő lap (a Magyar Néphadsereg irodalmi és művészeti folyóirata) szerkesztőségének vezetőjeként nemcsak a politikai rendszert dicsőítő költeményeket, hanem a katonai szépirodalom célkitűzéseit és feladatait meghatározó kultúrpolitikai írást is publikált. Mindemellett a Magyar Néphadsereg Írócsoportjának tagjaként a még nála is fiatalabb, az első irodalmi szárnypróbálgatásoknál tartó, leendő katonáírók istápolásának, nevelésének feladatát is végezte. Mind ebben benne rejlik, hogy Devecseri Gábor a Rákosi-korszak művészvilágának, irodalmi közéletének politikai kegyeltje volt, még ha ennek érdekében tiszti zubbonyt kellett is öltenie.

Az irodalmi élet csúcsaira vivő út Devecseri számára még az átmeneti időszakban kezdődött: előbb – talán nem is tudatosan – kommunista lett. Hogy az egyetemen oktató tanársegédből (a Honvédelmi Minisztérium számára 1964-ben írott önéletrajza szerint³ 1945-től a Budapesti Egyetem Görög Intézetében dolgozott) miként lett hithű párttag, arról irodalmi legendák szólnak. Hegedüs Géza *A magyar irodalom arcképcsarnoka* című kései művében oly módon emlékezett meg erről, hogy Devecseri az egyik fővárosi eszpresszóban barátai ugratására egy rövid verset írt a szocialista tervgazdálkodás élményéről, s azt a Szabad Nép másnap le is hozta.⁴ A polgári származású Devecseritől származó vers nagy meglepetésként ha-

tott, és az általa keltett meghökkenés tetszett meg a szerzőnek. Ettől kezdve kommunistának vallotta magát. A már említett önéletrajza szerint 1947 júniusában belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd annak átszervezése után tagja maradt a Magyar Dolgozók Pártjának.

Valószínűleg a pártvezetés utasítására 1948 nyarán Devecseri Gábor a Magyar Néphadsereg kötelékébe került, ahol minden katonai előképzettség nélkül, egyből századosi rendfokozatot kapott. (Sorkatonai szolgálatát még a háború alatt, 1942–1943-ban teljesítette.) A katonai ranglétrán gyorsan haladt, még ugyanebben az évben őrnaggyá, majd 1951-ben alezredessé léptették elő. S ezen a ponton joggal vetődhet fel a kérdés: mire alkalmazta a Magyar Néphadsereg a belépésekor már jónevű irodalmár-műfordítót? A tisztképzésben kapott fontos szerepet. A Farkas Mihály honvédelmi minisztersége (1948–1953) alatt hatalmas méretűvé fejlesztett Magyar Néphadsereg megalakulásától kezdve súlyos szakemberhiánnyal küszködött. Miután már az átmeneti időszakban megkezdődött az 1945 előtti Magyar Királyi Honvédség tisztikarának elbocsátása, üldöztetése, annak pótlására új, tömeges tisztképzést vezettek be. A korábbi világszintű katonai oktatás megszüntetését követően alaptisztképző katonai akadémiák (tisztiskolák) hálózatát hozták létre, amelybe alacsony társadalmi csoportokból származó, hiányos előképzettségű és műveltségű fiatalokat iskoláztak be, nagy tömegben. Devecseri a Görög Intézetet felcserélte a Kossuth Katonai Akadémiával, majd a Petőfi és a Sztálin (politikai tiszti) Akadémiákkal. Irodalmat tanított, majd 1954 októberétől a már említett Szabad Hazánkért című lap szerkesztőbizottságát vezette. Ezzel egy időben – önéletrajza szerint – 1949 és 1950 között a Magyar Írók Szövetségének titkári feladatait is ellátta. Devecseri a magyar fegyveres erőktől 1956-ban vett búcsút, ismét civil lett, de a szervezet utána nyúlt. A kádári hatalom utolsó rendteremtési hulláma során felülvizsgálták tartalékos alezredesi rendfokozatát, és konkrétan a Petőfi Körben játszott, valamint – gyaníthatóan – a Rákosi-rendszerben betöltött szerepéért 1959-től lefokozását fontolgatták.

Devecseri, miután bekerült a pártba, majd a Magyar Néphadseregbe, munkásságát tekintve mintha kettős életet élt volna, két személyiséggé vált. Az egyik, a komoly klasszika-filológus Devecseri tovább folytatta műfordítói munkásságát, míg a másik – a politikához dörgölöző – énje teljes erejével, minden igye-

2 Szabad Hazánkért, 1953. március, 26.

3 Lásd: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Központi Irattár: Devecseri Gábor személyi anyaga.

4 HEGEDÜS Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka II*, Trezor Kiadó, Budapest, 1992, 857.

kezetével a fennálló rendszert szolgálta. Ez a tisztí váll-lapokkal cicomázott Devecseri volt a Rákosi-korszak dédelgetett katonaköltője, aki – részben kötelességtudatától, részben az elvárások kényszerétől vezérelve – több alkalommal látványosan kinyilvánította a rendszer iránti lojalitását. Amikor 1952-ben a magyar irodalmi élet antológiával tisztelgett a nagy diktátor, Rákosi Mátyás előtt, a szerzők sorából nem hiányozhatott Devecseri sem.⁵ A *Reménysége volt ő a magnak...* című költeménye a személyi kultusz költészetének mintapéldája: Devecseri túlteljesített. Míg a mű első felében egyértelműen Rákosit dicsőíti, addig a második felében már a kommunista rendszerhez való feltétlen idomulását fejezi ki. Itt írta le az alábbi két verssort: „Ne légy tétlen, költő! / Ápold a boldogá növét.”

A hatalommal való azonosulás kifejezése a hivatalos katonaköltővé lett Devecseri esetében nem volt elegendő. A kultúrpolitika magától értetődő elvárása volt, hogy katonai tárgyú műveket is alkosson. Devecseri ezt is megtette. Így született az *Önkéntes határőr* című, 1951-ben publikált – a szó szoros értelmében vett – eposza, életművének kényes pontja, amelyet biográfusa, Rónay László így minősített: „Devecseri lírájának mélypontja.”⁶ Felfoghatjuk annak is, de ha figyelembe vesszük, hogy ezekben az években iparosként ontotta a hasonló szellemű költeményeket, akkor egyáltalán nem biztos, hogy ez volt a mélypont. Az *Önkéntes határőr* műfajával, önálló kötetben történt publikálásával hívta fel magára a figyelmet, és így a feledés jótékony leplével takarta el akkori lírájának egyéb darabjait. Mert ne legyenek kétségeink, Devecseri itt is túlteljesített. 1954-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelentetett *Jövendő tükre* című antológiája a korábbi fél évtizedben keletkezett verseinek közel két és félszáz oldal terjedelmű válogatása. Ez is a sematizmus magasiskolája. Ebben is találunk határőr tárgyú költeményt – *Téli figyelő* –, amelynek utolsó négy sorában az országot vigyázó, képzeletbeli katona szájába a következő szavakat adja: „Mert tudom én, hogy hová tartozom, / és tudja, kikhez tartozik, a táj: / együtt torpantjuk őt meg, én s a hon, / mikor keményen rákiáltok: »Állj!«”

5 Magyar írók Rákosi Mátyásról, szerk. Vas István, Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1952. (Devecseri műve, a *Reménysége volt ő a magnak...* a kötet 160–163. oldalán található.)

6 RÓNAY László: *Devecseri Gábor*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 126.

Nyilván nehéz egyértelműen meghatározni, hogy Devecseri katonaköltői korszaka mely művét tekinthetjük „lírája mélypontjának”. Úgy véljük, hogy a valódi mélypontot nem az *Önkéntes határőr*, hanem annak tervezett, átdolgozott változata jelentette – volna. Akkoriban ez is szóba került. 1952 őszén irodalmi konferencia zajlott hazánkban az irodalom időszerű kérdéseiről. Ennek – Gimes Miklós által megfogalmazott – téziseit, valamint a témához való hozzászólásokat *Vita irodalmunk helyzetéről* címmel a Szikra Kiadó még ugyanebben az évben kis kötetben közzé is tette. Az önkritikát gyakorló felszólalók között ott volt Devecseri Gábor is: „Tisztában vagyok azzal, hogy az az elismerés, amely az *Önkéntes határőrt* a József Attila-díj első fokozatának formájában is érte, távolról sem tökéletes megoldása miatt – minthogy ettől messze áll –, hanem célkitűzése, és annak egyes részletekben való helyes megoldása következtében érte. E költemény hibáit nemcsak az ezután írandó verseimben akarom elkerülni, hanem szeretném az *Önkéntes határőrt* is átdolgozni: újraírom...”⁷ Ezt ugyan már nem tette meg, de nyilatkozata jelzi a még mélyebbre süllyedés hajlandóságát.

Az *Önkéntes határőr* – Devecseri meghatározásával élve elbeszélő költemény – szerkezetét, nyelvi minőségét, stílusát illetően egyébként nem is annyira gyenge alkotás. A témaválasztás – egy jugoszláv kém elfogása a határ mentén – és a kifejtés módja a problémás. A műben a valódi erkölcsi értékek tükröztesét az üres ideológiai frázisok helyettesítik, így minden során átüt a kor aktuálpolitikája. Devecseri az elbeszélő költemény műfaját alkalmazva egyszerű politikai röpiratot írt. Íme, néhány sor a műből: „Odaát, a határon túl, feketét álmodnak / a rabok, kik Tito láncán kínok közt hanyódnak; / vöröset is, mert várják, hogy jöjjön el az óra, / mikor gyötrött öklük lesújt a kövér hóhérra...”

Az *Önkéntes határőr* fogadtatása a kor szellemének megfelelő volt. Az állam vezetése József Attila-díjjal jutalmazta a szerzőt, míg a párt irányította irodalmi élet nevében Sötér István méltatta a Csillag 1952. januári számában. A kritika éppúgy az aktuálpolitikát szolgálta, mint a recenzált irodalmi alkotás. Sötér szavai szerint: „A költeménynek még a színtere is mély politikai jelentőséggel bír, – minden tett, elhatározás, az emberi tudat minden mozzanata döntő-

7 *Vita irodalmunk helyzetéről*, lektorálta: BALASSA Klára, Szikra, Budapest, 1952, 88.

vé minősül a határsávon.”⁸ A recenzens itt arra is utal, hogy a mű cselekménye irodalmi riport témája is lehetett volna. Ebben nem járt messze az igazságtól. Ráadásul a határ- és rendvédelem irodalmi megjelenítésének volt hagyománya hazánkban: Dienes András a korábbi évtizedekben izgalmas csendőrnovellákat alkotott. Ám míg ő a novella műfajában pontosan megtalálta a tartalomhoz illő kifejezési formát, addig Devecseri éppen e téren lőtt túl a célon. A verses elbeszélő költemény zárt formavilágával tette teljesen hiteltelenné az amúgy is sekélyes cselekményt.

Devecseri Gábor katonaköltői időszakában két verses úti beszámolóval is jelentkezett, amelyek a Szovjetunióban és Kelet-Németországban szerzett élményei alapján születtek. Nagyon messze vezetne annak kibogozása, hogy a kötelező katonairói funkción túl mi indíthatta ezek megírására. Vélhető, hogy ebben szerepet játszott a marxista hitet valló tollforgatók kimutatható – mondhatnánk: egyenesen rögeszmés – vonzódása az utazási irodalomhoz. Maga a marxizmus eszmetörténete állhat e jelenség hátterében, hiszen a tant megalkotó páros egyike, Friedrich Engels is útleíróként kezdte – gondoljunk csak az 1839–41-es *Wuppertali levelekre* –, és élete végéig gyakorolta e műfajt, amelynek módszertana beépült *A munkásosztály helyzete Angliában* (1845) című művébe is. A későbbi epigonok – Devecseri korában például Ilja Ehrenburg – úti beszámolói ennek nyomán keletkeztek. Devecseri is ezt az utat követte. Németországi élményei alapján született költeményeit a Csillag 1952-ben két ciklusban közölte – *Versek, Németországi versek* –, és ezek egy része bekerült a már említett *Jövendő tükre* antológiába is. E művek programversek voltak, s jöllehet kevésbé vonalasak, mint az *Önkéntes határőr*, de az újjáépítés lendületében bízó fiatal marxista lelkesedése e sorokon is átüt. Mindemellett el kell ismerni, hogy Devecseri ezekben a költeményekben bizonyította átlagon felüli képességét: a leghetetlenebb témáról is tudott kötött formájú verset írni. Az akkor erősen romos Németországot járva látott egy szétlőtt házat, amelynek emeletéről – háborús mementóként – a levegőben lógott egy fürdőkád. Ez megihlette, és már kész is volt a költemény – *Kád van a negyedik emeleten* címmel. A bravúros ötlet, a szabályos versforma azonban nem rejtette el az akkoriban szokásos gondolkodásmódot, hangvételt: „Ne sírj! Nem egy lesz szabadítód! / Ott lent az ifjak sere-

ge / téglát rak, hidat az elárvult / negyedik emelet fele...”

A Szovjetunióban Devecseri 1954 novemberében és decemberében járt, hivatalos küldöttség tagjaként. Az itteni élményeit megörökítő költeményei előbb a Szabad Hazánkért 1955. januári lapszámában – *Versek útinapló a Szovjetunióból* –, majd a Katonai Kiadó gondozásában önálló kötetben, *Három hét egy esztendő* címmel jelentek meg. E propagandaízű művek sem tartoznak Devecseri lírájának magaslatai közé. Az üres ideológiai fecsegés *Auróra* című versében teljesedik ki leginkább: „Te vagy e pont: te hős hajó, / az emberiség vágya mind tehozzád horgonyozható, / te lehorgonyzott pihenő, te sosem nyugovó, / te nyughatatlan szíveknek szilárd választ adó, / te szélviharban, állva is, előre suhanó...”

Devecseri Gábor döntésében, hogy a berendezkedő kommunista hatalom oldalán keresi boldogulását, sok tényező játszhatott szerepet. A valódi okot nem ismerjük. Közismert könnyen lelkesedő, naiv, szertelen személyisége készíthette meggondolatlan lépésekre építésként, mint ahogyan a minden áron való érvényesülés vágya is. Miközben a magyar szellemi és irodalmi élet bénult kényszerrel igyekezett túlélni az átmenet és a Rákosi-diktatúra sötét éveit, ő kisfiús rajongással vetette bele magát az új kultúrpolitikába. Valósággal lubickolt a katonaelet külsőségeiben. Bizonyára észre sem vette, hogy a katonai irodalmi élet reprezentánsaként már olyan feladatokra vállalkozott, amelyekről a többség megrettent. Erről tanúskodik *Az új magyar katonairodalomról* című programírása, amely a Szabad Hazánkért lapjain jelent meg 1955-ben.⁹ Hogy valóban elhitte-e, amit leírt, és amiről egész katonai lírája tanúskodik, örökre megfjejtetlen marad. Művei mindenesetre hűen tükrözik a Néphadsereg korabeli ideológiáját. Elég csak a Budapest szovjet ostromának befejezéséről szóló *Az első szovjet katonához* című költeményének záró soraira gondolni: „Az üszköt és a kormot sem felejttem / s a cédulát, melyet az ellenségnek / holt ujjá emlékemben tartogat. / Ilyen papírlap legyen minden versem: / a szabadító győzelmet jelentsem / s az érte induló új harcokat!...”

9 DEVECSERI GÁBOR: *Az új magyar katonairodalomról*, Szabad Hazánkért, 1955. május, 8–11. – Devecseri e cikkében kiemeli: „Az új magyar katonairodalom elsődrendű feladata, hogy a kiképzésben, a pártmunkában, az elvtársi segítségben, a hadsereg és az egész dolgozó nép kapcsolatában és általában a hazafias nevelésben a maga területén segítséget adjon.” *Uo.*, 11.

8 SÖTÉR ISTVÁN: *Önkéntes határőr*, Csillag, 1952. január, 109.

FALUSI MÁRTON

Harlekin

van-e különbség kocsmai és kórházi várakozók között? tőlük függetlenül, rajtuk nem múló szempontok döntenek, s aki meglátja őket, nem gondolná, miről, az én gyerekeket várod állítólag, kinek posztolsz képeket, te büdös kurva! óbégat asztalszomszédom, én még csak kibírnám, de hát ez a test! így szabadkozik betegfelvételi pultnál a tüdővésztes nyomorék, mind ott folytathatják, ahol szálaikat tüzetesen elvarrták a körülmények, felszívódó sebészeti fonalakat használnak a parkák zsebéhez, ha birják cérnával, a Párkák: szövök kusza mendemondáikat, tenyerükből eszeget a Harminckettesek terére kivert zsebmetszőfog, túljár eszükön, nyolckereket old, aki a női klozetban elvett hétszáz forintot, az egészséggel fogyassza el helyettem is a pofa sört! rakd be Jimmytől a Bukott diákot! szelíd húrokat penget drogjavégetlen cigányprimás, majd elhasal, elindítok egy Szécsi Pál lejátszási listát, a net kompromisszumkészzen kezel életbevágó menüsört, hamarosan jelenésem lesz a sürgősségi osztály folyosóján, hidegfrontban lepotyognak öregjeink, pozitív testképet sugall az MR, ne fészkelődjön fél óráig, az istenért! lefénymásoljuk, több példányt elmismásolhat magából, emlékebe is elteheti máját: éles fénytörésbe helyezi a kontrasztanyag, illik-e az ügyeletes szoba ágyán összebújnunk? fehér köpeny suhog, fehér lepedő, nedvszívó álmom, van-e különbség színészek és holtak álarca között? félreismerhetetlenül lépnek színre föl, színről le, színről színre bukdácsolok, ez nem egy modern dialóg, húzza ki háromnegyedét, tudja, mit, húzza ki magát! vidéki társulat vagyunk, közönségünk nem fogja fel, amit szánkba ad, csak amit szánkba rág, mit nem ért ezen? idejét jobban ossza be, a forgatókönyv szerint tíz perce maradt, hogy csokrait lefekvéshez csitítgassa! fehér krizantémravatal vastag földnyelven nyúlik el, dagály mossa, koszorúnként dobja platóra gyászhuszár, gesztenyével stukák mérnek ránk végső gépfegyvercsapást, innét nem messze váltja meg sírhelyemet, ki rám se pök, telik-múlik a megváltás, várom, hogy újraváltsanak, semmibe vesz a mindenség, húzzon el talpalávalót, mézesmadzagot orromnál fogva, csak pár száz méterig vezethet, aztán lepkefing kísér, ő elvonatkozik, ahogy a több évtizedes munkásság sem több pár heveny órácskánál, az egyperces néma felállás fészengő másodpercébe sem talál zakógomb, hát még a halál

LÁZÁR BALÁZS

Fehér bohóc

*Piros orrát lemarták esztendőök
láthatatlan, savanyú gőzei,
s most a nevetés üvegburkában,
a maszk helyén egy sovány arc
reflektor-végtelenbe tekint.
Csillagpor-játék, élet-halál tét,
de ő elegánsan tűri még,
legyen az ríposzt, tréfa, bravura-kép,
hogy a manézs-univerzum közepén,
– hol egy a pillanat s az ezredév –
elnyelje a tapsrobbanás után
maradt sugárzó fekete lyuk,
mely meghajlítja maga körül
a titkos, emberi természetet.
És két lábbal állt mindig a földön,
ha vágya épp égisz emelkedett,
s ráadásként elmondott-dalolt
egy viccet is a szakadék felett,
de nem zuhant le, csak lebegett,
mert izmai feszes ketrecében
könnyűvé szűrte át a szívében
lüktető, örök gyerek.*

Ő az?

*Ő az? H. úr? Vagy ki? Egy rémalak?
Közösségi oldalon egy hamis profilkép?
Helyette robot csetel, de a net népe tapad,
s nem izgatja, ha megfigyelik épp?
Ott találja meg, ki lesz háló-társa?
Nem párt keres, csak hogy kit vigyen ágyba?
S tényleg többet ér csókjánál a lájkja?
Virtuális világok közt vonaglik
a homok-időn fennakadt valóság-bárka,
rajta a sok függő, digitális árva,
kik titokban várják játékukba zárva
a megváltó áramszünetet – de hiába...
Emberarcukat elnyeli már, de ad
rögvest új s újabb álszemélyiséget
a hömpölygő információ-áradat.
Egy gigával több vagy kevesebb. Ennyi csak.*

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN
**Bevezetés Gion Nándor
 drámájához**

Gion Nándor (Szenttamás, 1941 – Szeged, 2002) délvidéki származású magyar író műveit a szerző halála után a Noran Kiadó által 2007-ben megkezdett és a Noran Libro által 2012-ben félbehagyott életműkiadás az érdeklődés, a magyarországi és a regionális recepció homlokterébe emelte. Az életmű legjelentősebb része – a könyvtári állományok salátává olvasott kötetei után – e kiadás által vált hozzáférhetővé az olvasók szélesebb rétegei számára. A hozzáférhetőség újraolvasást vont magával: újra- és máshogy olvasást motiváló monográfiák és tanulmánykötetek jelentek meg – mások mellett e sorok írójának tollából is.¹ Összeállt a Gion-műveket és recepciójukat felölelő bibliográfia; filmek, hangjátékok, színházi és filmes adaptációk készültek; folyamatosan jelennek meg a művek fordításai is; sőt, az életmű fejezetnyi helyet kapott a középiskolai tankönyvekben² is. Viszont az életműkiadásból – így a recepcióból is – többnyire kimaradtak a korábban kötetben nem publikált, illetve a csak kéz- és gépiratban létező írások. Távlatosan egy minél teljesebb életműkiadásban gondolkozva, az író hagyatékában lévő³ és a lapokban elszórtan megjelent művek feltárása közben került elő az alább közölt, biztos kézzel megírt, különösen izgalmas – és aktualitását sajnos az 1970-es évek eleji megírása óta sem vesztett drámai mű.

A darab első címváltozata a gépirat élén áthúzva olvasható: *Az utcán történt valami* – fölötte pedig kézzel a *Fogadjunk a doktorra* címváltozat áll. A mostani közléskor viszont magából a szövegből kölcsönöztünk címet a darabnak, mivel a korábbi címek egyikét sem tartjuk figyelemfelhívónak, illetve a mű szempontjából kifejezőnek. Minden bizonnyal az 1970-es évek elejének jugoszláviai (irodalom)politi-

kai viszonyai magyarázhatják az alkotói öncenzúra megnyilvánulását; azt, hogy az író által adott egyik címben sem szerepel(hetet)t a leghangsúlyosabb tematikai elemre: az abortuszra való utalás. A darab megírása előtti évben ugyanis a jugoszláviai kultúrpolitikában nagy vihart kavart Rózsa Sándor *Mindennapi abortusz* című novellája, amelyben többek között a „Minden órában abortálunk” mondat is olvasható. (Gion darabjában – amellet, hogy a mű másról sem szól, mint a futószalagon végzett abortuszokról – többször is olvasható, hogy az egyik szereplő tanulmányt tervez írni, amelynek „az lesz a címe, hogy: *Főleg a barna hajú nők abortálnak*. Vagy pedig: *Miért abortálnak többnyire a barna hajú nők?*”) Rózsa Sándor írása miatt a novellát közlő újvidéki folyóiratnak, a magyar nyelvterületen a szocializmus évtizedeiben talán legmerészebb, legújítób irodalmi lapnak: az Új Symposionnak az 1971/76. számát be is tiltották, a szerkesztőségnek pedig komoly önkritikát kellett gyakorolnia. Figyelemre méltó, hogy a lap szerkesztőségében sok éven át aktív szerepet vállalt Gion öncenzúrája részleges volt. Bár éppen a címben nem szerepeltette az „abortusz” szót, a rá más műveiben is annyira jellemző merész karakánssággal éppen ezt az irodalompolitikai okból is érzékeny, de a magyar társadalom számára amúgy is talán legfájóbb morális kérdéskört: az ezzel kapcsolatos érzéketlenséget, képmutatást járta körül – meg rázóan tiszta tükröt tartva az emberi élet értékét relativizálóknak.

Gion írásáról lehet tudni, hogy az Új Symposion 1972/87–88. számában megjelent. De mivel a folyóiratnak az az évfolyama (bár éppen nem zúzták be) politikai okokból nem kerülhetett át Magyarországra – ahogy abban az évben az író is kitiltották az országból –, a magyar irodalmi közvélemény számára ez a mű ismeretlen maradt. Bár az Újvidéki Rádióban 1973. február 20-án bemutatták *Fogadjunk a doktorra* címmel egy rádiójátékot, a Deák Ferenc vajdasági dramaturg által fontos helyen csorbítva átdolgozott, illetve valószínűleg a hangjátékszínészek spontán előadása közben is módosult szöveg számtalan helyen nem egyezik a szerzői kézirattal, amelyet most dr. Nagy Géza Géhringer Éva segítségével rögzített. Az ő munkájukat és az író özvegyének, Gion Eszternek a mű közreadásához való hozzájárulását ezúton is köszöni e sorok írója.

1 KURCZ Ádám István: *Gion Nándor művei és műhelyitikai*, Napkút, Bp., 2017.; KURCZ Ádám István – HORVÁTH FUTÓ Hargita: *Gion Nándor-album* [képes-hangos könyv], Hang-Kép-Írás 7., Napkút – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2018.
 2 Pl. *Irodalom 12.*, Oktatáskutató és -Fejlesztő Intézet, Bp., 2016, 126–127.
 3 OSzK Kézirattár, Fond 583.

GION NÁNDOR

Főleg a barna hajúak abortálnak

Személyek: Doktor, Barátnő, Nagy Károly, Pincér, Sorsjegyáros

(Nyári délután egy félig üres városi kiskocsmában. A szokásos zaj: pohárcsörgés, halk mondatfoszlányok, időnként behallatszik az utcáról a gépkocsik zúgása.)

NAGY KÁROLY: Érdekes, már fél órája egyet sem...
(Doktor felteszi a lábát az asztalra, cipője hangosan koppan az asztallapon) Megőrültél?!
Lerúgod a poharakat.

DOKTOR: *(kezdetől végig unott, álmos hangon beszél)* Nézzétek meg ezeket a lábakat. Jól nézzétek meg őket.

NAGY KÁROLY: Menj a fenébe a lábaiddal. Nem tetszenek nekem, különösen, ha az asztalra rakod őket.

DOKTOR: De azért csak nézd meg őket. Nézd meg azokat a foltokat a cipőmon és a nadrágomon.

BARÁTNŐ: *(idegesen)* Kérlek, ne utálatoskodj. Legalább most kímélj meg a hülye vicceidtől...
Légy szíves, vedd le a lábadat az asztalról.

DOKTOR: Ne idegeskedj, drágám. Nézd meg te is azokat a foltokat, érdemes megnézni őket: vérfoltok. Mégpedig embervérfoltok. *(Rövid szünet: kintről a megszokottnál valamivel hangosabb gépkocsizúgás hallatszik)*

NAGY KÁROLY: Ismét operáltál?

DOKTOR: Igen. Combsonttöréssel hoztak be egy tagot. Felborult a kocsijával... Több mint két óra hosszúig piszmoztunk vele, és csuda sok vére elfolyt. Még a padlóra is lefolyt a vére.

BARÁTNŐ: A részleteket mellőzheted. És légy szíves a lábadat...

DOKTOR: Nem kell idegeskedni. Egyáltalán nem kell idegeskedni.

BARÁTNŐ: Nagyon hálás lennék...

DOKTOR: Az ember vérenek szaga van. Tudtátok ezt? Egész biztosan nem tudtátok. Pedig tényleg szaga van.

BARÁTNŐ: Nem érdekel.

DOKTOR: És az a legérdekesebb, hogy minden ember vérenek más van. Más szaga van a kövér ember vérenek, és más szaga van a sovány

ember vérenek. Más szaga van az öreg ember vérenek...

BARÁTNŐ: Undorító vagy!

DOKTOR: ...és más szaga van a fiatal ember vérenek. Ezenkívül egészen más szaga van a férfiak és a nők vérenek.

BARÁTNŐ: Te undorító disznó. Éppen most kell ezt elmesélned.

NAGY KÁROLY: Érdekes, határozottan érdekes. Hogy a férfiak és a nők vérenek különböző szaga van... De én most egy kicsit az ablakra figyelek. Azt hiszem, jön egy vörös hajú. Ma még csak két vörös hajút láttam.

BARÁTNŐ: Most már tényleg vedd le a lábad az asztalról.

DOKTOR: *(valamivel halkabban, mint eddig)* Az az érzésem, drágám, hogy te mégiscsak félsz. Na, jó, lerakom a lábamat. Igen, az az érzésem, hogy nagyon félsz.

BARÁTNŐ: Persze, hogy félek, de most ez nem fontos.

DOKTOR: Nem kell félned, mondtam, hogy nagyon jó orvos, és jó ismerősöm.

BARÁTNŐ: Tudom, hagyjuk ezt.

DOKTOR: És az egész nem tart tovább öt percnél. Legfeljebb tíz percig.

BARÁTNŐ: Ezt is tudom. Fölösleges újból elmondanod.

DOKTOR: Két nap múlva már el is felejtetted, mintha...

BARÁTNŐ: Most már tényleg hagyd abba!

NAGY KÁROLY: Történt valami?

DOKTOR: Nem, semmi sem történt. A barátnőm kicsit ideges. Az utcán mi újság?

NAGY KÁROLY: Meglepően gyöngö a felhozatal. Nézzük csak: hat barna, öt szőke és három vörös hajú. Ma meglepően kevés a vörös hajú.

DOKTOR: Igen. Meglepően kevés. Máskor több vörös hajú szokott lenni.

BARÁTNŐ: Miről van szó tulajdonképpen?

DOKTOR: Nem vagy ideges már? Nagyszerű. Nagyon örülök, hogy nem vagy már ideges. A barátom majd elmeséli, hogy miről van szó.

NAGY KÁROLY: Tudja, mi hárman mindennap itt ülünk ennél az ablaknál.

BARÁTNŐ: Maguk hárman?

NAGY KÁROLY: Igen. A Doktor, én és Feri, a pincér. Tudja, mi nagyon régi barátok vagyunk, még gyerekkori barátok... *(a pincért szólítja)* Hé, Feri, gyere ide egy kicsit.

PINCÉR: Igenis! (*hallatszik, ahogyan az asztalhoz jön*) Történt valami?

DOKTOR: A barátnóm szeretne megnézni magának. Tudniillik egy történetet fog most hallani ró-lunk.

PINCÉR: Milyen lemezt tegyek fel hozzá?

DOKTOR: Nem kell lemez. Maradj itt egy kicsit.

NAGY KÁROLY: Szóval mi hárman mindennap itt ülünk ennél az ablaknál, és figyeljük a nőket, illetve legtöbbször én figyelem. A szomszéd házban ugyanis van egy orvos, aki, szóval, magzatelhajtást végez.

BARÁTNŐ: Tudom.

NAGY KÁROLY: Na mármost. Én figyelem ezeket a nőket. Könnyű megkülönböztetni őket a többi járókelőtől, mert nagyon vigyázva lépkednek, mintha, mintha valami szúrná a talpukat. (*elneveti magát*) Tehát én figyelem őket, és mindennap felírom, hogy hányan abortáltak, és közülük hány szőke, barna és vörös hajú volt. Aztán a Doktor egyszer majd tanulmányt ír erről.

BARÁTNŐ: Tanulmányt?!

DOKTOR: Miért ne? Mondjuk ilyen címmel: „Főleg a vörös hajú nők abortálnak.” Vagy pedig: „Miért abortálnak többnyire a vörös hajú nők?” Igen, ez a második, azt hiszem, jobb lesz.

BARÁTNŐ: De hát...

PINCÉR: Szerintem nem sok értelme van az egésznek. Ezt mondtam mindjárt a kezdetén is. Manapság a hajszín semmit sem jelent. Minden második nő festi a haját.

DOKTOR: Nem baj. Az egyáltalán nem baj. Nem az a lényeg, hogy egy nőnek eredetileg milyen haja volt, hanem, hogy milyen volt akkor, amikor abortált. Ezt már többször is megmagyaráztam.

BARÁTNŐ: Szóval mindennap itt ülnek az ablaknál. És, ha szabad kérdeznem, kinek az ötlete volt ez az adatgyűjtés és a tanulmány?

NAGY KÁROLY: Hát, eredetileg az enyém. Tudja, én azelőtt is mindig figyeltem ezeket a nőket. Valahogy szeretem elnézni őket, amikor olyan óvatosan lépkednek.

PINCÉR: És élvezed is.

NAGY KÁROLY: Nem, nem tudom. Nem hiszem, hogy kimondottan élvezem. De szeretem nézni őket. Szórakoztatók, kimondottan szóra-

koztatók. És egyszer csak eszembe jutott, hogy statisztikát készíthetnék róluk, a Doktor pedig írhatna egy tanulmányt. Néha fogadunk is. Hogy legközelebb milyen hajú...

BARÁTNŐ: Hogy hívják magát?

NAGY KÁROLY: Nagy Károlynak. Miért?

DOKTOR: Ne tévesszen meg a neve. Az igazi Nagy Károly tulajdonképpen az apja. Ő csak amolyan félig sikerült Nagy Károly.

BARÁTNŐ: Félig sikerült Nagy Károly, maga egy szemétláda.

NAGY KÁROLY: Kérem?

BARÁTNŐ: Maga egy undorító disznó!

NAGY KÁROLY: Nem értem. Nem értem, hogy mi baja van egyszerre.

DOKTOR: Ne izgulj. Nekem is szokott ilyeneket mondani, amikor ideges. (*barátnőjéhez hal-kan*) Drágám, azt hiszem, most már menned kell.

BARÁTNŐ: Igen, megyek. Nagyon örültem a társaságnak... Szóval mindennek nagyon örültem...

DOKTOR: Ne idegeskedj, drágám. Meglátod, nem lesz semmi baj. Tudják, hogy jössz, egész biztos várnak már. Veled mennék én is, de tudod, kissé kínos lenne.

BARÁTNŐ: Tudom. De azért jó volna, ha megvár-nál. Persze, csak akkor, ha nem kínos.

DOKTOR: Nem kínos. Meg foglak várni. És ne idegeskedj.

BARÁTNŐ: Ó, dehogyis idegeskedem. (*hallatszik, amint eltávolodik az asztaltól, de útközben még visszaszól*) Nagy Károly úr, nézze meg jól a hajamat. (*Az egyik távolabbi asztaltól nevetés hallatszik*)

NAGY KÁROLY: Tehát ő is... ő is oda megy?

PINCÉR: Persze, hogy oda megy. Láttam rajta, amint bejött, hogy oda készül. Az ilyesmi messziről meglátszik rajtuk... Fiúk, mennem kell kiszolgálni. (*elmegy az asztaltól*)

NAGY KÁROLY: Akkor sem értem, hogy miért förmedt rám olyan gorombán. Mi van abban, hogyha szeretem elnézni azokat a nőket, akik az orvostól jönnek? Szeretem nézni őket, és kész. Nincs ebben semmi rossz. Emlékszem, kamaszkoromban például a vadludakat szerettem nézni. Különösen alkonyattájt, amikor...

DOKTOR: Egy pillanat szünetet kérek. (*a pincért szólítja*) Ferikém!

PINCÉR: *(messzebről hallatszik a hangja)* Igenis!

DOKTOR: A barátunk ismét az emlékeit idézi: a vadludakról beszél. Tegyél fel egy lemezt az alkalomnak megfelelően.

PINCÉR: A vadludakról beszél?!

DOKTOR: Igen, a vadludakról. És... csak most látom, egy aranykeresztet van a nyakában.

PINCÉR: Tudom, már tegnap láttam. Nagyon szép aranykereszt. Aranykeresztes lemezt is feltegyek?

DOKTOR: Nem, nem kell keresztes. A vadludakról tegyél fel valamit.

PINCÉR: Nincs semmim a vadludakról. Mondd neki, hogy emlékezzen valami másra.

DOKTOR: *(Nagy Károlyhoz)* Nem emlékeznél inkább valami másra?

NAGY KÁROLY: Nem. Én a vadludakra akarok emlékezni.

DOKTOR: *(a pincérhez)* Sajnos, mindenáron a vadludakra akar emlékezni. Tegyél fel akkor valamit, ami legalább emlékeztet a vadludakra.

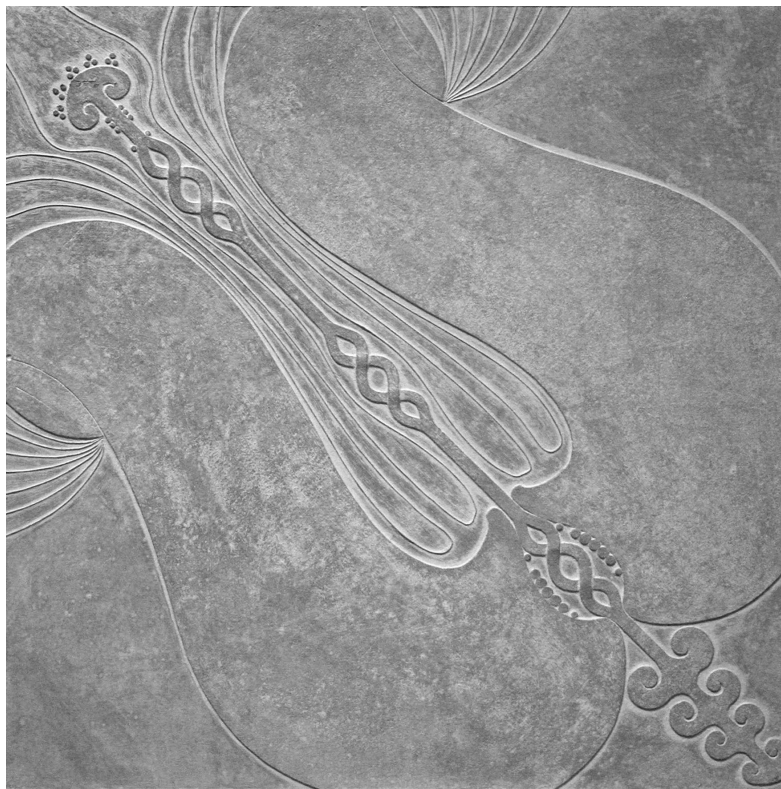
PINCÉR: Hát jó... majd keressünk valamit... *(Lassú, érzélgős zene, mint például a népszerű Butterfly – alig valamivel hangosabban, mint az eddigi kocsmái zajok és a beszűrődő gépkocsizúgás)*

DOKTOR: Hát akkor parancsolj. Ha már mindenáron a vadludakhoz ragaszkodsz.

PINCÉR: Ez jó lesz?!

DOKTOR: Ragyogó! Engem kifejezetten a vadludakra emlékeztet.

NAGY KÁROLY: Szóval, kamaszkoromban például a vadludakat szerettem nézni. Különösen alkonyattájt, amikor az ég már egészen sötétkék, és a vadludak V betűt rajzoltak, különkülön már nem is látszottak, csak a szabályos V betű... Illetve sohasem volt szabályos: az egyik szára mindig hosszabb volt, és emlékszem, én mindig arra vártam, hogy egyszer majd szabályos V betűt látok. Sohasem volt szabályos. De azért így is nagyon szép volt, ott, a városon kívül, ahol nagyon zöld a fű, és csend van, és én szerettem nézni a vadludakat, különösen alkonyattájt.

Virágnyelv, 1971

DOKTOR: Vége?

NAGY KÁROLY: Igen, illetve nem egészen. Egyszer egy lánnyal mentem ki a város szélére. Meg akartam neki mutatni a vadludakat. Álltunk ott egymás mellett, és az eget kémleltük, és akkor arra jött két kis srác, az egyik felvett egy göröngyöt, és megdobott vele. Pontosan nyakszirten talált el: a göröngy puha volt, darabokra tört, és behullott az ingembe. A két srác röhögve elfutott, és az a lány is velük nevetett, nagyon jóízűen.

DOKTOR: Vége?

NAGY KÁROLY: Igen. Most már vége.

DOKTOR: Helyes, akkor figyeld, hogy mi van az utcán. *(a pincérhez)* Ferikém, vége a vadludaknak! *(a zene elhallgat)*

NAGY KÁROLY: Csak egy barna hajú. Nem tudom, mi ez ma délután. Meglepően gyenge a felhozatal.

DOKTOR: Bejegyezheted a barátnőmet is.

NAGY KÁROLY: Tehát még egy barna hajú. Viszont nincsenek vörös hajúak. Ha ez így folytatódik, nem fogod tudni megírni a tanulmányodat.

DOKTOR: Dehogyanem. Majd az lesz a címe hogy: „Főleg a barna hajú nők abortálnak.” Vagy pedig: „Miért abortálnak többnyire a barna

hajú nők?” Azt hiszem, a második cím jobb lesz.

NAGY KÁROLY: A fene egye meg! Jön az öreg sorsjegyárus.

DOKTOR: Nagyon hiányzott. Kifejezetten hiányzott nekem. Remélem, ezúttal nem fogod ideültetni.

NAGY KÁROLY: Nem tehetek semmit, ha ide akar ülni. Tudod, hogy nem tehetek semmit.

DOKTOR: Én viszont tehetek. Ha megint ideül, a pófájába öntök egy pohár vizet. Akkor talán elmegy majd, mit gondolsz?

NAGY KÁROLY: Ne tedd ezt, kérlek. Tudod, hogy az apám régi barátja és...

DOKTOR: És régi harcostársa. Tudom. Viszont nekem nem régi barátom, és nem régi harcostársam. Tehát a pófájába önthetem a vizet.

NAGY KÁROLY: Komolyan kérlek, hogy ne tedd. Minek fölöslegesen kellemetlenkedni. *(Hallítja a hangját, mert már hallatszik, ahogy a sorsjegyárus a szomszéd asztaloknál kínálja az áruját)*

SORSJEGYÁRUS: Sorsjegyet tessék... Sorsjegyet tessék...

NAGY KÁROLY: Alapjában véve rendes tag az öreg. Igazán fölösleges lenne megbántani.

DOKTOR: Unalmas tag az öreg. Ez az igazság. Én rettenetesen unom.

SORSJEGYÁRUS: Ó, te megint itt vagy, Karcsikám. Napról napra megint ennél az asztalnál; nem unod még? Leülök hozzátok egy kicsit, jó? *(hallatszik, ahogy félrehúzza a széket, aztán sóhajt)* Nagyon kifáradtam. Hiába, öreg vagyok már.

NAGY KÁROLY: Nem értem, miért kell ezt csinálnia, amikor...

DOKTOR: Mondja, öregem, tudta maga azt, hogy minden ember vérének más szaga van?

SORSJEGYÁRUS: Kérem?

DOKTOR: Lefogadom, hogy nem tudta. Lefogadom, hogy még azt sem tudta, hogy az emberek vérének egyáltalán szaga van.

SORSJEGYÁRUS: Maga orvos?

NAGY KÁROLY: Igen, orvos. Nemrégén végzett. És nekem nagyon jó barátom.

DOKTOR: Így például, öregem, a maga vérének egészen más szaga van, mint az enyémenek.

SORSJEGYÁRUS: *(kissé bosszankodva)* Érdekes. *(Nagy Károlyhoz fordul)* És te, hogy vagy,

Karcsikám? Hm... látom, még mindig ezt a keresztet hordod a nyakadban. Mondd, miért raksz ilyesmit a nyakadba?

NAGY KÁROLY: De hát miért baj ez?

DOKTOR: Szerintem mindenki azt hord a nyakában, amit éppen akar. Ismertem egy tagot, aki a bölcsességfogát rákötötte egy zsinegre, és azt akasztotta a nyakába. Hihetetlenül ronda fog volt, félig már el volt rohadva.

SORSJEGYÁRUS: Nem lényeges az egész, és nekem tulajdonképpen semmi közöm hozzá, de neked tudnod kellene, hogy ki volt az apád, és még ma is kicsoda.

DOKTOR: Tökéletesen igaza van, öregem. Mármint, hogy magának ehhez semmi köze. És különben is, szerintem egy aranykereszt mégiscsak szebb, mint egy félig megrohadt bölcsességfog. Sőt, összehasonlíthatatlanul szebb. *(a pincért szólítja)* Ferikém, az aranykeresztről beszélünk! Az alkalomnak megfelelő zenét kérünk!

PINCÉR: Az aranykeresztről?! Szóval mégiscsak a keresztről. Majd mindjárt keresek megfelelő lemezt. Fogadás nem lesz?

SORSJEGYÁRUS: *(kimértebb hangon, mint eddig)* Fiatalember, én nem magához beszéltem. És ha lehet, kíméljen meg a vicceitől. *(Nagy Károlyhoz)* Ugye tudod, ki volt az apád?

NAGY KÁROLY: Tudom. Na és?

DOKTOR: *(a pincérhez)* Ferikém, hagyj abba! Ejtettük az aranykeresztet. Ez az öreg tag most a forradalomra emlékezik. Keress nekünk, légy szíves, forradalmi dallamokat.

SORSJEGYÁRUS: *(dühösen)* Idefigyeljen, maga...

PINCÉR: Túl gyorsan váltogatjátok a témákat! Ha így folytatjátok, folyton csak lemezeket fogok keresgélni. Miért nem beszélgettek inkább a vadludakról? Akkor fennhagynám a régi lemezt. *(A szomszéd asztaloktól ismét hangos nevetés hallatszik)*

DOKTOR: Ferinek tökéletesen igaza van. Beszéljünk inkább a vadludakról. Mondja, öregem, nézte már a vadludakat alkonyattájt, amikor észak felé szállnak? Az ég egészen sötétkék, és a vadludak ilyenkor majdnem szabályos V betűt formálnak. Higgye el, érdemes megnézni őket.

SORSJEGYÁRUS: Mondja, mit akar maga...

PINCÉR: Na, mi lesz?!

DOKTOR: Félek, hogy nem lesz semmi sem a vadludakból. Az öreg tagnak nem tetszenek a vadludak. Ragaszkodik a forradalmi múlt-hoz.

PINCÉR: Hát jó! Akkor legyen a forradalmi múlt.

NAGY KÁROLY: *(a sorsjegyáruhoz)* Ne haragudjon a doktorra. Ő mindig ilyen. Tudja, nálunk az a szokás, hogy ha belekezdünk valamilyen témába, akkor zenei aláfestést is kérünk. A pincér olyankor bekapcsolja a zenegépet, és az alkalomnak megfelelő lemezt választ ki. Így sokkal érdekesebb, nem igaz?

SORSJEGYÁRUS: *(rosszkedvűen)* Igaz. Egész biztosan igaz. *(Felhangzik a zene: valamilyen, a háborús időket idéző dallamok giccsesített, szórakoztató zenére átírt változata, mint például a népszerű „Kazacsok”.)*

PINCÉR: Ez jó lesz?!

DOKTOR: Majd mindjárt megkérdezem. *(a sorsjegyáruhoz)* Megfelel ez magának, öregem? Szerintem ilyen zene mellett már egész szépen felidézheti a forradalmi múltat. *(rövid szünet, aztán a pincérnek)* Nem válaszol az öreg tag, tehát megfelel a zene.

NAGY KÁROLY: No végre, még egy vörös hajú! Nézzük csak, ez ma a negyedik vörös hajú.

DOKTOR: Hagyd most a vörös hajú nőket. Tessék most a forradalmi múltról beszélni.

SORSJEGYÁRUS: Nagyon érdekes volt, amit az előbb mesélt, fiatalember. Hogy minden ember vérének más szaga van. Sohasem gondoltam volna.

DOKTOR: Ne is gondolja, öregem. Főleg most ne gondolja. Most tessék a forradalmi múltról beszélni. Magának forradalmi múltja van, igaz? Meg a barátom apjának is. Ha jól emlékszem, azt kérdezte a barátomtól, hogy tudja-e, ki volt egykoron az apja.

SORSJEGYÁRUS: Sohasem gondoltam volna, hogy a maga vérének más szaga van, mint az enyémenek.

DOKTOR: Á, nem. Nem beszélünk mellé. *(Nagy Károlyhoz)* Mondd, Karcsikám, tudod te egyáltalán, hogy ki volt egykoron az apád?

NAGY KÁROLY: Tudom. Mondtam már, hogy tudom. Na és?

DOKTOR: *(a sorsjegyáruhoz)* Látja, öregem, a barátom tudja, hogy ki volt egykoron az apja. Na és?

SORSJEGYÁRUS: *(emeltebb hangon)* Nem hiszem, hogy tudja. Ha valóban tudná, akkor nem hordana keresztet a nyakában. Akármit inkább a nyakába akasztana. Akár egy faragott lófaszt...

DOKTOR: Állj! Trágárkodni nem szabad, öregem. Én nagyon becsülöm az ön forradalmi múltját, és nem bánom, ha felidézi, de trágárkodni nem szabad.

SORSJEGYÁRUS: *(dühösen)* De most már igazán elég volt...

DOKTOR: Ha trágárkodások nélkül nem megy, akkor tényleg jobb lesz, ha másról beszélünk. Például: mit gondol, öregem, miért abortálnak többnyire a vörös hajú nők? Illetve nem is a vörös hajúak, hanem a barna hajú nők. Szóval: mit gondol, miért abortálnak többnyire a barna hajú nők?

SORSJEGYÁRUS: Mondja, fiatalember, maga nem undorodik néha saját magától?

DOKTOR: De igen. És mások is. Alig egy félórával ezelőtt egy helyes barna hajú nő azt mondta nekem, hogy undorító disznó vagyok. És a barátomra is azt mondta, hogy undorító disznó. Egyébként az illető személy a barátnőm. Éppen akkor indult abortálni.

SORSJEGYÁRUS: Sajnálom, hogy ideültem ehhez az asztalhoz. Igen, nem kellett volna ideülnöm.

DOKTOR: Persze, hogy nem kellett volna ideülnie. Sem ma, sem azelőtt. Tudja, én kimondhatatlanul unom magát. Mondtam is a barátomnak, hogy ha ma ismét az asztalunkhoz ül, akkor az arcába öntök egy pohár vizet. Így talán a jövőben másutt fog megpihenni.

SORSJEGYÁRUS: Nagyon igaza volt a barátnőjének. Maga tényleg egy undorító disznó.

DOKTOR: Kimondhatatlanul unom magát, öregem.

NAGY KÁROLY: Ne örülj meg. Hagyd azt a poharat. Ne...! *(A doktor a sorsjegyáru arcába önti a vizet. A zene elhallgat, megszűnik minden zaj. Néhány pillanatig bura alatti csönd)* Te teljesen megőrültél! *(Ismét a szokásos zajok, de zene nélkül)*

SORSJEGYÁRUS: *(rekedten)* Engem még senki sem öntött arcul.

DOKTOR: Vízrel sem?

SORSJEGYÁRUS: Meg fogom ölni magát.

DOKTOR: Jól van, öreg szájhős, most már lépjen le!

SORSJEGYÁRUS: *(hallatszik, ahogyan feláll a székről)*

- Lelépek... Igen, meg kell, hogy öljem magát. Engem még senki sem öntött arcul.
- DOKTOR: Ezt már hallottuk. Tényleg lépjen le most már. Remélem, többé nem ül le velem egy asztalhoz.
- SORSJEGYÁRUS: *(elindul)* Nem. Ebben biztos lehet.
- PINCÉR: Történt valami?
- DOKTOR: Nem történt semmi. Tudod, hogy sohasem történik semmi. Az az öreg tag a forradalmi múltat idézte.
- NAGY KÁROLY: Te teljesen megőrültél. Miért kellett annak a szegény öregnek az arcába önteni a vizet?
- DOKTOR: Untam. Kimondhatatlanul untam. Egyébként mindent unok. Legszívesebben mindent és mindenkit leöntenék egy pohár vízzel. De hát ez sajnos lehetetlen. Ezért csak az öreg szájhóst öntöttem le.
- NAGY KÁROLY: Tudod, hogy megölhetett volna.
- DOKTOR: Igazán?
- PINCÉR: Igazán. Csuda önérzetes tag az öreg. Ezek az öreg tagok mind marhára önérzetesek. Őszintén szólva csodálkozom, hogy nem lőtt le azonnal. Van neki pisztolya. Állandóan magával hordja, egyszer megmutatta nekem.
- NAGY KÁROLY: Igen, van neki pisztolya. Rendőrtiszt volt az öreg, néhány évvel ezelőtt nyugdíjazták.
- DOKTOR: Meglátszik rajta, hogy rendőrtiszt volt. Mindvégig uralkodni tudott magán. Azt mondják, hogy a rendőrtiszteknél nagyon fontos, hogy hidegvérűek legyenek, és hogy tudjanak uralkodni magukon.
- NAGY KÁROLY: Csak azt nem értem, miért árulja ezeket a vacak sorsjegyeket. Hiszen kap nyugdíjat.
- PINCÉR: Nem tud nyugton maradni. Az ilyen önérzetes, öreg tagok soha életükben nem tudnak nyugton maradni. Muszáj nekik valamit csinálni, ha mást nem, legalább sorsjegyet árulni. Emlékeztek még az öreg Makraira, aki ott, az erdő mellett lakott? Az is éppen ilyen önérzetes, öreg tag volt.
- NAGY KÁROLY: Igen. Emlékszem. Az meg kutyákat idomított.
- PINCÉR: Az égvilágon semmi szükség nem volt rá, de ő kutyákat idomított. Összegyűjtötte az összes korcs, csavargó kutyát, aztán idomította őket. Mindenét felzabálták azok a dögök, de ő csak gyűjtötte és idomította őket.
- NAGY KÁROLY: Emlékszem, nagyon ronda kutyái voltak. Volt ott egy bozontos szőrű, kurta farkú dög, amelyiknek a feje kisebb volt, mint az öklöm. Szörnyen utáltam azt a kutyát.
- PINCÉR: Az volt az öreg Makrai kedvence. Egyszer oldalba rúgtam azt a dögöt, és az öreg késsel jött nekem. Alig tudtam elfutni a fák közé.
- DOKTOR: Ferikém, neked lejárt a munkaidőd?
- PINCÉR: Igen, végeztem.
- DOKTOR: Kár. Azt akartam javasolni, hogy tegyél fel valami lemezt a kutyákról. Vagy a kutyákkal is végeztetek?
- PINCÉR: Igen, végeztünk a kutyákkal is.
- DOKTOR: Nagyszerű. Akkor talán leülhetnél hozzánk. *(széktologatás hallatszik, amikor a pincér leül)* Mi újság kinn az utcán? Megjegyzem, az öreg Makrainak azt a bozontos szőrű és kis fejű kutyáját én is nagyon utáltam.
- NAGY KÁROLY: Az utcán nem történik semmi. Érthetetlen. Egyszerűen elfogytak a nők... Hanem, nézzétek csak, ott, a túloldalon, ott áll az öreg sorsjegyárus.
- PINCÉR: Tényleg ott van. És csuda vészjóslóan áll ott. Nem tetszik nekem, ha egy ilyen önérzetes öreg tag csak úgy tétlenül ácsorog az utcán.
- DOKTOR: De uralkodik magán. Innen látszik, hogy uralkodik magán. Szólni kellene neki, hogy anyagilag egyáltalán nem kifizetődő az álldogálás. Tudtommal ő arra vállalkozott, hogy sorsjegyeket árul.
- PINCÉR: Doktorkám, félek, hogy téged vár az öreg. Jó lenne vigyázni, a pisztoly biztosan nála van.
- DOKTOR: Igen, biztosan nála van a pisztoly, de az a fő, hogy ő uralkodik magán...
- NAGY KÁROLY: Itt van a barátnőd.
- DOKTOR: Ó, máris megjöttél, drágám.
- BARÁTNŐ: *(színtelen hangon, a beszéde emlékeztet kissé a doktor modorára)* Máris megjöttem.
- DOKTOR: Ugye, nem is volt olyan szörnyű?
- BARÁTNŐ: Nem volt szörnyű.
- DOKTOR: Leülsz?
- BARÁTNŐ: Haza szeretnék menni.
- DOKTOR: Hát akkor... jó, akkor hazamegyünk. De képzeld, amíg te nem voltál itt, a barátaim szerint életveszélyben forogtam. Volt itt egy unalmas, öreg tag...

BARÁTNŐ: Haza szeretnék menni. Nagyon fáradt vagyok.

DOKTOR: Persze. Már megyünk is. *(hallatszik, amint feláll a székről)* Szóval, én a pofájába öntöttem egy pohár vizet. A barátaim szerint az öregnek pisztolya van, és könnyen lelőhetett volna. Állítólag kis híján...

BARÁTNŐ: Majd otthon elmeséled, jó? Majd holnap elmeséled.

DOKTOR: Persze. Majd holnap elmesélem.

PINCÉR: Doktorkám, a helyedben én jól meggondolnám, hogy egyáltalán kimenjek-e most az utcára.

DOKTOR: Mennünk kell, fiúk. Ti csak figyeljétek az utcát, és gyűjtsétek az adatokat.

BARÁTNŐ: Nagy Károly úr, ne felejtsem el engem is bejegyezni.

NAGY KÁROLY: Már bejegyeztem.

PINCÉR: Az öreg tag még mindig kint áll az utcán. Tényleg jól gondold meg.

DOKTOR: Felteszem a forradalmi zenei aláfestést az öreg szájhős tiszteletére. Hol van az a lemez?

PINCÉR: Fel van téve a lemez. Kapcsold csak be a gépet. *(Rövid szünet, aztán felhangzik a már korábban hallott „forradalmi” zene)*

DOKTOR: *(távolabbról)* Szervusztok, fiúk.

PINCÉR: *(rövid szünet után)* Őszintén szólva, félek, hogy az öreg tényleg rálő. Nagyon komolyan fenyegetőzött.

NAGY KÁROLY: Dehogyan fog rálőni. Szájhösködött csak az öreg.

PINCÉR: Nem tetszik nekem, ha az ilyen önérzetes, öreg tagok fenyegetőznek. Általában komolyan szokták gondolni. Szerintem rá fog lőni a Doktorra.

NAGY KÁROLY: Nyavalyát fog rálőni. Miért nem lőtt rá, amikor itt volt?

PINCÉR: Talán attól tartott, hogy valaki közbelép. De ott, az utcán senki sem fog közbelépni. Szerintem egész biztosan rálő.

NAGY KÁROLY: Nem fog rálőni.

PINCÉR: Fogadjunk, hogy rálő. Ma még úgysem fogadtunk.

NAGY KÁROLY: Hát jó. Fogadjunk. Mibe fogadjunk?

PINCÉR: Fogadjunk abban az aranykeresztben, ami a nyakadban lóg.

NAGY KÁROLY: Nem. Az aranykeresztben nem fogadok. De fogadhatunk az aranyláncban, amin a kereszt van.

PINCÉR: Rendben van. Ha elveszítem, veszek neked még egy ugyanilyen aranyláncot.

NAGY KÁROLY: El fogod veszíteni. A Doktoréknak már régen ki kellett érniük az utcára. Bizonyára már messze járnak.

PINCÉR: Nem hiszem, hogy messze járnak. És a fogadást megnyertem. Az öreg tag elővette a pisztolyát.

NAGY KÁROLY: Micsoda?! *(Messziről két éles csattanás hallatszik, a zene elhallgat. Ismét bura alatti csönd. Rövid szünet.)* Tényleg rálőtt.

PINCÉR: Megmondtam, hogy rá fog lőni.

NAGY KÁROLY: Kétszer is rálőtt. Miért lőtt rá kétszer is?

PINCÉR: Lehet, hogy előszörre nem találta el.

NAGY KÁROLY: Gondolod, hogy egyáltalán eltalálta? Olyan kicsi az a pisztoly.

PINCÉR: Azt hiszem, hogy igen. Nagyon nyugodtan áll ott az öreg.

NAGY KÁROLY: A Doktort sehol sem látom.

PINCÉR: Biztosan az ellenkező irányba indulhattak, nem erre, az ablak felé. Az emberek is mind arra futnak.

NAGY KÁROLY: Igen. És a kocsmá is kiürült. Valami nyilván történt az utcán. De azért nem hiszem, hogy eltalálta. Nagyon kicsi az a pisztoly.

PINCÉR: Biztosan eltalálta. Nem állna ott olyan nyugodtan, ha nem találta volna el.

NAGY KÁROLY: Nem találta el. Nagyon kicsi az a pisztoly, és túl nagy volt a távolság.

PINCÉR: Fogadjunk, hogy eltalálta.

NAGY KÁROLY: Hát fogadjunk.

PINCÉR: Fogadjunk az aranykeresztben. Ha elveszítem, veszek neked még egy ugyanilyen aranykeresztet.

NAGY KÁROLY: Nem tudsz venni ilyen aranykeresztet. Ilyet nem lehet kapni.

PINCÉR: Akkor visszaadom az aranyláncodat. Rendben?

NAGY KÁROLY: Hát... rendben.

PINCÉR: Gyerünk, és nézzük meg.

(M megszűnik a bura alatti csönd, felállnak a székről, ismét behallatszanak a külső zajok: lábdobogás, gépkocsizúgás. Elindulnak, az egyik elkezd, aztán a másik is csatlakozik hozzá, és együtt fütyülnek a korábban hallott „forradalmi” dallamokat.)

HORVÁTH VERONIKA

A legkisebb gyerekek nem tudnak maradni

*Kilencvenötig minden elalvás előtt
fölsoroltam a fontos dolgok nevét.
Jóéjtlámpa, Jóéjtfotelágy, Jóéjtűrhajó.
Nem tudom már, kinek mit köszönjek.
Estére megizzadt a fű pokrócunk alatt,
és tollasütő-ráccsal szitáltam egy felhőt.
Táskámba szóródtak cseppjei, kulcsok, két csekk,
egy számlakivonat és kiváltható receptek közé.
Foltos papírokkal intézem ügyeim. Nem számít,
június van, életútjárás, kocsmába járás, kiülős helyek.
Nem mondok neveket, nem mondok jó éjszakát.*

Hasonmás

*Kínosan leplezni akarja végességét.
Hogy még mindig nem tanult meg rendesen úszni,
nem ismeri a dagály és apály természetét.
Különben sem a tengertől kell itt tartani.
A talajvíz, jaj, attól nyirkosak falaink,
és fejünk fölött rossz a földém.
Mi lesz itt ősszel, sóhaj.
Nedvesség gyűlik a szemzugokban.
Nem tudom megértéssel nézni kerek arcát,
nyakán a két anyajegyét, hegyes szemfogait,
homlokán ráncait az állandó kétkedésnek.
Arról beszél, mind együtt sodródunk,
s ugyan nem tudja, melyik időből érkezik
a diófa-űrhajó, de narancssárga lámpái
átvilágítják felhővé vált öreganyánkat.
Részeg zagyválásában az ágy alá
gyömöszölt szennyes ruhák kirázzák maguk,
szárítókötélen táncolnak fejünk fölött.
Kiszagolja belőlük, hogy azokon az álmokon
mulatnak, amikben ő mozgásképtelen,
és most textílfestékükkel ejtik rabul.
Rózsaszínre mázoltak, nem tudok beszélni,
mondja, kezében egy flamingós inggel.
Ha a szemembe néznél, talán nem kéne
a madarakkal tartanom, kérlel,
de már elveszett szódatavak árokrendszerében.*

JÁNOSI ZOLTÁN
Hány ezer nap?
 Kósa Ferenc emlékére

Az a fizikai idő: az a „hetven, nyolcvan esztendő”, amit a sors vagy az ég megszab az embernek, mindössze 25–30 ezer nap, hozzávetőlegesen csak két és félszerese, illetve háromszorosa annak, amit Kósa Ferenc világhírű filmjének címe megjelöl. Az ebbe költöztetett emberi teljesítmény mégsem csupán ennyi, az több százezer, millió nap is lehet, attól függően, ki mennyi gondolatot és teljesítményt épít bele kirendelt napjaiba: hogyan hatványozza meg szellemével a fizikai idő rábizott gyöngyszemeit.

Kósa Ferencnek huszonkilencezer-hatszáz és még vagy félszáz nap jutott, ám művészi teljesítményével kivételes arányban sokszorozta meg – a „fényes szelők” korszaka és 1956 forradalma után indult tehetséges művésznemzedék tagjai között is hatalmasan – az életként kapott időt. A nyírségi szegény emberek köréből a filmművészet egyetemes magaslataira érkezett fiatalember a nyíregyházi érettségi után, 1956-ban lépett be a Filmművészeti Főiskola kapuján, s vehette át 1967-ben, harmincévesen, *Tízezer nap* című vizsgafilmjéért a cannes-i filmfesztivál legjobb rendezésének járó díját. A világ félszáz országának nézői értették meg az 1956-ot forradalomnak nevező – s a végén hosszú percekig állva megtapsolt – film üzeneteit; csak a Kádár-kor kultúrpolitikája nem akarta mindezt érteni. A messzire visszhangzó kitüntetés után is sorozatosan záratta bádogdobozokba Kósa Ferenc filmjeit. A rendező e vaskalitrákából szabadította fel mégis Dózsa György, Ady Endre, József Attila, Béres József, Balczó András és a többiek szellemét, sokunk ifjúságának sötét, szorongó muzikban állva végignézett, lélekszabadító, a lázadás fényeit dajkáló filmjeit. Amelyek (az *Ítélet*, a *Nincs idő*, a *Szembesítés*, a *Guernica*, a *Küldetés*, az *Utolsó szó jogán*, a *Mérkőzés*, a *Hószakadás*, az *Öngyilkosság* és a *Tűz vagyok*) a berlini falat lebontók vésőihez hasonlóan s a rendszerváltozás szellemi erőfeszítéseként vertek éket a diktatúra testén.

A társadalomkritikai gondolkodás Kósa Ferenc munkáiban a „bartóki” modell filmnyelvvé varázslásának eszmei és poétikai szándékain élesedett ki. Ennek felhajtóerőin vált egy leváltásra ítelt hatalom ellen küzdő művész vizuális anyanyelvévé. Miközben

a pártállammal szinte szabadcsapatként szembenálló barátaival: Nagy Lászlóval, Szécsi Margittal, Csoóri Sándorral, Sára Sándorral, Ratkó Józseffel, Tornai Józseffel, Kovács Istvánval és másokkal együtt már csaknem a viselhető lét perifériájára sodródott, ahol – kezdetben –, mint írta: „Egy kollégiumi vaságyon éltem, a menzán ételmaradékot ettem a vasfazék aljáról – az igazamon kívül egyebem nem volt.” Ám a történelmi lényegyet kereső, allegorikus-parabolikus sorsértelmezései: az *Ítélet*-beli Dózsa halálraszánt arca, a hegyekbe menekülő szökevény magyarság a *Hószakadás*, a vicsorgó kutyáktól körbefogott szabadságészme *A másik ember* képsoraiban s egyéb művei is élesen mutatták meg egy-egy történelmi helyzet vagy magatartás lényegét, s lettek egy tiltakozó emberi minőség világító pontjaivá a diktatúra évtizedeinek betonszürke, rideg világában.

Az erőt a művészi szembeszegüléshez Kósa Ferencnek Petőfi, Kölcsey, József Attila, Bartók öröksége és barátainak szellemi szövetségén túl az egyetemes kultúra mind mélyebb megismerése adta. Előbb lengyel, bolgár, román, cseh, szlovák, majd japán filmesekkel és művészekkel dolgozott együtt. „Magyarországon és a Kárpát-medencén kívül igyekeztem megismerni Európa szinte valamennyi országát és sajátos kultúráját – írta. – A gótikus katedrálisok életre szóló, katartikus élményt jelentettek számomra, és csodálatot ébresztettek bennem az európai keresztény kultúra szellemisége iránt.” A felfedező izgalomával tanulmányozta és elemezte, film- és fotóművészként is a lencsék optikáiba fogva Afrika, Amerika, Ázsia és azon belül – a felesége révén szinte második hazájának fogadott – Japán „ösi és modern” kultúráját. A távol-keleti országról nagyszerű, bartóki filmeket is készített (*A túlsó part*, *Shirakawa*). „A Biblia-beli tájak, a kelták, a kínaiak, a görögök, az egyiptomiak vagy az indiánok kultikus köépítményei éppúgy megigéztek, mint a kiotói kőkeretek vagy a kaliforniai kristálykatedrálisok.” „Megvallom, bármerre bolyongtam a világban, valójában mindig és mindenhol azokat a szent pillanatokat kerestem, amelyekben a véges életű ember személyesen is találkozhat a térben a végtelen mindenséggel.” Az igazi művészi alkotáshoz – vallotta – szükséges „a Mindenség türelme, a természet föltárulkozása és Isten akarata is.”

Kósa Ferenc életműve ezer szálon kötődik eredetében, világlátásában is szülővidékez: Szabolcs-Szatmár-Bereg környezeti és emberi világához. A nagy-

mama szabolcsi tanyáján cseperedő fiú Krúdyként talál majd vissza újra és újra kisebb hazájához a világvárosok öleléséből. Már a *Tízezer nap* alap gondolata – szívós akáchajtásként – szabolcsi történekekből sarjadt elő. Filmhősei közül Béres József és Balczó András is szabolcsi gyökerűek. Filmjeiben a magyar és a japán népzene forrásainak és erejének nyomába eredve (*De szeretnék az erdőben fa lenni, Shirakawa*) a legszebben a Nyírség dalai csendülnek meg fülemben, még a földgolyó másik pólusán is: „Anyám pentaton énekei és a japán Ryóan templom pentaton sugallatú kőcsoportjai úgy élnek bennem egymás mellett, mintha időtlen idők óta és immár örökre egymásra találtak volna.” Ezt az egyszerre nemzeti és egyetemes kötődést a nemrégiben háromnyelvű szövegkíséréssel (magyarul, japánul és angolul) megjelent *Az idő egésze* (József Attila örökségére mutató) című hatalmas, „bartóki” szellemiségű fotógyűjteménye is nagyszerűen fejezte ki.

A filmrendező, az író (s most csak az Alföld, az Új Forrás, a Valóság című folyóiratokban megjelent munkáit említem) és a fotóművész, a Balázs Béla

Stúdió, a Bethlen Gábor Alapítvány egyik alapítója, a Magyar–Japán Baráti Társaság alapító tagja és tiszteletbeli elnöke, az Interparlamentáris Unió Magyar–Japán Tagozatának korábbi (16 évig) elnöke, a Kosuth-, Balázs Béla-, Prima Primissima-, Magyar Örökség-, Hazám-, Kölcsey Plakett- és számos más magyar és nemzetközi díjjal – közöttük a japán állam kormányától és császárától kapott legmagasabb kitüntetéssel – elismert Érdemes Művész sok százezer napot hagyott ránk örökségül. Akkor is, ha már nem filmezhet többé. De tekintetének éber és pontos kamerája annyiszor sugárzik majd felénk, ahányszor filmjei feltűnnek a filmvásznakon, a képernyőkön, és Bartók már nem csupán hallható, hanem láthatóvá is varázsolt dallamai szántani kezdik a végtelenséget.

Milliárdnyi darabra, majd gyöngyszemékké tördelve az időt, s fénylő napokként küldve őket vissza a földre. A világot az ember nevében figyelő és átalakító új és új cselekvésekre szólítva fel, ahányszor csak fölkel a Nap a Farkasrét, a Nyírség vagy a japán szigetek fölött.

Tantra, 1972

KOVÁCS ISTVÁN

Találkozásaim közelképei

Emlékeim Kósa Ferencről

Kósa Ferencet és Csoóri Sándort egy helyen, egy időben ismertem meg... talán 1967 decemberében? Vagy 1968 tavaszán? A *Tízezer nap* egyik vitaestje után Kósa hívott meg néhányunkat alig berendezett budavári lakásába. Arra emlékszem, hogy megilletődötten ülök egy puffon. Átellenben a csupasz falat hatalmas plakát díszítette: *Dix mille soleils*, alatta név: Ferenc Kósa. A cannes-i filmfesztiválon a legjobb rendezésért kapott díj falragasz-dokumentuma. Lámpalázasan számolok be az 1967 novemberében, Oláh Jánossal közösen tett tíznapos erdélyi utunk élményeiről. Kósa Ferenc az *Étélet* forgatókönyvét olvasta fel nekünk, amelyet a románokkal és a szlovákokkal közösen tervezett elkészíteni. Csoóri Sándorral együtt ezért voltak kíváncsiak erdélyi tapasztalatainkra.

Talán ezen az éjszakába nyúló estén mesélte el, hogy amikor a felvételi vizsgán filmterveiről kérdezték, kertelés nélkül elmondta egyik ihlető forrását, azt, amit tizenhét évesen szülőföldjén, Szabolcsban átélt. Amikor 1956 októberében híre ment, hogy a harcoló főváros sebesültjeinek vérre van szükségük, az egyik tanyán összegyűlt parasztok, mint honfoglaló eleik vezérei, karjukon eret vágta, és vérüket edénybe csorgatták, hogy Budapestre küldjék. „Hát ő erről szeretne filmet készíteni.” A megdöbben felvételiztető tanárok nem rúgták ki. Többször is megtapasztalhattam, hogy Kósa Ferenc mennyire hű volt filmtervemlékéhez: 1956-ról nagy nyilvánosság előtt is mindig csak mint forradalomról beszélt. Ezzel sokakat bátorított arra, hogy a forradalom emlékét makulátlanul őrizzék.

Csoóri Sándor és Kósa Ferenc Illyés Gyula példája nyomán elsőként fordultak szembe a határon túli magyarságot a szomszédos kommunista-soviniszta hatalmi gyakorlatnak kiszolgáltató kádárista-aczélista politikával. Az *Étéletet* ugyanis részben erdélyi helyszíneken és erdélyi színészek szerepeltetésével akarták forgatni. A román és szlovák filmkészítési együttműködés szándékuk szerint a térség kis népeiben a Németh László-i „tejtéstvériség” eszméjét is életre serkenthette. Az egymásrautaltság és együttműködés szovjet atomernyő nélküli ideája ugyanis a hivatalos politika szemében majdnem annyira kár-

tékonynak számított, akár az illyési szellemiségű, „jogot védő” nemzeti érzés.

Ennek tudatában nem csodálkoztunk azon, hogy a Népszabadság érzékeny szimatú ideológiai zsandára, Rényi Péter azonnal nekiesett a Dózsa-féle parasztfelkelés díszletei közt „káros eszméket” terjesztő forgatókönyvnek, s az MSZMP KB tudományos, közoktatási és kulturális osztályán dolgozó Tóth Dezső hűségesen kontrázott hozzá. A nagyközönség az *Étélet* forgatókönyvét végül 1968-ban az Új Írás szeptemberi számában olvashatta.

Kósa Ferencel és Sára Sándorral 1969 tavaszán már mint régi ismerős találkoztam Kolozsvárott, Szervátiusz Tibor és Jenő bácsi műteremházában – Dózsa abroncskoronájának és készülő tüzes trónjának, összeroppantathatlanná forrasztott fémcsontvázának árnyékában. Túl voltak a helyszíneresésen és a színészválogatáson is. Emlékszem, Sára Sándor megemlítette, hogy a Vajdahunyad vára előtti helyszínen, ahol Dózsa kivégzésének jelenetét tervezték felvenni, meg kellett nyugtatnia egy román rendezőt, aki hajszálpontosan ugyanott akart forgatni egy történelmi filmet: „Ne aggódjon, a filmen a felismerhetetlenségig más lesz ugyanez a helyszín.” Mivel én is hazakészültem, beülhettem a kocsijukban lévő üres helyre. Estefelé érkezünk Berettyóújfaluba, ahol Sára Sándor rögtön megállt, hogy megvegye az Élet és Irodalom legfrissebb számát, mert kíváncsi volt, B. Nagy László mit írt a néhány nappal azelőtt bemutatott, általa rendezett filmről, a *Feldobott kőről*, amelynek társforgatókönyv-írója Kósa Ferenc volt. (Akkor még akadtak a művészeti életben, ha nem is sokan, akiknek a véleményére érdemes volt odafigyelni.)

Az *Elérhetetlen föld* költőit még a kéziratban lévő kötetből megismerhette Kósa Ferenc. Egy alkalommal fölvetette, hogy szívesen készítené dokumentumfilmet Utassy Józsefről. Ő azonban nyomban a nyakát tekerte az ötletre. Kár!

Az antológia megjelenését Kósa Ferenc ugyanolyan őszinte örömmel fogadta, mintha saját filmje lett volna. 1970. március 15-én a TIT Irodalmi és Nyelvi Szakosztálya által *Elérhetetlen föld* címmel rendezett fiatal költők matinéját ő vezette be. (A két nappal azelőtt, az Egyetemi Színpadon megrendezett *Elérhetetlen föld*-estet Csoóri Sándor.) A verseket Berék Kati, Latinovits Zoltán, Kristóf Tibor és Jordán Tamás szavalták. Ez idő tájt mutatták be az *Étéletet*. Négyoldalnyi szórólapjának filmajánló szövegét a rendező kérésére én írtam. Megrendített a bizalma: életem

első napvilágot látott prózai szövege így neki köszönhetően született meg. E szórólapon az *Ítélet* mint „magyar–román–szlovák” film szerepel a másutt szétválaszthatatlan „csehszlovák” helyett.

Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás után nem kis magándiplomáciai bravúr volt a csehszlovák felet koprodukciós társnak megtartani. Ez annak volt köszönhető, hogy Ctibor Štítnický, a magyar költészet avatott fordítója, aki 1966 és 1970 között a csehszlovák filmtanács pozsonyi részlegének a vezetője volt, megtudta, hogy Csoóri Sándor aláírta a „testvéri segítségnyújtás”, vagyis a katonai intervenció elleni tiltakozást. Emiatt odaadóan támogatta az *Ítélet* elkészítésének közös vállalkozását.

Elejtett megjegyzésekből tudom, hogy Kósa *Többszólamúság* címmel filmet tervezett a tatárjárásról. Andrej Tarkovszkij szemem előtt gyakran megelevenedő *Andrej Rubljovja* után már-már elkészülni láttam a filmet. Aztán egyszer csak... nem tudom, mikor, miért, elhamvadt a gondolata, mintha az időben idáig vágatató tatárok a filmterveket is felgyújtották volna.

Helyette – az 1974-es *Hószakadás* után – egy másik korszakos film készült el 1976-ban: a *Küldetés*. A rendhagyó riportfilmet többször láttam. Mindig telt házzal vetítették. Meggyőződésem, hogy a rendszer-változás alig észrevehetően ugyan, de ezzel a nyíltszavú, nyíltzívű filmmel vette a kezdetét. Tömegek nézték meg. Pusztá megtekintése is népszavazásnak számított. A filmről szerte az országban szóló vitákon szinte mindig több százan gyűltek össze. Az alkalmat Balczó András nem egyszer térítésre igyekezett kihasználni.

Azt hittük, hogy a *Küldetést* csak a magyarok értik, csak magyaroknak szóló film. 1979-ben a Ferihegyi repülőtéren találkoztam Kósa Ferencel. A *Küldetés* filmtekerseivel a zsákjában szállt fel a varsói gépre. Andrzej Wajda kérésére személyesen vitte vitaklubokba vetíteni a filmet, amelyért nem hivatalos közönségdíjat is kapott. A föld alatt már formálódott a Szolidaritás.

Kósa Ferenc másik, történelmi jelentőségűnek mondható dokumentumfilmje, *Az utolsó szó jogán* című alkotás első részének zártkörű bemutatásán is részt vettem 1976-ban. Nagy László méltóságot sugárzó arcára emlékszem, amely mintha áttetszett volna a film főhősenek arcán. A hatalom által a cseppjeivel együtt kiátkozott kisvárdai Béres Józsefről akkoriban még a kétkedő elismerés hangján is főbenjáró véteknek számított szólni. A filmet azonnal elkobozták. Nagy László síkra akart szállni a film, illetve a főhőse és a rendezője érdekében, s addigi visszafogottságát, önmérsékletét megtagadva Aczél Györgyre is fenyegetően rádördült... Rövidesen azonban meghalt, s ezzel *Az utolsó szó jogán* elveszítette legenergikusabbnak ígérkező pártfogóját. A tízéves kényszerszűnet, „bedobozoltság” utóbb mintha mégis javára vált volna a filmnek. 1986-ban ugyanis a recsegő-ropogó rendszer ideológiailag huzatos, elrozsdásodott vas-traverzei alatt Kósa Ferenc már befejezhette a filmet, s ez lehetővé tette azt, hogy a tíz évvel azelőtti pácienseket, akik túléltek a szakorvosok által beharangozott „halálukat”, megszólaltassa. A film forgalmazását követően a Béres-csepphez mint roboráló szerhez a Herbáriákban már hozzá lehetett jutni. Vagyis a jó ügy, amelyért az 1970-es évek derekán még börtönnel fenyegették Béres Józsefet, diadalmaskodott.

Még ismeretségünk kezdetén a lakásában folyó egyik beszélgetés során Kósa Ferenc felemelt egy dobozt, azzal, hogy az a *Tízezer napból* kivágott filmrészeket tartalmazza, s reméli, hogy egyszer még helyre tudja állítani az eredeti alkotást úgy, ahogyan megszületett. Nem értem, ezt miért nem tette meg 1990 után. Elkallódtak volna a kimetszett filmdarabok? Nehezen hihető. Kár, hogy az eredeti változat nem támadhatott fel. A *Tízezer napon* ugyanis a gyönyörű képek és a megrendítő dialógusok ellenére is érezni lehet, hogy helyenként élve boncolják, s a „plasztik-betoldások” roncsolják a mű hitelét. Vagy csak azok éreznék így, akiknek – szűkebb társaságokban vagy közönségtalálkozásokon – maga a rendező mesélte el a kivágott képkockák tartalmát?

PETŐCZ ANDRÁS

Fent, a magasban

*fent, a magasban ülsz, csillámló sziklafalon,
nézed a világot magad körül, miként mozdul,
miként mozdul mindaz, ami körülvesz téged
ebben a nagy-nagy mozdulatlanságban*

*olyannyira aprónak tűnik minden!, látod a Dunát,
ugrani volna kedved, innen, a magasból, csillogása
csábít, úgy látod, papírhajók úsznak rajta, játékok
csupán, és a túlsó parton autók modelljei*

*azt hiszed, megállt az idő, hogy örökkévaló az,
ami mostanság a tiéd, a sziklafal, a papírhajó,
a játékautók a messzeségben, és a különös öröm,
szokatlan nyugalom, ami beléd költözött*

*persze, mindez már semeddig sem tart, suttogod,
valamiféle magassággal kérkedsz, ami nem a tiéd,
azt hiszed, messzire látsz, holott csak valami sajátos
tudatállapot, meg a fénytörések csapnak be téged*

*alig vagy jelen!, kibotorkálsz majdan az időből,
a sziklatetőt, amit annyira szerettél, elhagyod végleg,
vándor, te is nemsokára nyugszol, ne félj, suttogod,
és csak bámulod egyre a papírhajókat*

*csillámló sziklafalon ülsz, végtelen nyugalom,
mozdul a világ, ami mozdulatlan, örökké ugyanaz,
úsznak a papírhajók, a túlsó parton autók modelljei,
és te ugrani készülsz, csábít a víz csillogása*

BÁBA IVÁN
Arckép – háttérben Európa
 Granasztói György tanulmányairól

Granasztói György (1938–2016) 2018-ban kiadott *Szabados szabadság* című tanulmánykötete a tudósként és közéleti személyiségként egyaránt kiemelkedő teljesítményt nyújtó szerző legfontosabb vagy legérdekesebb, többnyire a Magyar Szemle folyóiratban megjelent írásait tartalmazza. A szerkesztők négy témakörbe, a kultúra, a történelem, az erkölcs és a politika fejezetébe csoportosították válogatásuk anyagát. A történész-esszéista leánya, Granasztói Olga bevezető sorai szerint így vált lehetővé, hogy a szerző „sokoldalú érdeklődését és íráskészségét egy kötetten belül” mutassák be. A gondos szerkesztői munkának köszönhetően a könyv Granasztói posztumusz szellemi portréjaként is értelmezhető.

Granasztói György maga volt az európai magyar polgár. Az a magyar polgár, aki – mint az édesapjáról, Granasztói Pálról szóló „megjegyzésekben” írja – egy „polgári világ romjain” nő fel, de igyekszik megőrizni annak értékeit, stílusát, humorát, iróniáját – szellemi gazdagságát. A kötet egyik legszebb írása a hetvenéves Ottlik Géza tiszteletére írt köszöntő. Ebben egyértelműen benne foglaltatik mindaz, amit Granasztói „polgári erényeknek” nevez. „A polgári író mondatai nem azzal kezdődnek, hogy ÉN, hogy VELEM, hogy NEKEM. Azt sem hiszi, hogy átlényegül, hogy az életben előre fog jutni, ha marandót alkot. Nem töpreng a jövőjén. Esélyekben gondolkodik, minden érdekli, beburkol a mondataival, szavai feloldódnak a vérünkben. Ez az ereje, ez a veszélye.” A polgári írók, művészek – bár a „tűrt” kategóriában – „végeredményben életben voltak, jó könyveket írtak, szépen zenéltek, festettek, értett mindegyikük az asztal örömeihez, jó humoruk volt, és sokat, valóban sokat találkoztak. [...] Rémhírekről, csúnya emberekről és más semmiségekről beszélgettek, a fontos dolgaikat szemérmesen bonyolították le, azok egyébként is benne voltak a műveikben. Mondom, még együtt minden, a tehetség, az igazi mű és a társaság. Látták, ma is látják egymást.” Kik voltak ők? Vilt Tiborék, Ottlik Gézáék, Vas Istvánék, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs, Ferenczy Bénéiek, Mészöly Miklósék... Ők voltak a barátaik

Granasztóiéknak, ebben a társaságban nőtt fel Granasztói György. No meg az otthoni értelmiségi közegben. Ez a „romjaiban” is működő családi háttér teremti meg a következő nemzedékek számára az értelmiségi lét alapfeltételeit.

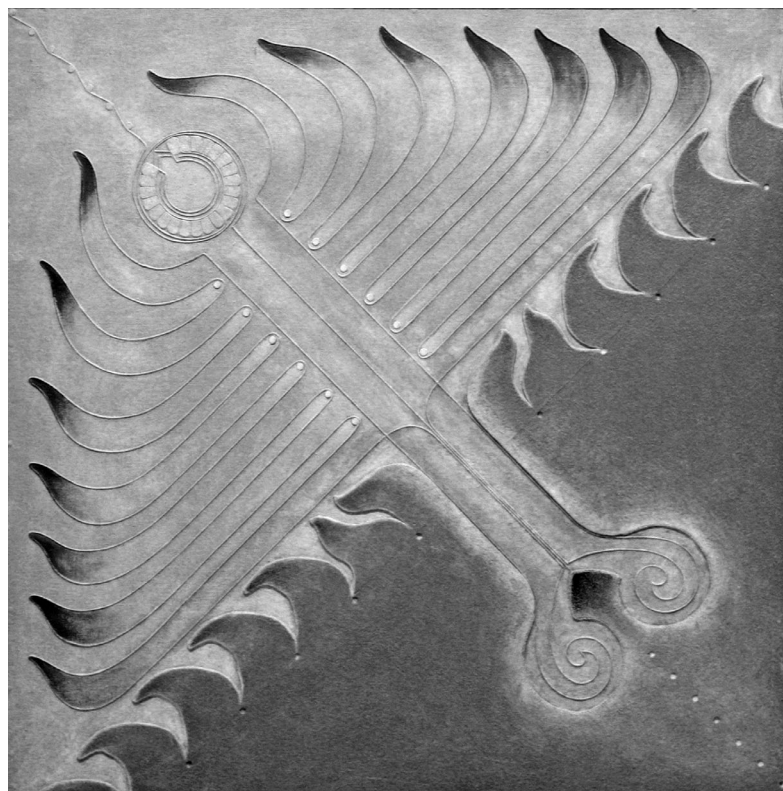
A kötet első fejezeteként szereplő, Szegő Iván Miklós által készített életútinterjú igazi olvasói élmény. A kérdező jó érzékkel irányítja a beszélgetést, az interjúalany pedig kitűnő összegző következtetésekkel reflektál életének és szellemi éréseinek különböző korszakaira.

Az egyik fontos téma a magyar polgári tudat és a polgári életvitel összehasonlítása a nyugatival. „Az alapvető különbség a pénzhez való viszony” – mondja Granasztói. Tágabb összefüggésben vizsgálva mindent arra a következtetésre jut, hogy a kora újkorban a magyarországi városi polgárok és vidéki köznemesek aránya együtt eléri a nyugati társadalmak polgárosodási arányát. Ezek a rétegek Magyarországon teljesen átszövik egymást, nincs köztük éles ellentét, ebből alakul ki a sok dzsentroid attitűddel rendelkező magyar polgárság és a polgári funkciókat ellátó magyar köznemesség, s ebből adódik a pénzhez való viszonyuk alapvető különbözősége. „Gent vagy Antwerpenen tájéka [...] a pénzhez való viszony egészen más és számunkra – mondhatnám – gyomorforogató! [...] Ha jön hozzám valaki külföldről, azonnal meghívom, elmegyek vele vendéglőbe és a többi, miközben ha elmegyek ugyanehhez vendégségbe, ebédünk, akkor ő megkérdezi tőlem: Akkor osztozunk? Fele-fele?” Önmagunkról szólva nem elmaradott polgárosodásról kell tehát beszélünk, hanem egy másféle társadalomfejlődésről. És másféle tudatról. „Korábban ezt jellemhibának tartottam, valójában azonban ez semmi más, mint a világ másfajta szemlélete, másfajta hagyományt jelent. [...] Ezt jól fogalmazták meg régebben: Wirtschaftsbürgertumnak tekintik azt a polgárságot, amelyik a nyugat-európai, döntően gazdasági tevékenységeken keresztül szocializálódott. És Bildungsbürgertumnak azt a német polgári típust, amelyikben a kultúra dominál, illetve a kulturális jellegű önmegvalósítás.”

Mint nemzedéktársainál általában, életének meghatározó élménye az 1956-os forradalom. Ám az ő története nem akkor kezdődik, hanem 1954-ben, amikor az elveszített VB-döntő után az Aranycsapat szövetségi kapitányának, Sebes Gusztávnak a fiát a Nagykörúton félholtra verték, és egész életére nyomorék maradt. A társadalmi feszültség, az emberek

sikeréhsége, azonosulási vágya már ekkor óriási volt. 1956-ban a városban bolyongó fiatalember hirtelen szembe találja magát a történelemmel – alulnézetből. A lázadó, mindent elsodró tömeggel, lövöldöző oroszokkal és magyarokkal, igazi halottakkal, a halállal. És ezek az élmények meghatározzák későbbi történelmi hitvallását is. „Az eseménytörténet, a politikátörténet engem történelemszakként teljesen hidegen hagy, mert ezeket legfőljebb elmondani, rekonstruálni lehet. [...] De ezek annyira a felszínen lévő – ugyanakkor rendkívül erősen ható – dolgok. [...] Engem [...] soha nem a nagy átlag érdekel [...], hanem az, hogy a tömeges jelenségeket hogyan lehet szétbontani. Egymás mellett, vagy egymással szemben, vagy egymással párhuzamos, de olyan dolgokra, amelyek mind-mind, mint a hagyománok a héja, úgy jönnek le, és mind a különlegesség és az egyediség felé visznek.”

„A nyelvtudás, az igazi nyelvtudás – írja –, az kulturális kérdés. [...] Nekem az volt a szerencsém, hogy ezer szállal kötődtem a kultúrához, miközben még a nyelvet nem ismertem, vagy alig, felszínesen. De ez volt az oka annak, hogy ebben aztán el tudtam merülni. [...] Mert azt a magányosságot, amit nagyon szerettem, magasabb szintre emelte a franciatudás azzal, hogy egyre erőteljesebben adta meg nekem [...] azokat a támpontokat, fogódzókat, amelyek teljesen hiányoztak akár az egyetemi oktatásból, akár a hétköznapi életemből.” A francia nyelv és kultúra ismerete egy életre megszabta gondolkodásának dimenzióit. A modern francia történetkutatói iskolák és módszerek, a nagynevű iskolateremtő történészek (Bloch, Braudel, Duby, Le Goff) határozták meg, majd csiszolták gondolkodását, nyugat-európai történetkutatói gyakorlat nyújtott példát magyar kutatóműhely, az Atelier megszervezéséhez 1988-ban. Az Atelier mint doktori iskola egyesítette a kutatást és az oktatást, és rendkívül hatékonyan működő nemzetközi, elsősorban franciaországi kapcsolatrendszer alakított ki. Sok magyar diák szerzett francia doktrátust általa. „Ma már mindenki elfogadja, hogy nálunk gyakorlatilag kora középkori, ókori témától kezdve egészen a 20–21. századig mindent lehet írni!

Hajnali madár, 1971

Mert nekünk nem a korszak fontos [...], hanem az: hogyan közelíti meg, hogyan próbálja az egészset sajátos gondolati keretbe tenni!” Nem a téma, hanem annak megközelítési módja.

A szaktörténelmi felkészültségbe nyújt bepillantást a kötet *Történelem* című fejezete, amelyben a számítógép, a matematika és a történettudomány lehetséges kapcsolatáról, Nagyszombat várostörténetéről vagy Magyarország négy évszázados urbanizációjáról olvashatunk tanulmányokat.

E tárgykörből kilépve azonban Granasztói György olyan témákról mondja el gondolatait, amelyek a közelmúlt, a rendszerváltoztatás utáni korszak legérzékenyebb pontjai. „Ma nem azt mondom, hogy kultúrtörténész vagyok, de a társadalom meghatározó tényezőinek inkább tekintem a kulturális problémákat, mint a gazdaságiakat. Mert a kultúra határozza meg a gazdaságot, és nem a gazdaság a kultúrát” – összegzi a történelmi kutatásaiból levont egyik legfontosabb következtetést.

Az írások időrendbe állítása jól tükrözi az elmúlt harminc év politikai és társadalmi kérdéseinek módosulását, a hangsúlyok és súlypontok eltolódását. Az 1980-as évek végén született írások még a demokrácia és a nemzeti identitás újraformálásának kérdéseit feszegetik – a kor problémafelvetésének

szellemében –, ám később fokozatosan igyekszik a mélyére hatolni a magyar társadalmat végtelenen megosztó kérdéseknek és szemléletmódnak.

Az egyik fontos társadalmi és politikai kérdése volt az 1990-es éveknek az új demokratikus berendezkedés és a hagyomány kapcsolata. Granasztói György – mint az antalli demokratikus „konzervatív liberális” eszmei örökség hordozója – sokat foglalkozott a hagyomány kérdésével. „A talpraállás, az újrakezdés és a felzárkózás képessége a nép hagyományával magyarázható – írja *Mi történt itt?* című esszéjében (1998) –, még akkor is, ha hatásuk, természetük, továbbélésük módjai a múlt számos példája ellenére is rejtélyesnek látszanak. Nem remény, nem hit kérdése tehát, hogy esély van rá, a hagyomány újfajta, érettebb társadalom kialakulásához segíthet bennünket. Nem külsőségek formájában: nem szimbólumok, ökölrázás, melldöngetés, nem is egykor volt formák felújításával fog ez magának utat törni. A népet és az államot egybefogó politikai nemzet megszületését a hagyományok tehetik lehetővé. A hagyomány kulturális örökségünk kifejezése, olyan, mint a természet. Nem szégyen tapad hozzá, hanem benne élünk.”

Ezt a gondolatsort folytatja a derűlátásról szóló 2002-es írásában, amelyben az 1990-es években elterjedt osztársadalmi csalódottságra keres – a peszsimizmusból kivezető – választ. A jövő beláthatatlan és egymástól teljesen független lehetőségeket tartogat. Ezért nem azt kell kérdeznünk, hogy mi lesz, hanem azt, mit kell tennünk azért, hogy a világ jobb legyen. A keresztény és a liberális felfogás ugyanazt a derűlátást sugallja: az ember előtt mindig ott áll a lehetőség, hogy a jövőt szolgálja. „Meggyőződésem, hogy [...] a keresztény hittel és a szabadelvű okfejtéssel egyaránt felfogható derűlátás új és döntő szerepet játszhat sorsunk alakításában.” Ebben az összefüggésben idézi a jeles gondolkodó, Hannah Arendt fogalmát, a „közboldogságot”, ami „a közügyekben való részvételből fakad”. Nem az egyéni érdekek védelmezése, nem a kötelességtudat, hanem a közösségi élet vágya a létrehozója. „Az emberek, ha módjuk van rá, szeretnek vitatkozni, közös álláspontokra jutni, közös, kölcsönös érdekeiket szolgáló döntéseket hozni. Igaz ez a helyi, a szakmai, a vallási közösségeken át egészen a nemzetig, mint a legnagyobb közösségig. Ez a modern plurális, demokratikus társadalom nagy esélye. A sok és sokféle közösségi törekvés a közboldogságra. Állam és társadalom ennek

a sokféle közjóra törekvésnek a jegyében alakul modern nemzeté.” A közboldogságra törekvés tehát polgári cselekvési forma, és mi, magyarok, megfelelő kulturális örökséggel és hagyománnyal rendelkezünk a gyakorlásához. „A magyarságnak már a mai életében is kialakultabbak a közboldogság eléréséhez szükséges keretek és lehetőségek, mint korábban bármikor.”

Az elmúlt harminc év egyik legfeszítőbb és leginkább megosztó politikai kérdése az úgynevezett zsidókérdés volt. Granasztói György – biztos erkölcsi értékrendje alapján – nyugodt hangon és differenciált elemző módszerrel igyekezett feltárni, hogy a zsidókérdés vajon a „lelkiismeret fájdalma, vagy a harc eszköze?” (*Zsidókérdés?*, 2002–2003). Az írás arra a kérdésre keresi a választ, hogyan alakult ki a két nemzetfelfogás, amelyből az egyik a nemzeti közösségben, a kultúrában és hagyományokban erőt és lehetőséget lát, míg a másik mindezt egy olyan logikai láncban látatja, melynek „egyik végpontján a Szent István-i Magyarország, a másik végpontján pedig a pogromokkal terhes náci-fasiszta vérzivatar áll, s amelyben a fő mozgatóerő az antiszemita izgatás.” A tanulmány – jóindulatú – konklúziója, hogy a közéletet így megosztó feszültségekben az 1990-hez kapcsolódó félreértések sűrűsödnek. „A félreértés akkor oldható fel, ha a helyzet erkölcsi tanulságait mérlegeljük. A bajok nem abból származnak, hogy eltérő erkölcsi felfogások csapnak össze, hanem abból, hogy a feszültség magát az erkölcsi igényt rombolja.”

Az előző tanulmány problémafelvetését folytatja a politika és a politikum kapcsolatáról, az utóbbi lehetőségéről és szükségességéről szóló 2010-es elemzés (*Mi történt itt? A politikum újraalkotása*). „A 2010. tavaszi politikai fordulat jelentősége az lehet, hogy húsz év után végre formát ölthet a politikum. A politika a tudomány, így a politikatudomány vizsgálódásának a tárgya, a politikum ellenben a gondolkodás. A politika tehát a politikai rendszert jelenti, mint olyan társadalmi alrendszert, amely megkülönböztethető más alrendszerektől. [...] A politikum ellenben közös gondolkodás a társadalmi jelenségekről, a közeg, amelynek folyamatában a társadalom megalkotja önmagát. A nemzet mint stresszegység tehát a politikumban jön létre, és felteheti például azt a kérdést, hogy mi az ellentét a Kádár-rendszer puha diktatúrája és az 1990 utáni rendszer között.” A 2010. évi választási eredménynek – Granasztói György értelmezésében – az volt az üzenete, hogy helyreállítan-

dó a politikum. Ez akkor azt jelentette, hogy a „szabados szabadságot” képviselő, a politikum kialakulását az eszmei tisztázatlanságok miatt lehetetlenné tevő (MSZP–SZDSZ) szellemi és politikai vezetés kormányzása után olyan új helyzet jött létre, amelyben kialakulhat „a közösségiséggel jellemezhető politikum legfőbb feltétele [...] szemben a közelmúltig tartott polgárháborús helyzettel ennek most olyan egyetértésekre kell épülnie, amelyek általános érvényűek.” A heves vitákból adódó politikai versengések immár a politikum egységében zajlanak. A felelősség és az önállóság igénye együttesen azt jelenti, hogy az ember tudja, mit tesz, képes felmérni tetteinek következményeit és kockázatát. A felelősség a törvény betartását jelenti. A felelősség és az önállóság szolidaritást jelent „a többiekkel, akiket például idegen környezetben nem illik támadni az otthoni, még oly heves viták ellenére sem.”

A kötet utolsó írásaiban Granasztói György – az európai műveltségű és elkötelezettségű gondolkodó, az új, demokratikus Magyarország első brüsszeli nagykövete – azt elemzi, hogyan változik meg Európa, mivé lesz az az eszme és az a valóság, amelyhez a rendszerváltoztatás után oly határozottan kötődünk, majd amihez csatlakoztunk. A legfontosabb tétele, hogy most, a kommunizmus bukása után közel harminc évvel is két Európa létezik. Közép-Európában továbbra is több a megértés a nyugati kultúra iránt, Nyugat-Európában pedig a közöny és a kevés ismeret közegében tág tere van a fantomokról szóló rossz álmok megalkotásának. „A fantomok ijesztgetnek és idegenkedést, viszolygást keltenek. A politikailag korrekt a felszínesség hordozója. A felszínességnek persze nincs szankciója, de mindenütt növeli az elidegenedést és a szkepszist. Nagyobb távolságból szemlélődve felvethető a kérdés: posztmodern fordulat zajlik-e, mert a perem nem viseli el, hogy »a másik«-nak tekintsék? Vagy lassan feloldódnak majd a feszültségek, hogy újrakezdődjék a melankolikus töprengés az alkonyról?” (*Szef-Európa*) S ez a gondolatmenet folytatódik a szerző utolsó írásában (*Két Európa*). Az európai alapkérdés – ma már több mint jelképes – gyújtópontja a bevándorláshoz, bevándorlathoz való viszony. Miből ered a végtelen különbség? Granasztói Charles Whiting Fox *History in Geographic Perspective* című, 1972-ben megjelent könyvében leli meg magyarázatát, amely szerint létezik összefüggés földrajzi körülmények és egy adott társadalom politikai típusa között. „Jelentős különb-

ségek jellemzik a vízi úton [...] nyugvó társadalmakat a szárazföldön alapulóktól, amelyekben a rurális társadalom és az ehhez kötődő piaci, azaz kis távolságon bonyolódó kereskedelem van túlsúlyban [...] Az eredeti hat tagállam a rajnai Európát jelenti. Azt, amelynek tengelyét a Rajna-vidék és Észak-Olaszország alkotta. Ez volt a távolsági kereskedelem fő útvonala a Karoling Birodalom óta. Az alapító atyák is innen származtak.” Itt jött létre Európa kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokra épített magja, amely a javak és személyek szabad mozgásától a föderatív, azaz nemzetek fölötti Európa szervezetének megalakításáig ível. A másik Európa de Gaulle-hoz köthető a hatvanas években, aki Dante, Goethe, Chateaubriand nevét említve érvelt a nemzetek Európája mellett. „Csak az államok Európája létezhet. A kontinentális, területelvű Európa hangja volt ez.” Most azt látjuk, hogy „országok növekvő csoportja [...] szembeszegül a központi akarattal, amely korábban a nagy tömegben mozgó bevándorlók beengedését szorgalmazta.” Ám „a látszattal ellenétben nincs központ – írja a szerző. – A központinak tartott koncepcióban annak a kultúrának az örökségét találjuk, amely a 17–18. század óta az egyénre individualista módon tekint. Ez az egyén úgymond a globális társadalomban él. A globális társadalom mindenekelőtt piac, és civil társadalom, amelyben a kapcsolatok szerződés jelleme. A globális társadalom állama olyan jogállam, amely elsősorban az áruk szabad mozgását és a szerződések betartását biztosítja. További szabályozásra nem vállalkozik. Az egyénre mint közösségi lényre tekintő felfogás ezzel szemben a nemzet egyben tartását hiszi lényegesnek, ebben látja fontosnak az állam szerepét. Szerinte különösen jelentős a társadalom által elfoglalt, kitöltött terület védelme, amit jól jelez az új keletű migrációval kapcsolatos nagy feszültség.” Az írás végén csak kérdezni tud a szerző – és azt remélni, hogy „a múlt tapasztalatai és a földrajzi adottságok ismerete” jobban elősegítik a helyes politikai döntést, mint „az ideológiai premisszák hajtogatása”.

Amikor az olvasó befejezi az utolsó írás olvasását, sajnálatot érez. Sajnálja, hogy nem lesz folytatás. Sajnálja, hogy a könyvnek vége – és a szerző nem ír több szellemes, érdekes, megfontolásra érdemes elemzést a legújabb magyar és európai társadalmi és politikai kérdésekről.

(*Szabados szabadság. Granasztói György válogatott írásai*, Magyar Szemle Könyvek, 2018)

VÉGH ATTILA

Terápia

*Tudom, maga most mindenéből
elveszettnek érzi magát.
Ezért jött hozzám.
Tanácsért, hogyan tovább. Lesz-e tovább.
Mondja, mit gondol a sorrendről?
Mi van előbb, a hogyan, vagy a lesz-e?
Ég és föld.
Ne siesse el a választ.
Különben is átlátok magán.
Persze nem vagyok rá büszke.
Tudja, milyen nehéz magukkal,
celofánlányekkel?
Sehol egy fókuszpont, tők homály,
nap mint nap.
Lélek mint lélek.
Na, ez a mint, pont ennyivel
vagyok én bölcsebb.
Hallgatom.
Azt mondja, baj van a szeretettel.
Végtelen, feketére lakkozott csúszdán suhan,
már túljutott élete felén,
de lelkén száradnak emlékei,
mert elvesztegeti önt a világ.
Szűkülő körökben tűnik el az élet,
mintha az omladozó kastélyban
sorra lekapcsolnák a villanyt,
már csak a toronyszobában ég,
ott ül maga, új könyvét írja,
franc tudja, minek, hiszen igazi
olvasói nincsenek, nem is voltak,
barátai öngyilkosok lettek vagy rákosok,
családja díszlet, teendők roncstelepe,
és amit átélt, saját lányát sem érdekli.
Gyűrűzik a sötét anyag.
Értem, mire gondol. Egy céltáblát látok,
a közepén szétcsattan egy tintásüveg.
Na, mutassa.
Á, csak egy kis hámsérülés, alig vérzik.
Mára ennyi. Most menjen szépen haza.
Folytassa a munkát.*

MEZEY KATALIN

Halmy Miklós kincsháza

„...sohasem a »művészet« – jelen, polgári, kanonizált formájában – volt a becsvágyam, de a művészet eszközeit találtam a legalkalmasabbnak arra, hogy az általános vagy speciális létélményemet kifejezhessem segítségükkel. (...) Tehát sem avított, sem modern, sem avantgárd, sem tiltott, sem támogatott, sem megtűrt alkotói magatartás önmagában nem vesz rajtam erőszakot. Nekem ennél többre van igényem! A szinte gyermekkoromban feltett, az erdők csendjében elkiáltott miértjaimre azóta is keresem a válaszokat (...) Korom mélységesen földhözragadt, materiális létformája a legkomolyabban elszomorít, s az emberi közeljövendőre nézve legalábbis aggasztónak látom” – írja egy digitális lexikon szócikkében saját munkásságáról a Munkácsy Mihály-díjas Halmy Miklós festőművész (*Önszócikk*, Napkút Kiadó).

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Erdőbénye szülötte (1931) az 1960-as évek második felében érkezett pályája meghatározó korszakába. Ekkor tért haza Párizsból, ahol egyebek mellett az École des Beaux Arts-ban folytatott tanulmányokat, és ahol ráébredt arra, hogy milyen erős szálak kötik az ő egyetemességre és ősiségre törekvő művészi látomását a magyar népművészethez. Felismert élethivatása ígézetében, szinte minden emberi szükségletéről lemondva, kiflin és kockasajton élve, nagy energiával látott elképzelései megvalósításához egy műteremként szolgáló, kicsiny, Asbóth utcai padlászobában. „Amint rá kellett döbennem a 60-as évek közepén (már összehasonlíthatatlanul tisztábban látva, mint ahogy azt a sötét és gyalázatos hatalmak s tervek követelték volna), hogy nincs és nem lehet számomra magasabb rendű, értelmesebb és szükségesebb feladat, mint a magyarság, Szülőhazám teljes lelkű szolgálata a Kárpátok alatt! Nincs egyéni üdv a közösség üdve nélkül!” – írja erről 2002-ben, *A motívum működése* című könyve Prologusában.

Koncepciója életre szóló vállalást jelentett: szellemi mesterei, köztük a barátként tisztelt Hamvas Béla példája ösztönözte a világmindenség és az ősiségben gyökerező emberi egzisztencia összefüggéseinek festői megfogalmazására: „a magyar népművészeti hagyományokra építve (...) elveiből, szemléletéből,

világmagyarázatából s költői látomásaiból létre kell hozni az autochton magyar képzőművészetet...” – írja (*A motívum működése*). „Csakis az olyan alkotó tevékenység érdekel s tölt el örömmel (...), mely a Természet nyílt s rejtett törvényeinek útján jár, mely az öntelt európai egoizmust feladva, egyénieskedő exhibíciókról lemondva érti a Nagy Művelet csíóját, azt igyekszik teljes létével megérteni (...) A már létükben megszűnt, de szellemükben állandóan jelen levő Magas Kultúrák (Egyiptom, Szumér, Mohendzso Daro, Kína, prekolumbiánus Amerika, Óceánia) művészetükben legalábbis látható módon jeleket adtak arról, hogy a Világegyetem erőivel kielégítő viszonyban voltak (...) az Univerzum kitüntetett polgárait. (...) én sok kérdésemre innen, az Őskultúrákból kaptam a választ, gondolataim tisztázódásában és megfogalmazásában is megértő segítségemre voltak (...) A magyar néphagyomány szellemében, tartalmában s formailag is ebbe a körbe tartozik, s végtelenül örülök, hogy saját kertünkben terem az a gyümölcs, mely sok súlyos gondunk megemésztésében megsegít s lényeges kérdéseink tisztázásához is elvezet.

(...) bonyolult lenne elmondani, hogy a hagyományok szellemi tartalma, a szellemileg kiüresedett modern művészetek formái hogyan ötvözhetőek törésmentesen egy keretben, s hogy e kísérletben hatalmas energiák rejlenek, s egy új, tisztább *aion* létezését engedik sejteni. A többi már részletkérdés és műtermi munka!”

A „műtermi munkának”, azaz a „Piramis-építő programnak” a jellemzésére elég tudnunk, hogy eredetileg 184 db 105 x 105 cm-es olajkép megfestésére készült a művész. *Vázlat az éjszakában* című írásában, 1986-ban hét pontban rögzítette céljait:

A 3. pont így szól: „Rádöbenteni az egoista, bornírt materializmus betonsémáiba belekényszerített szívet és elmét, hogy minden halandó egyszerű léte is sokkal tágabb dimenziójú, mint ahogy sorsának önjelölt kondukátorai azt meghatározzák...”

Az 5. cél pedig kimondja: „az úgynevezett hazai képzőművészeti »grand art« fölünyesen öntelt, a választottak zárt, exkluzív köreiből bevezetni az elemi, »autochton« magyar népi, vizuális-szellemi hagyaték lenyűgöző rendszerszervező elveit, s motívum-szimbólumkincsenek természetesen, szuverén alkalmazását...”

Az egész európai modernitásban jelen lévő, itthon Kodályhoz, Bartókhhoz, a lírában Weöres Sándorhoz, Nagy Lászlóhoz köthető program jegyében tudatosí-

totta 1994-ben a közös sikerélmény éltető-gyógyító erejét: „Hiszem, hogy szükség van Piramisokra! Komoly képtelenségekre! A nemzet vitalitását bizonyító, alkotó képzeletét serkentő, s természetes önérzetét éltető teljesítményekre”.

1967–1973-ig a munka már említett első, nehéz, a megfelelő anyagi eszközök nélkülözésével terhelt korszakaszában 45-50 olajkép készült el a Piramisból, amelyek jelentős része 2018. október 11. – november 25-ig ismét látható volt a nagyközönség számára is a Múcsarnokban, *A motívum működése* című kiállításon.

Gondos és finom, mérnöki precizitással létrehozott „festmény-reliefek” ezek: a művész – aki hajótervező mérnöki diplomával is rendelkezik – a festővászonból vagy a lemezből cizellált alátétek segítségével domborítja ki az organikus kompozíciókat az olajfesték, a leheletfinom színátmenetek és színegyensúlyok segítségével, ahogy a hajnali fény fokról fokra előhívja egy táj színeit.

„Most nyert értelmet a tanulóévek alatt elsajátított és a középkori mesterekre jellemző alázattal, aprólékossággal kialakított és továbbfejlesztett technika, s lett a Halmy által rekonstruálni szándékozott mitikus éntudat ikonográfiájának szolgájává. Furcsa módon ez a technika nemhogy elszegényedett volna attól, hogy ily módon másodlagos szerepet kapott, hanem éppen ellenkezőleg, egyre gazdagabbá vált... Olyan visszafogott, mégis elevenen, szinte forrón lüktető felületfeszültség, elfojtott kolorizmus lett úrrá a képeken, amely az élő anyag sejtközeli fényeit idézte, és elfeledtette a nézővel, hogy képet lát, azt sugallta, valamiféle eleven teremtmények lüktetnek a Halmy által kitért négyzetekben” – jellemezte Oláh János költő Halmy Miklós tablójának festőiségét (Remetei Kéziratok, 1990/3.)

Sajnos a tervezett, további 140 nagyméretű tábla már nem készült el. „Már nem figyelem az idő múlását! Már nem épülnek fel a Piramisok! Ha valaki sejti, hogy itt mi vészett el, azt én tudom!” – írja a festő.

De mik is tulajdonképpen Halmy alkotásai? Megfejtésre váró hieroglifák? Természeti környezetünknek, az univerzumnak és a mindennapi emberi valóságnak: növényeknek, állatoknak, ásványoknak, vizeknek, tüzeknek, akár harci jeleneteknek sajátos stilizációval készült ábrázolatait? Amelyekhez a magyar népművé-

szet és az ősi nagy kultúrák szolgáltatták a mintát a „sajátosan hasonló” elvét érvényesítve?

„Halmy sorozta eltépi a motívumokat a mondai kötöttségektől, ugyanakkor egy velük rokon szerkezetű optikai térbe, összefüggésrendszerbe helyezve új értelmet ad nekik, új életre kelti őket. Ez a történeti, gondolati, természettudományos utalásrendszerekkel fenntartott laza, személyessé érlelt kapcsolat a Halmy-képek kulcsa. Szerencsére mégsem kell ezeket a képeket megfejteni. Akkor is megidézik az őket megihlető szellemi háttérrel, akkor is vallanak róla, ha a néző maga mit sem ismer belőle, ha csak pusztán látványként szemléli őket” – írja idézett tanulmányában Oláh János.

„A képek láttán előttünk-e Halmy Miklós életöröme? Aki egy Buddha mindentudásával ül műveltségtrónján, árkusok százait írja-jegyzi tele filozófusok, misztikusok, írók, zeneszerzők, etnográfusok, költők, víg és borús kedélyű bölcselők aforisztikus mondásával. Hogy megerősítse képhívó módszerét, hogy egyszerűen csak gyönyörűséget szerezzen magának?” – jellemzi, másfelől közelítve az alkotófolyamathoz Szokolczay Lajos (*A szellem szférája*).

A Múcsarnok-beli kiállításon a művész Piramisának szinte minden elkészült darabját és más, különleges, nagyméretű festményét is láthattuk, kiállította a '70-es években tervezett „menhírek” és „kőkörök” egyes darabjait is, amelyek szobrászi munkásságáról nyújtanak fogalmat, valamint a '80-as és '90-es évek dombormű-sorozatainak néhányát is.

Ennek az „ajtónyitásnak” köszönhetően ismét bekukucskálhattunk a már jó évtizede méltó bemutatásra nem talált, szinte lappangva létező, de egyetemes üzenetével mindannyiunkra vonatkozó, nagyformátumú életműbe. Köszönet jár érte a rendezőknek és Szemadám György Munkácsy-díjas festőművésznek, akadémikusnak, a kiállítás kurátorának. A Halmy-életmű széleskörű megismerése – például egy, a Ferenczy-, Csontváry- vagy Vasarely Múzeumhoz hasonló, önálló, állandó kiállítóhely révén – jelentősen elősegítené a mai magyar művészeti élet önbecsülésének megerősödését.

Nincs olyan modern nemzet, amely hagyhatná és hagyná az ismeretlenségbe süllyedni saját XX–XXI. századi képzőművészetének egyik ilyen, kiemelkedő jelentőségű teljesítményét.

SZAKOLCZAY LAJOS
Ne féltsd ősi nemzedet!

Oláh Mátyás László
 Árpád fejedelem-szobráról

László Gyula, a zseniális régész (festőművész, író, történész) albumát lapozgatva – *50 rajz a honfoglalókról* – minduntalan a Thaly Kálmánból dallá nemesedett vers kezdősora jut az eszembe: „Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzedet!” Noha a *Kettős honfoglalás* szerzője csupán egy grafikáján szerepelteti a fejedelmet (*Árpád és a székeleyek*), ám rajzhistoria könyve át meg át van itatva őszünk és társai kortörténeti erkölcsével, szokásvilágával, harcművészetével, munkaszeretetével, különleges ünnepeivel.

Ebből is lehet tudni, meg ezer adatból, hogy aki vándorlásunknak és letelepedésünknek irányt, mértéket szabott, az harci dolgát sem feledvén minő fegyelemben élt. Bármely felhő viharzott felette (volt elég), nyugodtságot tükröző arcával – a félelem meg-hátrálás – hitet oltott a különben az íjat röpitő, a kar-

dot kiválóan forgató honfoglalókba. Ismert-ismeretlen arcában, akármely szobrászművész keltette életre, ott volt a senki előtt meg nem hátráló büszkeség és a jellemtulajdonsággá növe jövőkép is. Nem beszélve a tartás, az egyenes gerinc – amelyet álló és ülő alak is kifejezhet – ezredeken átsugárzó egyenességéről, keménységéről.

Mint hogy lovas nemzet vagyunk, Oláh Mátyás László a pályadíjat nyert Árpád-szobrában sem gondolhatott másra, mint az övéit (előremenésüket) nyugtázó fejedelem – a vágózó történelem hírnöke – lóra ültetésére. Leonardo (illetve a neki tekintett) táncosan ágaskodó lovas szobrától a felvidéki mester, Nagy János ugyancsak a sajátos egyensúlyhelyzetet dinamikává növelő plasztikaiig sok olyan művet ismerünk, amely az állatalakot mozgás közben ábrázolta.

Ezzel szemben szobrászművésznünk köztéri plasztikájában azt a hagyományt követi, lásd többek között Fadrusz János kolozsvári *Mátyás királyát*, amelynek térfoglaló gesztusában a *stabilitás* is (a földbe gyökerezett lábak mint otthonosságérzet-szimbólum) szinte egyfajta robbanással ér föl. Körültekintő ma-

gabiztosság – a szobor a Nagyszombat utca felé nézésével (csatlakozván a kor, a történelem által kijelölt pontokhoz) az óbudai hely szakralitását csak növeli –, hogy érzékelhetővé váljék Árpád fejedelem üzenete: a megszentelt rögről többé semmi sem ki-mozdítható.

Egészen messzire vezetne, ha a szobornak kijelölt – megtalált – helyet, a Katinyi mártírok parkját (lengyel történelem megvesszőzve, és mégis föl-magasztosulva) összekötnénk történelmünk ősapának tekintett fényes fejedelmével. A mítoszi összetartozáson kívül (lengyel, magyar két jó barát), mint SutarSKI Konrád mondja, „a keresztény Európa védelmében Árpád-házi Szent Lászlótól a mai időkig” folytatott harcunk is kitetszenék. S akkor még a közeli, az Óbuda első középiskolájaként több mint száz éve alapított Árpád Gimnázium kisugárzását nem is említtem.

Oláh Mátyás László *Árpád fejedelem*-szobra – szép, tiszta alkotás – tehát nagyon is méltó helyre került. Tértfoglaló gesztusában a plasztikai erő az, amely hitelesíti a történelmet. Történelmünket. Mi kellett eme *józan robbanás* elkészítéséhez? Alázatos munka. Amely a tervezést, az anyagmegmunkálás szennvedélyét éppúgy magában hordozza – a bronz lovas matt felületével is világít (a galántai Sabo László a

2,5 méter magas szobor kivitelezője) –, mint a főalak ruházatát és a hozzá kapcsolódó „kiegészítőket”, tárgyakat (tegez, övtáska stb.) korhű módon visszaadó, kutatással megszereshető ismeretet.

Ha tarsolylemez, akkor rajzolatával, akármit is díszít, honfoglaló eleink invenciózus képi (népművészeti, néprajzi) világát tükrözze! Ha pedig sólyommadár (Árpád jobb kezén), akkor a magyar mítoszon kívül – eredetmondánkban Emese ősanánkat egy sólyom (turul) termékenyíti meg – az őseinknek sokat jelentő vadászat mint ősiparág fontosságát hangsúlyozza.

Ám mindezt a szobor plasztikájának, felületi viládlódzásának, a test fényt növelő és elnyelő domborulatának, árkaiknak kell közvetítenie. A korhű mezbe csomagolt *szép* eleganciájának. Oláh Mátyás László, életműve a bizonyíték, nagyon is otthon van ezekben a mesterfogásokban. Előlről, oldalról és hátulról is nézhető a szobor, hiszen a gyönyörű forma – akár részletekben is – élvezhető *képi* igazság.

Ha csupán egyetlen apró momentumot említek, például a néprajzi igénnyel elegánsan fonott lófarkot, már látni, hogy minő igényesség vezette a szobrászművészt a minél hitelesebb ábrázolásra. Hogy Oláh Mátyás László a legapróbb részletekre is figyelt, az *egész* Árpád-szobor óhatatlanul a mesterei alakítás, térformálás példájává vált.

Oláh Mátyás László Árpád fejedelem-szobrának avatása 2018. november 30-án.
Az avatóbeszédet Tarlós István, Budapest főpolgármestere tartotta.

BAKÓ ENDRE

Ady Endre fiktív alakja a szépirodalomban

II. rész

Tanulmányom első részében jórészt azokat a regényeket mutattam be, amelyekben Ady fiktív nevű alakmása szerepelt. Születtek azonban a költőt „valódi” mivoltában megjelenítő művek is. Nagy Andor *Tavaszi Váradoson* című regénye, amely Ady nagyváradi éveit tárgyalja, 1937-ben került a könyvpiacra.¹ Nem megnyerő, ahogy a regény kezdődik: Ady már az első váradi éjszaka magányosan leissza magát egy kis zugkocsában, ráver a felszolgáló lány hátára,² a zenész Vak Gyulát tegezve „fiam”-nak szólítja.³ A zárófejezet pedig – találkozása Lédával – túlságosan idilli, hogy más jelzöt ne használjak. Ám a regény alapjában véve a lélektani és az életrajzi hitelesség vágányán próbál haladni. Kardos László a város arculatát festő oldalakat még némileg hünek és elevennek találta, de az adatokat megbízhatatlannak, az Ady-portrét hiteltelennak minősítette: „Ady elhithető igazi arca egyetlen pillanatra sem villan fel a vaskos kötet rengetegében.”⁴ Viszont Hegedüs Nándor, aki mikrofilológiai gondossággal összegyűjtötte Ady váradi éveinek (napjainak) eseményeit, 1956-ban az Ady kritikai kiadás első kötetének vitáján négy forrásmunkát ajánlott a szerkesztők figyelmébe, köztük Nagy Andor regényét.⁵ Hegedüs úgy vélekedett, hogy az író minden sztorijának van valami valóságmagva.⁶ Ez nem véletlen, hiszen Nagy Andor jól ismeri az Ady-korabeli Nagyváradot, és szerzői közlésként, illetve a jellemek felvillantásával képes mozgalmas korrajzot adni a századelő városáról, „erről a vegyes hangyabolyról”,⁷ ahol a dzsentrális és a zsidóság együtt alkotja a város különös és nyugtalan képét – olykor egymással szembenállva, ami a megye és

a város hol nyílt, hol látens feszültségében is megnyilvánul. Nem feledkezik meg a románságról sem; a megye jelentékeny részét már ők lakják, de sem a politika, sem a szellemi élet frontján nem játszanak aktív szerepet. A regény nyomon követi Ady világnézeti fejlődését mindaddig, amíg el nem jut az eltökélt radikalizmushoz és az európai távlatú gondolkodáshoz. A processzust – az író szerint – a dac és a gög indította, a fiatal újságírókat fojtogatni kezdték az elvtelen megalkuvások,⁸ „világossá vált előtte, hogy véleményének szabad nyilvánítása az ő számára életkérdés.”⁹ Ezért ment át a kormánylaptól a zsidó értelmiség és kispolgárság lapjához, a Nagyváradi Naplóhoz. A szerző némelykor túlhangsúlyozza Ady a zsidósághoz való kötődését, holott ő minden társadalmi, vallási és emberi méltánytalanságot igyekezett tollhegyre tűzni. Kiválóan tükrözi a regény a virágkorát élő sajtó, az újságíró egzisztencia kitüntetett szerepét a korban és a város életében. Jól sikerültek egyes váradi személyiségek alakításai, különösen élő Bíró Lajos és Szűcs Dezső figurája.

1955-ben jelent meg Dutka Ákos könyve, *A Holnap városa*, amely alcíme szerint regényes korrajz, noha egy-két állítása, közlése, dokumentuma az irodalomtudomány számára is forrásként szolgál. De az író főleg a megszépítő messzeség távlatából feltörő emlékekből építkezik. A könyv mentes az elfogult, hamisító szemlélettől, szubjektivitása, színező, fikcionális, romantikus jellege azonban nyilvánvaló. Ezt az *Előszó* írója, Bölöni György nemhogy hibának, de erénynek tartja.¹⁰ A kritikusok szerint Dutka plasztikus képet fest a fiatal Adyról, a „befutott” költőről azonban csak általánosságokat tud mondani. (Ki-kilép ugyanis *A Holnap* korszakából.) Ennek nemcsak az az oka, hogy Ady elkerült Nagyváradról, hanem az is, hogy a Dutka kötetéről írt kritikáiban az elismerő szavak mellett mindig volt egy-két olyan fordulat, amely az epigonságot hangoztatta-sejtette, és a „duk-duk affér” tuskéje is benne maradhatott a váradi költő szívében. Valószínűleg 1914-ben egy váradi társaságban találkoztak utoljára; ezután Dutka már csak nézője volt Ady életének: sem Érmindszenten, sem Csucsán, sem Budapesten nem látogatta meg. Egy 1916-ban, Kollányi Boldizsárnak írt levelében

1 NAGY Andor: *Tavaszi Váradoson. Regény a fiatal Ady Endre életéből*, Epecha Kiadó, Budapest, é. n.

2 *Uo.*, 11.

3 *Uo.*, 12.

4 KARDOS László: *Tavaszi Váradoson*, Nyugat, 1938, I. kötet, 236.

5 *Vita Ady Endre összes műveinek kritikai kiadásáról*, Irodalomtörténet, 1956/1., 56.

6 HEGEDÜS Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*, Akadémiai, Budapest, 1957, 104.

7 NAGY Andor: *i. m.*, 39.

8 *Uo.*, 86.

9 *Uo.*, 177.

10 BÖLÖNI György: *Előszó* = DUTKA Ákos: *A Holnap városa*, Magvető Kiadó, Budapest, 1955, 7.

Ady újabb verseit „előregedett nyögdecselesnek” nevezte.¹¹ A Nyugat 1919-es emlékszámában még nem jutott szóhoz, azonban az 1923-as Ady-matinén felolvasott. Ekkor már evidens volt, hogy Ady halhatatlan, s kettőjük kapcsolata is irodalomtörténeti érdekű. Megszóllalt a Toll 1929-es vitájában, és keményen szembeszállt Kosztolányi Dezsővel.¹² Úgy tűnik, a „bihari legény” végül feledni tudta Ady „fejedelmi” sértéseit; *A Holnap városában* már annak tudatában tekinthetett vissza a századelő váradi életére, hogy Ady vezérletével irodalmi forradalmat csináltak, amelyet nemcsak a tudomány, de a szocialista hatalom is méltányol.

Egy bő évtized múltán – miközben rendületlenül folyt a tudományos kutatás, készült a kritikai kiadás – Millok Éva közreadta Ady Endre életregényét *Fogoly a váratoronyban* címmel.¹³ A könyv a Móráról elnevezett ifjúsági kiadónál jelent meg, holott nagyobb élettapasztalattal rendelkező olvasóknak való. Az író nő arra vállalkozott, hogy a Csucsán, betegen fekvő Ady egyetlen nyugtalan éjszakáját bemutató „átáramoltassa” a költő tudatán egész addigi életének fontos eseményeit. A tudatáram rekonstrukciójához Millok dokumentumokat (leveleket, újságcikkeket stb.) is hozzárendel, máskor pedig saját, rajongó reflexióit társítja Ady gondolataihoz. Elemzése lélektanilag elmélyültek, stílusuk választékos. Úgy tűnik, virradatig minden lényeges életpizód, sorsdöntő esemény, személyi kapcsolat leszűrte konzekvenciája átiramlik a költő eszméletén.

Nagy Andor feleségének, Dénes Zsófiának a könyve (*Élet helyett órák*, 1940) nem regény, bár Kovalovszky Miklós szerint az író „Regény-szerűen mozgalmas és színes formát talált emlékeinek megélevenítesére...”¹⁴ Dénes művéhez hasonlóan Révész Béla (*Ady Endre tragédiája*, 1924), Bölöni György (*Az igazi Ady*, 1934), Hatvany Lajos (*Ady*, 1959) és mások könyvei sem a szépirodalmi alakteremtés,

hanem a dokumentálás, az emlékidézés igényével születtek. Inkább az emlékezés, semmint a regény műfajba tartozik Szunyoghy Farkas könyvecskéje¹⁵ is. Adyt, a tanárok kedvencét, az iskola büszkeségének nevezi, de nem szépíti, hogy a nagy dohányosok és borozók közé tartozott, akit legközelebbi baráti körén kívül a diáktársak nem nagyon kedveltek. Nyolcadikos korában például nem választották meg az önképzőkör elnökének.

*

Színművek is megpróbálták a költő alakját életre galvanizálni az illúzió világában. Elsőnek Krúdy Gyula egyfelvonásosa, a *Három Holló* (1922) tett erre kísérletet. Krúdy azonosítható irodalmi alakként csupán Zubolyt (dr. Bányay Elemért) szerepelteti, az Öreg cinikus valószínűleg Szücs Dezső. A kilenc jelenetből építkező színmű egyéb szereplőivel a Három Holló kávéház miliójét igyekszik érzékeltetni. Ady az ötödik jelenetben lép elő a vörös függöny mögül, és azonnal vitába száll Zubollyal. Visszatérő témája a pénzszerzés. „Nem is akarok semmi mást, mint egyes egyedül pénzt”¹⁶ – jelenti ki, majd sírva-nevetve mámorosan ráborul az asztalra. Zuboly, a Bolond, a Muzsikus, az Öreg cinikus a háború esélyeit latolgatják, Ady inkább arra kíváncsi, mit beszélnek Pesten, közben írogat, majd felolvassa a verset: „Faluja nyár-éji csöndjéből / Fehéren, aggódva kibámul / A torony. / Vész híreket vár a lángoló / Vénhedt világból”. Mire Zuboly felkiált: „Költő, te látod a háborút.”¹⁷ Ady bevallja: már hetek óta érzi a végzettség közzeledését. „Halunk vagy győzünk.”¹⁸ A nyolcadik jelenetben megjelenik Léda asszony, aki el tud feledni minden bánást, és Adyt Párizsba hívja. A költő azonban nem hajlik, mert szívében új virág nyílt. Léda azzal a hittel távozik, hogy „halunk”,¹⁹ Ady eltakart arccal, nem nagy meggyőződéssel mondja: „Győzünk.”²⁰ A kilencedik jelenet mindössze annyi, hogy Adyt az asztalra borulva látjuk, miközben egy pesti kórhely hitelezőt hoz neki.

11 BAKÓ Endre: *Dutka Ákos és Ady Endre. – Egy irodalmi barátság természetrajzához* = B. E.: *Rejtett vízjelek*, Debrecen, 2008, 22. – A levél fényképmásolata a tanulmányíró birtokában.

12 DUTKA ÁKOS: A „Meztelen király” aprószentjei, A Toll, 1929. aug. 4., 17–19.

13 MILLOK ÉVA: *Ady Endre életregénye*, Móra Ferenc Kiadó, Budapest, 1968.

14 KOVALOVSKY MIKLÓS: *Egy könyv feltámadására* = DÉNES Zsófia: *Élet helyett órák*, 3. kiadás, Magvető Kiadó, Budapest, 1976, 28.

15 SZUNYOGHY FARKAS: *A zilahi diákélet Ady Endre korában*, Kecskemét, 1942.

16 KRÚDY Gyula: *Komédia. Színművek és színházi írások*, vál. és szerk.: BARTA András, Magvető Kiadó, Budapest, 1968, 232.

17 *Uo.*, 239.

18 *Uo.*

19 *Uo.*, 245.

20 *Uo.*

Az Ady-irodalom számon tartja Madai Gyula *A Bizáky-ház* című színművét, amely a hagyományokat negligáló kultúra bírálata és a megújulni képes birtokos magyarság utópiája. A mű egyik alakjában Adyra lehet ismerni. Bizáky Elek megmenti, sőt felvirágoztatja az ősi birtokot, de Gábor öccse Párizsba vágyik, ahol kedvenc költője, a 33 éves Zombor Aladár él. A költő a kis magyar kolónia meghatározó alakja. Este ébred az éjszakai pezsgők, borok, csókok mámorából. Fáradt; nincs ereje ünnepelni még az előző esti nagy diadalt sem, állandóan lázas, sápadt, beteg. Megveti a nemzeti érzület túlzott megnyilvánulásait; még apja bajuszviseletét is magyarkodásnak tartja, miközben „Eb ura fakó” felkiáltás hagyja el a száját. Úgy hírlík, Káin az eszménye. Rossz szelleme Hilda, a Pranger zsidó lánya tartja bűvkörében. „Én fakasztottam véréből bíborvirágokat”²¹ – mondja, ezért igényt formál a fele koszorúra. Zombor olykor vitába száll Hildával: „Nem gyújtogatni akartam [...] Én csak az ős sötétséget és a sok százados gazságot üldöztem...”²² A harmadik felvonásban kiderül (ez ismét itthon, a Bizáky-birtokon játszódik), hogy nem javíthatatlan. Bizáky Gábor lánya, Zsuzsika iránt fellobbant szerelmének fényében elégeti régi verseit, és egy giccses jelenetben elnyeri a lány viszonzszerelmét. A színmű mindössze a debreceni Csokonai Színházban került közönség elé. Oláh Gábertől tudjuk, hogy a színházi emberek nem rajongtak érte, gyengének találták a művet. A hírek szerint azonban a bemutatóra várható volt Klebelsberg kultuszminiszter is, akinek a felesége nagyon szereti a „képviselő úr” verseit. (Madai Gyula 1923-tól 1937-ig a hajdúnánási kerület országgyűlési képviselője volt.) „Erre azután a rendező visszahúzta szarvacskáit.”²³

Nagy Dániel Ady-szindarabjának debreceni bemutatóját sajtócsatározások és tiltakozások (Csinszka, Jókainé Nagy Bella) előzték meg, majd követték, ami fokozta a darab iránti szakmai és közönségérdeklődést egyaránt, de ettől a drámának szánt színpadi mű nem lett tartalmasabb. 1934. január 21-én a Debreceni Független Újság ad hírt arról, hogy „súlyos plágiumharc tört ki Nagy Dániel író »Ady« című

szindarabja körül”.²⁴ A lap a Nagyváradai Naplóra hivatkozik, melynek hasábjain Zágoni Dezső elmondja, hogy két évvel korábban Fémes Lászlóval közösen írt Ady-darabjukat benyújtották a Magyar Színháznak, majd a kéziratot elküldték a Nyugatnak, ahonnan, feltételezése szerint, Nagy Dániel összeköttetése révén megkaparintotta, s „az ötletet, – ha ugyan nem az egész darabot – tőlünk tulajdonította el”.²⁵ A súlyos vádak cáfolatát Kardoss Géza igazgató vállalta, aki azt állította, hogy a darab ötlete tőle ered; megírásával még a múlt nyáron bízta meg Nagy Dánielt, és Ady Endre Lajos öccsével beszélte meg a dráma csaknem minden nüanszát, majd bizonyos részleteket újraírtak a szerzővel. A nagyváradai írók kísérletéről nem tudott, ezért a bemutatótól nem tántorodik el, az előkészületek különben is már megkezdődtek, februárban meglesz a bemutató.²⁶ Akadt helyi lap, amely részletesen ismertette a darab témáját és szerkezetét. A Diárium rövid kommunikéje így foglalja össze a cselekményt: „A dráma minden jelentében Ady és a Halál állnak egymással szemközt, kezdve az Ady-kúria érettségi bankettjétől a halálos ágyig.”²⁷ A bemutatót végül áprilisban tartották meg.²⁸ A darabnak hatalmas országos sajtóvisszhangja támadt, szinte kivétel nélkül elutasító értékelésekkel. Szendrő József Ady-darabját viszont, amelynek a főszerepét is játszotta, mindössze két híradás kísérte. A Színházi Magazin az előadást is ismertette.²⁹

Az Ady-bibliográfia tud néhány filmről is, ezek azonban mind dokumentum-, és nem játékfilmek. Egy 1941-es tudósítás arról számol be, hogy filmet ter-

24 REMÉNYI (György): *Súlyos plágium-harc tört ki Nagy Dániel író »Ady« című szindarabja körül...*, Debreceni Független Újság, 1934. jan. 21., 6.

25 *Uo.* – Ez több mint valószínű! Az Est (1930. dec. 18., 10.) így tudósít róla: „Ady Endréről szindarabot írtak. – Januárban két új ember jut szóhoz a Magyar Színház színpadán. Az egyik Zágoni Dezső, egy nagyváradai lap főszerkesztője, a másik ugyancsak egy nagyváradai író, Fémes László. Ketten együtt írtak egy darabot, amelynek címe: *Ady*. Alcíme: *Egy igaz ember élete*. [...] Bárdos Artúr tegnap fogadta el előadásra.”

26 REMÉNYI (György): *i. m.*, 6.

27 Hír: *Ady Endréről írt misztériumszerű drámát egy tehetséges fiatal író*, Diárium, 1934/5–6., 136.

28 BAKÓ Endre: *Ady Endre mint színpadi hős* = B. E.: *Irodalmi örvárosok*, Nagyvárad–Debrecen, 2016, 150–162.

29 Lásd: VITÁLYOS László: *Ady-bibliográfia 1896 – 1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Kiegészítő kötet*, MTA Könyvtár Közleményei, Budapest, 1990, 245. (3323. számú tétel)

21 MADAI Gyula: *A Bizáky-ház*, Debrecen, 1925, 45.

22 *Uo.*, 47.

23 OLÁH Gábor: *Naplók*, szerk. LAKNER Lajos, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2002, 390.

veznek Ady Endre életéről. A terv Károlyi István egykori aradi író ötlete volt, aki ekkoriban egy frissen alakult, Ars nevű filmvállalat művészeti vezetője. Filmjéhez Debrecenben és Nagyváradon gyűjtött adatokat. A vele készített beszélgetés során elmondta, hogy megnézte a Kispipát, a Nagyerdőt és más helyeket, amelyek Ady debreceni jogászkodásának keretét jelenthetik. A felvételek egy részét Debrecenben, más részeit Nagyváradon, Budapesten és Csucsan készítik. A filmet még „az év folyamán” leforgatják, amin feltehetőleg 1942-t kell érteni, mert az interjú a Debreczen című lap 1941. karácsonyi számában jelent meg. Az Ady-film, Károlyi tervei szerint, egy egész letűnt kornak szeretne emléket állítani; Adyt az örömök Párizsával, nagy kultúrharcaival és a háború vérfolyamába torkolló életével együtt akarja megmutatni.³⁰ Egy másik debreceni lap riportérének arra a kérdésére, hogy milyen lesz a szereposztás, Károlyi – múlt időben – így válaszolt: „A vállalat a legjobb művésznőket és művészeket szerződtette a felvételekhez, és nem túlzok, ha azt mondom, hogy ez a film a legjobb magyar filmek közé fog tar-

tozni. Adyt magát Greguss Zoltán alakítja, míg a női szerepekre sikerült megnyernünk Karády Katalint, aki Lédát alakítja. Csinszka szerepét a debreceni mozilátogató közönség egyik kedvence, Szelezky Zita eleveníti meg, míg Rienzi Mária szerepét Mezey Mária játssza. Itt említem meg, hogy megelevenítjük Ady Endre egyik versét, Katót, a kis cselédleányt, akit Bulla Elma fog játszani.”³¹

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Ady Endrét rangjához méltó műalkotás nem keltette szépirodalmi életre. Hiány ez, jogos követelmény? Az életrajzi (művész)regény esztétikai értékéről, létének jogosultságáról megoszlott az irodalomtudósok álláspontja, ám miközben folyt a vita, néhány művészregény világhírnévre tett szert, itthon pedig Harsányi Zsolt munkái arattak meglehetősen sikert. Az életrajzi regény buktatója kétségtelenül az indiszkréció! Noha az íróknak nem szabad visszariadnia az ábrázolás élet-hűségétől, adott esetben a főhős negatív tulajdonságainak pertraktálásától, az igazi művész nem indiszkrécióra törekszik, hanem akarva-akaratlan felemeli figuráit a szimbólum magaslatára.

30 *Ady Endre életéről készülő filmhez Debrecenben gyűjtöttek adatokat*, Debreczen, 1941. dec. 25., 11.

31 *Filmre veszik Ady Endre debreceni életét*, Debreceni Újság – Hajdúföld, 1941. dec. 28., 6.

Szervátiuszénál (Fonat II.) 1972

GYÖRI LÁSZLÓ

Teremtés

*Olcsó kis játékait
unom a szavaknak,
azt is, aki fölnyerít,
hogy harsog a karzat.*

*A legjobb: teremteni.
Ha kész egy új mondat,
mely meghíttén közeli,
máris megdobogtat.*

*A részes, a tárgyeset
szinte észrevétlen
áll mondattá, mint sereg,
vonulásra készen.*

*Még egy ige, s a világ
újjá van teremtve.
Csak ennyi volna csodát
létrehozni? Nem, de*

*tán teremtésközeli
kimondani máshogy,
ami bennünk van, ami
a bensőnkbe vásott.*

*Mondani, kimondani
a szót újragyúrva!
Ha így tudsz kibomlani,
több lesz majd a súlya.*

*Úgy lesz kincsünk, a miénk,
ha saját szavainkkal
megy előre a beszéd,
s a fül tudja, mit hall.*

*Szóljatok, emelkedjetek!
Vele emelkedtek!
Magatokat emelitek,
ha a szót, a nyelvet.*

BENE ZOLTÁN

Mítoszok, regényben elbeszélve

Gondolatok Demeter Szilárd
Hármasoltár című könyvéről

Demeter Szilárd három regényét szervezte trilógiává *Hármasoltár* című, 2018-ban megjelent kötetében. A regények a trilógia belső kronológiája szerint követik egymást, vagyis az emberi élet időrendjében – tehát érdekes módon éppen fordított sorrendben az eredeti megjelenésekhez képest, hiszen a trilógia utolsó darabja, a *Tempetőfi naplója* 2002-ben, a *Lüdercnyomás* 2010-ben, a nyitódarab, a *Kéket kéért* pedig 2017-ben került először az olvasók kezébe. A *Hármasoltár* a felnőtté válás regényfolyamaként is forgatható, a *Kéket kéért* főszereplői kis- és nagykamaszok, a *Lüdercnyomás* hősei a kamaszkor és a korai ifjúkor, míg a *Tempetőfi naplója* szereplői az ifjú- és a felnőttkor határvidékén botladoznak. A kötet fűszövegében a szerző el is árulja, hogy élete első két évtizedének élményanyagából táplálkozik a könyv, egyszerűen kijelenti, hogy nem leltár, és nem is számvetés. Ami már csak azért is igaz, mert a trilógia – de különösen annak első darabja – messze túlmutat a személyes mitológián.

Ugyanakkor a mitológia mindenképpen kulcsszó Demeter Szilárd *Hármasoltára* kapcsán. Már a címek is erről árulkodnak. A trilógia címe önmagáért beszél, a három részből álló mű egyfajta szakralitását sugallja az *oltár* szó, márpedig a valódi mitológiától nehezen választható el a szakralitás és a transzcendencia fogalma. Maga a *hármasoltár* kifejezés a triptichonból, a szárnyas oltár paleográfiai megnevezéséből ered; a triptichon egy merev középrészből és az ehhez kapcsolódó két oldalsó szárnyból áll. Demeter Szilárd azonban terjedelmi szempontból nem követi a paleográfiai elveket: a triptichon középső része nem kétszer olyan hosszú, mint az első és a harmadik (azaz a két szárny), ráadásul nem is feltétlenül a *Lüdercnyomás* a központi és leginkább meghatározó darabja ennek a hármasoltárnak, hanem – irodalmi alkotásról lévén szó, egyáltalán nem kárhoztatandó módon – a nyitóregény.

A *Kéket kéért* rendkívül erős felütés.

A címadás kérdése itt éppolyan izgalmas, mint a *Hármasoltár* esetében. A cím eredetének kutatása során ezúttal is szakrális motivációkra lelünk, neve-

zetesen a bibliai *Kivonulás* könyvének 21. fejezetéhez jutunk, ahol a 23–25. versben olvashatjuk a következőket: „De ha veszedelem történik: akkor életért életet adj. / Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért; / Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kéért.” A szerző mottóként oda is illeszti ezt a passzust a regény elejére. Gyakran idézett és sokat vitatott helye ez a Szentírásnak; az úgynevezett *talio* elv (lex talionis) megnyilvánulása. A latin *talio* szó megtorlást jelent. Ha tehát lefordítjuk magunknak a szak kifejezést, végső soron az elégtétel, a bosszú problémájához jutunk el. Hammurapi óbabilóni uralkodó törvényoszlopán a *talio* elv például olyan mondatokban nyilvánul meg, mint ez: „ha egy szabad ember kiveri egy szabad ember fogát, üssék ki az ő fogát is” – bizonyosságul arra, hogy egy ősi, az ókori Keleten széles körben elterjedt igazságszolgáltatási és jogalkalmazási gyakorlatról van szó. Amely az ember vele született igazságérzetéből táplálkozik, és amely akár odáig fajulhat, mint Albániában fajult már nem egyszer a történelem során, amikor egész nemzetségek kipusztulásához vezetett, erősen gyöngítve a társadalmat. Nyilván hasonló okból beszél a Biblia már az Ószövetség oly sok helyén is a *talio* elv ellen (például Káin mítoszában), hogy aztán az Újszövetségben Jézus Hegyi Beszéde mutassa föl az ellenpontot, a kiutat: a szeretetet. Az archaikus társadalmakban és a társadalmi szerveződést megelőző emberi csoportokban azonban a *talio* elv egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen. És mivel igen mélyen gyökerezik az emberi természetben, napjainkban is rendre fölbukkan. Nem véletlenül idézzük mind a mai napig oly gyakran a főntebb citált bibliai helyet: „szemet szemért, fogat fogért”. De vajon mit jelent a néhány szóval odébb következő „kéket kéért” kifejezés, amely a regény címéül szolgál? A válaszhoz nem kell különösebb furfangokhoz folyamodnunk: ha az embert megütik, ám nem szakad föl a bőre, az ütés helyén tehát nem keletkezik seb, akkor is marad nyoma a verésnek: kék foltok formájában.

Márpedig a fizikai erőszak mindvégig jelen van Demeter Szilárd regényében, s nem csupán ez, de a bosszúszomj is. Mindkettő fontos mozgatórugója annak a székelyföldi mikrotársadalomnak, amely a *Kéket kéért* világát jelenti. Archaikus, babonákkal és mítoszokkal átítatott világ ez, amelytől a főszereplő, Egyszemjankó erőteljesen elkülönül. Mindenekelőtt azáltal, hogy egy egészen más mitológia alapján értelmezi a világot, mint azok, akikkel együtt kell

élnie. Egyszemjankó egy ideig a hegyen lakik az apjával, a bolond dokival, aki az ókori görög filozófián neveli föl a gyermeket. (Később – a doktor halálát követően – a fiúnak fel kell adnia a remeteséget.) A kisfiú a preszókratikusoktól és Platóntól egyaránt hosszasan idéz, sőt, a „kéket kékért” világának érvényességét sem krisztusi alapon, hanem a Platón által leírt androgün-mítosz alapján vonja kétségbe. Egy születésétől fogva elátkozott gyermek ő, akit az átok miatt vet ki magából a közösség, s akiről, mint kiderül, még a lólábú asszony¹ sem volt képes levenni a rontást. Görög mitológia és filozófia keveredik a regény lapjain székely hiedelmekkel, kommunista frázisokkal és a Ceaușescu-diktatúra utolsó időszakának velejéig romlott és züllött közvélekedésével. Ráadásul még a mindent átítató és fölszámoló nyomor is ott ólálkodik a szereplők körül, így nem ok nélkül jut eszébe az olvasónak Bodor Ádám világa. Demeter Szilárd azonban Bodorhoz képest kevésbé vonatkoztat el a valóságtól; ábrázolásmódja realistább.

Igaz, ez a realizmus mágikus mozzanatokat foglal magában. Matthew C. Strecher szerint a mágikus realizmus nem egyéb, mint amikor „egy igen részletesen felvázolt, realisztikus környezetben hirtelen valami olyan dolog jelenik meg, amely túlságosan is különös ahhoz, hogy hihetőnek tekintsük.”² Korántsem véletlen, hogy a *Kéket kékért* első mondata ekként hangzik: „Először és utoljára azon a télen láttak sarki fényeket a Hargita lábánál élő székelyek.” Ráadásul ez a szövegrész került a borítóra is. Ha Strecher meghatározását vesszük alapul, már ez az egyetlen mondat is a mágikus realizmus poétikai jegyeit hordozza. – Én mégis úgy vélem, esetünkben nem ez a legadekvátabb közelítés. Maggie Ann Bowers szerint a mágikus realizmus leglényegesebb tu-

lajdonsága az, hogy „valóságos, elképzelt, vagy varázslatos elemeket mutat be olyan formában, mintha azok teljességgel természetesek lennének. [...] Hovatovább a mágikus realizmus gyakorlatilag a realizmusra épül, de a legvégsőkéig feszíti azt a határt, ahol még természetesnek fogadhatók el a fantasztikus, mágikus elemek.”³ Demeter Szilárd regényére ez is jellemző lehet, ha úgy akarjuk; érzésem szerint azonban a *Kéket kékért* kapcsán (amiképpen Bodor Ádám *Sinistra körzete* esetében) inkább mitológikus regényről kellene beszélnünk, semmint mágikus realista alkotásról. Egyik mű világképe sem igazán mágikus, sokkal inkább mitológikus.⁴ Demeter regényének névhasználata inkább mesei-mitológiai, nem realista – pl. Egyszemjankó, Orrbefelűty, Pufarin, Kagur, Csürkeláb, Söjjetmici, Dzsesszpalibá –, jóllehet reális neven nevezett szereplőkkel is találkozunk – Feri bá, Rózsika stb. –; továbbá a varázslatosnak tűnő elemek sem úgy varázslatosak, ahogyan a klasszikus mágikus realistáknál, hanem mondaik, meseiek.

A regény sok szereplőt vonultat föl, cselekménye sem egyszerűen átlátható; elbeszéléstechnikája is töredezett, novellafüzér-szerű, a több történetzál csak a mű végére fonódik igazán egybe, viszont az író éppen ezáltal képes arra, hogy mindvégig fenntartsa a feszültséget és az olvasói figyelmet. A *Kéket kékért* igazi mestermű, kimunkált, izgalmas, több rétegű alkotás, sok tekintetben újító munka. Kiváló és az újdonság erejével ható írói ötlet például az, hogy a főszöveg után, egy függelék-végzőtárban egyes idegen szavak, illetve jövevényszavak értelmét nem hagyományos szócikkekben, hanem kis novellákban, tárcákban magyarázza meg a szerző. Ezzel erősíti ugyan a regény fragmentáltságát, mégsem gyöngíti a mű kohézióját.

Ilyen erős kezdés után nehéz a folytatás. Ám kétségbevonhatatlanul szükséges.

A gyermekkor világát a nagykamaskoré követi; a falusias székely kisváros helyét átveszi a kicsit városiasabb légkörű *nagyobbacska székely város*. A regényfolyam második darabja, a *Lüdercnyomás* címe is mitológiát ígér – éppúgy, mint a *Kéket kékért*.

1 Érdekes, hogy a regény cselekményének idejében valóban terjedtek történetek a lólábú asszonyról. A Hargita Népe 2018. április 16-án közölt interjú Gagyi József társadalomkutatóval, aki többek között ezeket mondta: „...1988-ban mindenki mesélte, hogy megjelent a lólábú asszony. Az autóbuzson, a váróteremben, a családban beszéltek, a gyerekek is tudták, hogy megjelent, valahol az út mellett stoppolt, vagy felült a buszra egy asszony, és adott pillanatban valaki észrevette, hogy patája van... [...] benyúlt a »mellyébe«, kivett egy marék alvadt vért, azt szembodta az emberekkel vagy a sofőrrel, s azt mondta, hogy három év múlva bokáig fogunk vérben járni. Azzal eltűnt.” – *Az ősi hiedelemvilágtól az újmédiáig. Születésnap beszélgetés dr. Gagyi József társadalomkutatóval*, <https://hargitanepe.eu/az-osi-hiedelemvilagtol-az-ujmediaig/>

2 STRECHER, Matthew C.: *Magical Realism and the Search for Identity in the Fiction of Murakami Haruki*, *The Journal of Japanese Studies*, Vol. 25, No. 2 (Summer, 1999), 267.

3 BOWERS, M. A.: *Magic(al) realism*, Routledge, London, 2004, 21.

4 A mágia szó az óperzsa *mager*, azaz *varázsló* szóból ered. Természetesen a mágia, a varázslat is kapcsolódik természetfölöttihez, azonban inkább a világ befolyásolását célozza, nem annyira a magyarázatát és megértését, mint a mitológia. És ez alapvető különbség a két fogalom között.

A nyolckötetes *Magyar néprajz* VII. kötetében, a *Népszokás, néphit, népi vallásosság* címűben a következőképpen határozza meg a *lödérc* fogalmát a kézikönyv egyik szerzője: „A magyar néphit »tüzes« ördögszeretője néhány közös tulajdonság révén összekapcsolódik a segítőszellem-szerű *lidércsirkével*, de attól mégis különválasztható, más szerepet betöltő természetfeletti lény. Két legfontosabb vonása a *szexuális kapcsolat* az ellenkező nemű emberrel (általában hímneművé változó lény, aki nővel tart kapcsolatot, de fordított viszonyra is sok adat utal), valamint a *tüzes alakban, fényjelenség* formájában való megjelenés.”⁵ [Kiemelések az eredetiben: B. Z.] Demeter Szilárd regényében a *lödércek* egy tanítóképző intézet nőnemű diákjait jelentik, akik olykor segítő szándékú *lidércsirké* alakjában és *fényes jelenség* formájában is megjelennek, de alapvetően a szexualitásuk határozza meg őket. Soraikba néhány *hajdúsógor* is keveredik (ékes bizonyíték a nemeknek illetően aránya a pedagóguspálya elnöiesedésére). A *Kéket kékért* című művel szemben ez a regény már sokkal személyesebb mitológiát közvetít – jóllehet olyan szöveggént is olvashatjuk, amely egyrészt a közösségépítés, másrészt a bölcsészsors, a bölcsészlet kialakulásának és kezdeti lépéseinek mítoszt ígkészik újraírni. Újraírni és nem megteremteni – hiszen ezek a mítoszok számtalan formában léteznek, és igen hasonló elemekből építkeznek –, de egy mítoszvariánst létrehozni: feltétlenül. A retorika, a névhasználat (elegendő itt csupán a főhős, Kistarisznya nevére utalni: a tarisznyás bölcsész figurája egészen a közelmúltig egy mindenki által jól ismert típus képviselt), a többsíkú történetfűzés, a perspektíva-váltások mind-mind ezt a célt szolgálják.

És ugyanezt a mítosz-variánst, ugyanezekkel az eszközökkel folytatja a szerző a *Tempetőfi naplójában*. A mű helyszínválasztása újabb lépést jelent az archaikustól a modern irányába, hiszen ezúttal a *nagyobbacska székelly városból* egyenesen a többnem-

zetiségű nagyvárosba jutunk. A cím szimbolikája ezúttal is izgalmas, egyfelől a méla Tempetőit juttatja eszünkbe, Csokonai alteregóját, ezzel is erősítve a bölcsész-áthallásokat és az általánosítást, az egyedi általánossá emelését; másfelől természetesen Petőfi Sándort (nem mellesleg Petőfit a regény cselekményének idején finoman szólva nem hordozta tenyerén az irodalmi szakma, ezért ez az utalás akár fricskaként is fölfogható a kilencvenes évek irodalomelméleti irányzatai felé). Ahogyan a *Lödércnyomásban* elsősorban az ital és a nők határozzák meg az események menetét, illetve irányítják a szereplők sorát, úgy a *Tempetőfi naplójában* sem megy ritkaszámba a duhajkodás és a szerelmi élvezet elszánt hajszolása. Mindemellett mind a két regényben megjelennek a bölcsészlet egyéb klasszikus attribútumai: a bölcsész nem csak iszik, nem csak a nőket hajkurássza, de lapot szerkeszt, zenél, megváltja a világot a kocsmasztalnál, és olykor a valóságban is kísérletet tesz rá; a bölcsész furfangos, dacos, kíváncsi stb.

A *Lödércnyomásban* és a *Tempetőfi naplójában* Demeter Szilárd olyan témához nyúl, amely akár elkoptatottnak is nevezhető. Mégis képes egyedi módon megírni azt, amit korábban mások is elbeszéltek. Ennek oka egyfelől a nagy gonddal kidolgozott retorika és nyelvezet, másfelől a mitologizálás, a mítoszteremtés szándéka és gyakorlati megvalósítása. Demeter Szilárd „elemel”, ám ezt nemcsak modern szépirodalmi eszközökkel teszi, hanem – mint már említettük – a mitológia kelléktárának felhasználásával is. Komplex, többretegű, nyitott, azonban korántsem a végtelenségig nyitott (és ezzel a semmibe futó) műveket alkot. Ez regénytrilógiája második és harmadik darabjának a legfőbb erénye. A *Kéket kékért* még ezeknél is komplexebb alkotás. A három regény együtt pedig igen élvezetesen ábrázol egy megragadó, érdekesítő és különös világot; elkalauzol a Hargita lábától – ahol egyszer még a sarki fények is megjelentek – Tündérország kisebb és nagyobb városaiig, és mindeközben a régi mítoszokat átértelmezve újra is teremti ennek a nagy hagyományú, alapvetően tradicionális, de az utóbbi évtizedekben egyre gyorsabban változó világnak a mitológiáját.

5 Pócs Éva: *Néphit = Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*, főszerkesztő: DÖMÖTÖR Tekla, Akadémiai, Budapest, 1990, 566.

Az írást önmagáért szeretem

Interjú Demeter Szilárdal

„A jó irodalomnak nincs szüksége billogra, címkére, mankóra, elolvasod, bólintasz, továbbmész, és cipeled magaddal-magadban.” Demeter Szilárdal a *Hármasoltár* című trilógiájáról – amely tavaly jelent meg az Előretolt Helyőrség Íróakadémia gondozásában –, az eddigi alkotói életútjáról és terveiről beszélgettünk.

– A *Hármasoltár* három egy-egy tagolódik, a Kéket kékért, a Lüdércnyomás és a Tempetőfi naplója című, korábbi prózai műveidet gyűjti egybe. Volt benned olyan szándék, hogy az említett köteteket más perspektívából tárd az olvasó elé, esetleg hogy nagyregényként is értelmezhetővé tegyéd?

– A *Hármasoltár* története enél jóval földhözragadtabb. Közeledett a 40. születésnapom, ami önmagában is elég rémisztő, kisebb elmúlás, és azon gondolkodtam, milyen ajándékot tudok adni a szeretteimnek, hogy „megtartsanak jó emlékezetükben”. Ekkor jutott eszembe, hogy szamizdatként kiadjam az összes szépirodalmi művem, csak hogy nagyon bénán nézett ki sok rövidpróza után két kisregény. Ezért először megírtam a *Kéket kékért* című kisregényt a novellavilág alapján, majd kronologikus sorrendben hozzásaptam a másik kettőt, na így, mondom magamnak, van eleje, közepe – és talán vége is, nem tudom.

– *Azt írod a kötet fülszavában: „Életem első évtizedének élményanyagából táplálkozik a könyv. Nem leltár, és nem is számvetés. Csupán félmozdulat hátra, mint amikor a vállad fölött lesed a szemed sarkából, hogy van-e emberi*

mozgás mögötted. Ha van, akkor mehetsz tovább előre. Nem vagy egyedül.” Egy korábbi interjúban azt olvastam, nem szeretsz fikciót írni, a valóságalapú próza érdekkel. Ellenben szívesen olvasod Asimov műveit, amiből arra következtetek, hogy a sci-fi mégiscsak közel áll hozzád. A nagy kolbász-háború munkacímet viselő, készülő regényed egy székeley sci-fi lesz?

– Mint minden „fantáziátlan” szerző, csak én bírok művemnek hőse lenni. Saját történeteimet mesélem el újra és újra, a magánmitológiámat bocsátom áruba, vagyis engedem, hadd szóljon. Hadd menjen. És magamból mára elegendem lett. Annyira nem vagyok izgalmas a magam számára, nagyjából tudom, hogy mire mit reagálok, hogyan élek meg és át dolgokat, nem olyan nagy élvezet Demeter Szilárdnak lenni. Ráadásul így, az emberélet útjának felén túl egyre kevésbé fontos. Ezért pihenésképpen tervezem az első székeley cyberpunct. Ábel „feltámad” egy tetőtől talpig kitetovált öreg bérnyilkos testében, Budapesten a Szent Margit Kórházban, egy nem is olyan távoli jövőben, talán 2220-ban. Hazaindul, van egy vezetője, Attila, akinek nincs apja, se anyja, ugyi, de Székelyföld Autonóm Európába nem akarják beengedni, mert ők Csabát várják. Végül csak

bebocsátják, kormányzó is válik belőle, és seregei élén felkerekedik felszabadítani a Kárpát-medencét a székeleyk élén. Van benne minden, mesterséges intelligencia – a dAI-món –, hadurak, gépi világ, szex, gyilkosság, ami kell. Jelenleg ott tart a tervezet, hogy a végén véletlenül Ábel az egész világot felszabadítja, de még csak a negyedik fejezetig jutottam, szóval ebből bármi lehet, meglátom, merre írja tovább magát a könyv. Már ha lesz rá időm, mert szépirodalmat írni nagyon nincs most érkezésem. Ahhoz kellene legalább egy óra hajnalban, egy kád forró vízben, és sok nyugis munkaóra utána, amíg megírom azt, amit a kádban fejben előírtam.

– *Gyerekkorodban rengeteget olvastál. Mi volt az első olyan olvasmányélményed, ami meghatározta, hogy sok időt tölts könyvek társaságában, foglalkoztatott-e a gondolat, hogy író legyél?*

– Sokat olvastam, mert tanítónő édesanyám olvastatott. Egy diktatúrában nem is igen van más épeszű stratégia arra, hogy a gyerekeidet bevédd. Olvastam, mert aránylag hamar megtanultam gyorsan olvasni, és jó volt a történetekben elmerülni. Olvastam, olvastunk, mert nem volt tévé, és nem volt internet. Verekedtünk, fociztunk, pityókát kapáltunk, és olvastam, olvastam,

olvastam, később zenéltem, mind-
ezt a világ legtermészetesebb dol-
gának tartva. Ma visszagondolva,
ez hihetetlen tartalmat adott a gyer-
mekkoromnak. Szóval nem tudom,
mi volt az első olvasmányélmé-
nyem, kis túlzással azt mondhat-
nám, hogy az újszülötti karszalag,
mert most úgy tűnik, mintha egész
életemben olvastam volna. Írónak
soha nem készültem, ezért nem is
vagyok író. Még akkor sem akar-
tam írni, amikor diákújságíróként
együtt kocsmáztam az előretoltos
első generációval, OJD-vel, Lövé-
teivel. Aztán a poénból beküldött
első novellámmal megnyertem a
Tiszatáj novellapályázatát, és egy
csapásra író lettem. Vagyis úgy
tekintettek rám. Szégyenemben
még írtam pár novellát, ne mond-
ják, hogy izé, és ha nagyon gyom-
roztak, akkor írtam még továbbia-
kat, hogy szálljanak már le rólam
a szerkesztők. De ez a része érde-
kelt a legkevésbé, mármint az iro-
dalmi életben való részvétel. Az
írást önmagáért szeretem. Iszonya-
tos mélységei vannak a magyar
nyelvnek, én pedig megszállott író
vagyok, vagyis ha elindul egy
mondat bennem, akkor gyakorlati-
lag önkívületi állapotban megírok
valamit, amit nem én írok, hanem
a nyelv, a történet, egyik szereplő,
mittudomén, annyi biztos, hogy
nem Demeter Szilárd. És ezért
utána kínos a nevemet látni a szö-
vegek fölött, olyan, mintha loptam
volna a cuccot.

– *Ha az impressziókban keres-
sük az irodalom iránti vonzódás
gyökereit, akkor talán az a miliő
volna az, amelyben a gyerekkorod
telt el Szentegyházán, később pe-
dig kamaszéveid a székeljudvar-
helyi tanítóképzőben?*

– Rövid, de széles életem volt
eleddig. Hála a sorsnak, minden

miliőbe pont akkor érkeztem, ami-
kor a legizgalmasabb volt. De, azt
hiszem, minden életkörülmény kí-
nálhat megfelelő impressziókat,
csak nem gondolkodni kell, ha-
nem nézni. Ha leveszed az ilyen-
olyan szemüveget, és csak nézel,
akkor előbb-utóbb felfedezed azt
a gazdagságot, ami még a legszür-
kébb életet élő embernek is jus-
sául adatott. Minden ember egy
csoda, mondhatni, minden ember
egy istenbizonyíték.

– *Rilke költészete miatt nem
kezdte el verseket írni, úgy gon-
doltad, utána nem érdemes verset
írni, nem tud az ember hozzá ké-
pest újat mondani. Ha az Archai-
kus Apolló-torzót újraolvassuk,
hogy csak egy közismert verset
ragadjunk ki az életműből, való-
ban az az érzésünk, ezt ma is ír-
hatták volna, nehéz felülmúlni. Mit
gondolsz Rilke költészetéről, és er-
ről a versről, mennyire aktuális,
mennyiben tükrözi azt, hogy az
irodalom elsősorban az olvasóért
van, a jó vers pedig mindenki szá-
mára „érthető”, többféle jelen-
tésmezővel rendelkezik? A kortárs
költészet ehhez viszonyítva milyen,
kiket tudnál ma Rilke mellett em-
legetni?*

– Ez nálam kicsit másképpen
működik, nem szeretem értel-
mezni a verseket. Igazat adok
Heideggernek abban, hogy „költő-
ien lakozik az ember”, a művészi
megismerés más – talán lényeg-
gibb, de ez nem annyira érdekes –,
mint a fogalmi (filozófiai-tudomá-
nyos). Mondok egy példát. Sok-
szor nekifutottam egyetemista ko-
romban Heidegger *Lét és idő* című
művének. Nyilván visszapattan-
tam róla az elején, azt a nyelvi át-
verést, amit Heidegger produkál,
nehéz első próbálkozásra fölfejte-
ni. Aztán persze, elég gondolat-

mankót szerez az ember a stúdiu-
mai során, megérti, hogy mit akar
mondani a pasas azon a lehetetlen
nyelven, és akkor rájön, hogy sok-
kal eredetibben és szebben benne
van József Attilának ebben a négy
sorában: „A semmi ágán ül szi-
vem, / kis teste hangtalan vacog, /
köréje gyűlnek szeliden / s nézik,
nézik a csillagok.” Pontosabban
az első két sorban benne van min-
den, amit Heidegger mondani akar
sok száz oldalban, a második két
sor pedig József Attila feloldása.
Ez ilyen rövidzárlatos metafizika,
a „Legyen világosság!” teremtés-
aktus megismétlése. És erre elő-
ször Rilke versei döbbsentettek rá.
A jó vers olyan, mint a gömbvil-
lám. Matatós ménkü, beléd csap,
marokra fogja azt a kicsiny kis
lelkedet, szívedet, és nem ereszt.
Kortárs versben ekkorát nem tu-
dok, mármint ha élő költőt kellene
említenem. Legutóbb Muszka Sán-
dor *Szégyen* című verseskötete vá-
gott gyomorszájon, de az más-
milyen. Lehet, hogy a halott költő
a jó költő, kell a halála ahhoz,
hogy a műve elnyerje a végső sú-
lyát, izen a semmi közepéből, nem
tudom.

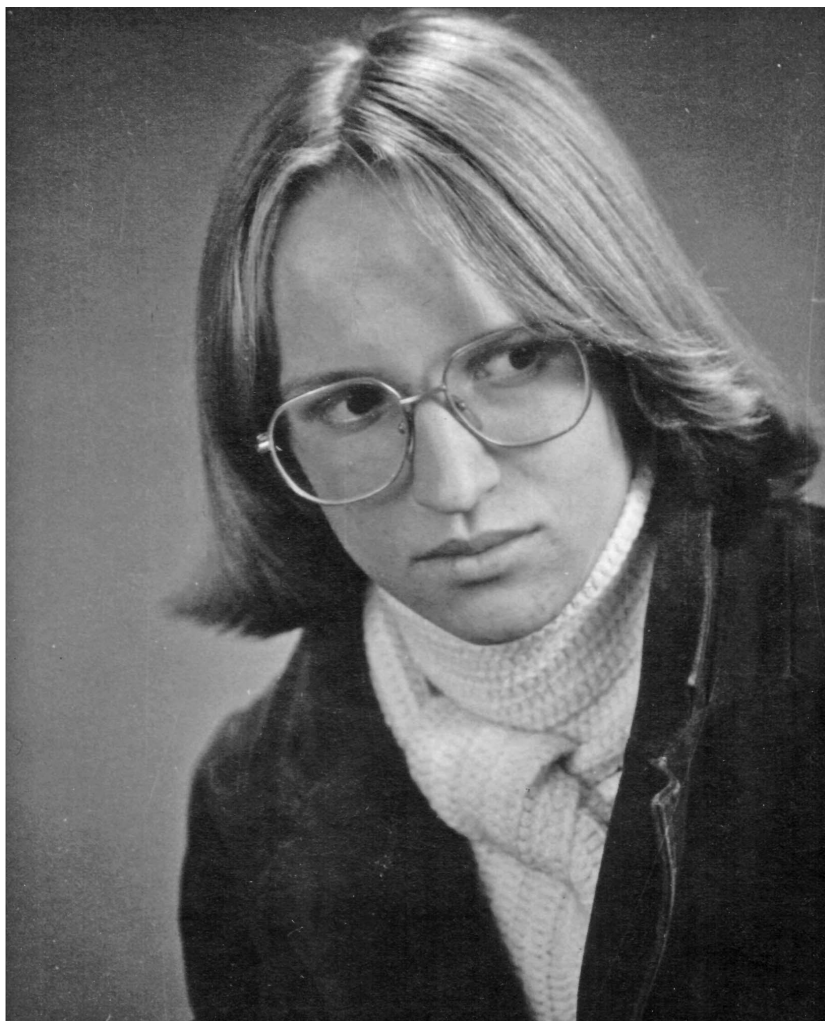
– *Tehát nem írtál verseket fiata-
lon. Vagy, ha igen, nem olyat, amit
publikáltál volna? Az első prózai
írásod tényleg egy novellapályá-
zatra készült?*

– Verset nem írtam. Olyat, amit
publikálni is akartam volna, biz-
tosan nem. Olyan szöveget, ami
nem ért ki a lap széléig, mint min-
den középiskolás, biztosan igen,
de nem nagyon emlékszem rájuk.
Az első prózai írásom tárcának
készült, egyetemistaként Szegeden
voltam akadémiai kutatói ösztön-
díjjal, és hát az apanázs nem volt
valami nagy, a sört pedig elég drá-
gán mérték, szóval pénzt akartam

keresni. Szólt az egyik filozófuskolléga, hogy a Délmagyarország napilapban a tárcáért akár ötezer forintot is fizetnek, hát írtam egy szöveget *Medveadászat* címmel, amit tárcának gondoltam. Nem az volt, ennyire sem értettem hozzá. Szerencsére ez nem derült ki, mert mire beküldtem volna, megszűnt a tárcarovat, és én ott álltam egy szöveggel, ami semmire se volt jó. Kb. egy év múlva Karácsonyi Zsolt – már Kolozsváron – szólt, hogy van a Tiszatájnak egy novellapályázata, ahol az első díj elképzelhetetlenül nagy, nyolcvanezer forint, neki van egy szövege Vikidál mellszörzetéről, beküldi. Eszembe jutott, hogy nekem is van egy ilyen semmire se jó szövegem, hát beküldtem én is. Aztán megfedkeztem róla, sok hónappal később hívott egy kora reggelen Lövetei Lázár Laci vonalas telefonon, hogy gratulál. Én pedig álltam a konyha hideg kövén egy kolozsvári albérletben, és nagyon nem voltam vicces kedvemben, azt sem tudtam, miről beszél. Hát így nehezen lesz író az emberből.

– *Hogyan határozta meg az írói utadat a kolozsvári Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy (szándékosan használom így, ne keverje össze az anyaországi olvasó az Előretolt Helyőrség lapcsaláddal vagy az íróakadémiával), a Bretter Kör szellemisége, az akkori kolozsvári irodalmi-szellemi élet?*

– Utáltam őket rendesen az elején. Én diákújságíróként hetente kivettem a lelkem, güriztem, ezek meg írnak valami nyúlfarknyi szövegcsét, és már költők is, lehet menni csajozni. (Az, hogy filozófusnak tanultam, arrafelé senkit sem érdekelt túlságosan.) Írtam is róluk egy pamfletet recenzió gyanánt, csak arra emlékszem belőle,

Tablókép a családi archívumból, 1995

hogy valami olyasmiről szólt: manapság már a március nyolcadikai vers úgy kezdődik, hogy „nehéz már a téli bakancs, bazmeg”. Ezért meg is akartak verni, kocsmáról kocsmára kerestek. Aztán egyszer hazavittem OJD-t, vagy hazavitt ő engem, fogalmam sincs, melyikünk volt részegebb, úgy ébredtünk egymás mellett az ő friss hitvesi ágyában. Nekem épp derékgig ért a hajam, mint minden rendes rockernek, ő meg nézte, hogy alig nőszült meg, az asszony alig ment haza anyalátogatni, ő máris megcsalja. Nagy megkönnyebbülés volt számára, hogy nem egy nő fekszik az ágyában, nekem pedig az, hogy van szalámi a konyhában, ettünk, megérkezett Vermesser Le-

vente, ittunk is, Karády Katalint és Metallicát hallgattunk, hát így barátkoztam meg velük. De belőlem valamiért nem tudtak írót faragni, egyszerűen nem tudtam komolyan venni az egészet. Akkor írtam, ha kedvem volt, és ez a mai napig így van.

– *A Temetőfi naplója, az első regényed az egyetemi éveid köré építkezik, félgrotteszk történeteket olvashatunk a diákélet nehézségeiről és örömeiről, kontrasztos, mármár szürreális világ tárul elénk a kétezres évek eleji Kolozsvárról, román–magyar kapcsolatokról, a kelet-közép-európai létről. Érdekes, hogy nem a Kéket kékért élményanyaga fogalmazódott meg benned hamarabb, hiszen az kötő-*

dik a gyerekkorhoz, a rendszerváltás éveire, és a Hármastárban is az az első fejezet. Van valamilyen különleges oka annak, hogy a műveid a jelenből a múlt felé haladjanak?

– Semmilyen oka nincs. Így alakult.

– Milyen volt a könyv akkori utóélete, eljutott-e a román közönséghez, mit árulsz el a munkafolyamatról? A Lüdércnyomásról például azt mondtad, egy tengerparti nyaralás során született egész rövid idő alatt. A Tempetőfi naplója hogyan?

– A Tempetőfi naplója kórházban született. Gyomorfekélyvel kezelték, szerencsére szülővárosomban, Szentegyházán, s ott egészen furá elképzelései voltak a növényeknek: reggel ötkor költöztek, hogy éhgyomorral menjek velük kávéz-

ni és cigizni, imádtam. De a nap többi részét ki kellett tölteni valahogy, olvastam, lámpaoltás után pedig írtam. Az egyik barátomtól kölcsönkaptam egy DOS-alapú laptopot, egy paraszthajszállal járt az írógép előtt, hát abba pötyögtem be a diákújságba írt szösszeneteim alapján. Ezt csapta össze OJD az addig megjelent novelláimmal, mi-fenékkel, és így született meg az első kötetem. Erre Fodor Sándor javaslata alapján kaptam egy debüt-díjat a Román Írószövetség kolozsvári fiókjától, maga Gheorghe Funar magyargyűlölő polgármester adta át a pénzjutalmat, el is ittuk még aznap az utolsó baniig, mert na, Funar adta, ezért megtartani nem lehetett, hát menjen jótekonny célokra. Nagyjából ennyi az utóélete, elszietett könyv volt, mint megannyi más első kötet.

Nagyváradon egyetemi oktatóként, egyesületi elnökként 2005-ben

– A naplószerűség nagyon izgalmas kérdés számomra. A te írói munkamódszeredhez hozzátartozik a napi napló? Thomas Manntól Márai Sándorig rengetegen vezettek naplót, vannak írók, akik az álmaikat vetik gyorsan papírra, majd feldolgozzák regényben, novellában. A naplóírás mennyiben segíthet az irodalmi szövegen, abban, hogy ne legyen túlságosan öncélú a mű, és elősegíti-e a visszaemlékezés folyamatát?

– Fogalmam sincs. Nem írok naplót. Jegyzeteim vannak eléggé rendszertelenül, de már azokban is hazudok, pontosabban nem azt írom meg, ami történt, hanem azt, ami jól hangzik. Szöveget írok, és nem naplót.

– Az első könyved eredetileg négy fejezetből állt, ám nem minden került bele a mostani trilógiába, kisesszék, kritikák, élménybeszámolók nem szerepelnek benne például. Mi alapján szerkesztetted újra, s volt-e, amit teljesen átírtál a Tempetőfi naplójában?

– Mint mondtam, elszietett kötet volt, csak a kisregényt tartottam meg belőle a Hármastárban. És, persze, elég rendesen átírtam, mert a húgom belemászott szerkesztőként, ő pedig nem kegyelmez.

– Újra visszakanyarodom a lírához. Igényes versolvasó vagy, legutóbb Muszka Sándor kötetét dicsérted meg, s fentebb is kiemelted, nem nagyon szoktál verseskönyvekről véleményt mondani, bemutatni azokat meg pláne nem, ellentétben Muszka könyvével, amelyet Tusványoson be is mutattál. A trilógiát olvasva meg kell állapítanom, hogy igen költői alkat vagy, a Tempetőfi tele van poétikus leírásokkal, amely egy lírában utazó olvasónak külön élmény.

„Mire felébredtem, az a nő eltűnt, a Kedvesem megbocsátotta az őszi futásomat, egészszé álltam össze, cigánykerekeztek az androgünök” – ehhez hasonló mondatokra lelni a könyvben. A Kéket kékért pedig olyan, mint egy ballada. Szándékos a poétikus jelleg, milyen szerepe van a líraibb hangulatú leírásoknak?

– Szerintem ennek inkább a ritmushoz van köze, nem annyira a vershez. Minden szövegnek van egy belső ritmusa, azt követem.

– *Én-, Irodalom-, Zene-, Képző-, Film, és Színház-, Divat és Ének-művészetek képezik a hét szabadművészetet – olvasom a Tempetőfi naplójában. Ezek közül számomra az Én-művészet a legbizarrabb. A főhős a vonatút közben próbálja elmesélni költőbarátjának, Primalettnek az esztétikai nézeteit, de az bizony belealszik a mesébe. Mintha a filozófus éned is elővillanna egy kis fanyar iróniával bélelve ebben a részben. Mik ezek a művészetek, s hogyan értsük az Én-művészetet?*

– Ez szintén egy pamflet, épp esztétika kurzusról mentem be a Perspektíva című diáklap szerkesztőségi ülésére, szóltak, hogy van egy luk a lapban, kéne írni valamit, hát megírtam *A hét szabad művészetek* című paródiát. A mai napig nem tudom felfogni, hogy komoly emberek, vasnyelvezetben, röhögés nélkül képesek beszélni műalkotásokról, és arról, hogy hogyan kell helyesen beszélni a műalkotásokról. „Ne gondolkodj, hanem nézz”, utaltam fentebb már Wittgensteinre, ez ilyen egyszerű számomra.

– *Kik azok a székely indiánok, ilyen távlatból, hogyan látod őket?*

– Véreim. A legfurább és legszerethetőbb magyarok, Megadja

Tökés László sajtófőnökeként 2010-ben

Gábor barátom szerint talán még a zalaiak rokoníthatóak hozzájuk. Imádom őket. Székelynek tényleg születni kell, és én büszke vagyok arra, hogy annak születtem. Nem érdem, de azért jó székelynek lenni.

– *A helynevek is izgalmasak számomra, a Szobrok Városában játszódik a cselekmény, nem nehéz kitalálni, hogy ez Kolozsvár, viszont vannak felismerhető, valóban létező kocsmák, így a Crocó vagy az Ankóra. Szeged és Budapest is nevén szerepel a Világvége előtt című fejezetben, ahol a magyar alföldi utazást írod le naplószerűen, órákra bontva. Miért lett Kolozsvárból Szobrok Városa, tekinthetjük szimbólumnak, vagy túlságosan belemagyarázom azt, ami nincs is ott?*

– Mert akkoriban éltem Kolozsváron, amikor nagyban ment a szimbolikus térfoglalás, Funar a padokat, de még a szemeteskukákat is piros-sárga-kékre festette. Dúlt a szoborháború, szegény Mátyást úgy kellett védeni.

– *A Lüdércnyomásban szintén izgalmasak a helynevek, és azt hiszem, hogy a meseregény műfaja miatt lesz Tündérország Erdély,*

a Patinás Középfokú Angyalu, Palipalota neveket is ez indokolja. No, de miért meseregény, miért ez a műfaj vonzott?

– Na, most képzeld el, tizennégy évesen bekerültem egy olyan iskolába – tanítóképzőbe –, ahol volt hatszáz lány és húsz fiú. Ez azért elég mesebeli. És ilyen, kissé meseszerű volt az egész középiskolás életünk; mindannyian legkisebb királyfinak érezhettük magunkat, matematikailag osztálynyi nő jutott fejenként, aki valamivel kitűnt, annak még több is.

– *Azért tegyük azt is hozzá, hogy nem kisgyermekeknek szánt meseregény a Lüdércnyomás; a felnőtté válás történetéről, s ilyenformán tulajdonképpen kamaszoknak szól, és ifjúsági regényként is értelmezhető. Jól látom az intenciót? Az alábbi mondat is ezt sugallja nekem: „Mindenkiből kiverték a származást, ki az elsőszülött jogát, kiverték a fejükből a múltat”.*

– Igen, ifjúsági regény, ha Ottlik *Iskolája* az. Nem párregénynek készült ugyan, de elég hasonló körülmények között nevelkedtünk a kollégiumban, ez volt az árnyoldal. Fiúbentlakás, elsőként teljesen jogfosztottan, gyakorlatilag szolgál-

Dedikálás és könyvcseré Karácsonyi Zsolttal

ként kellett a nagyok parancsaira ugrálni, és ha nem teljesítetted a kérést, akkor fizikai retorziók értek. Vagy megverték csak úgy, mindenféle logika nélkül. Nem volt könnyű megélni, az vigasztalt, hogy két év múlva már mi fogunk parancsolgatni. Ugyanolyanokká váltunk, mint korábbi uraink, sőt, még aljasabbak lettünk, mert mire odanőttünk, a fizikai bántalmazást betiltották. Ezért mi lelki terrorban tartottuk az alsósokat. Elég sokan gyűlölhettek akkoriban engem is a kisebbek közül, mert a fizikai fájdalom hamar elmúlik, de a megaláztatás sokáig fáj. És abban nagymesterek voltunk, hogy megsemmisítsük az egókat, megmutassuk, hol lakik a felsősök úristene.

– Talán nem minden anyaországi olvasó tudja, hogy kik is a lüderkék és hajdúsógorok, s hogy ezt kölcsönvetted, amelyért köszönetet is mondasz Molnár Vilmos íróbarátodnak. Kik ők?

– Ha jól sejtem, Cortázar du-limanóinak és fámáinak székel-

verziói. Persze, teljesen mások, Molnár Vilmos van annyira rá-tarti istencsászár, hogy a teremtményeit a saját képére formálja. Rajongok Vilmos prózájáért, ez afféle tisztelgés akart lenni a Mes-ter előtt.

– Milyen szerepe van a hosszú, bővített mondatoknak a Lüdercnyomásban? A Kéket kékértben egész másképp építkezel, a Tempetőfiben is.

– Ritmus. Így adta magát.

– Rejtő Jenő műveit – főként a névadás tekintetében –, Ottlik Géza Iskola a határon, illetve Karinthy Frigyes Az emberke tragédiája című művét juttatja eszembe a Lüdercnyomás. Egyetértesz ezzel a párhuzammal?

– Mindhárom szerző előtt leborulok. Kedvenceim ők is.

– A Kékek kékért – ami a kedvencem a három mű közül – pedig Bodor Ádám, Garcia Márquez, Lengyel József prózáját idézi fel. Szándékosak ezek az utalások?

– Másik három istenem. Elég sűrűn lakják ilyen általam kineve-

zett istenek a magán-Olümposzomat. És ez jó, megnyugvással tölt el, hogy van mit olvasnom.

– A legkomplexebb könyved, úgy csempészed be a lírát és az ógörög filozófiát a cselekménydús, pörgős, fergeteges humorú és néha ijesztően groteszk történetekbe, hogy megáll a kés a levegőben. Ezt a könyvet viszont már nem egy tengerparti nyaralás ideje alatt írtad, s úgy tudom, hogy eredetileg egy besúgó emlékiratait akartad papírra vetni, aztán az ötletet elvetted. Miért is?

– Nem találtam meg a nyelvi világot. Szándékom szerint az 1989-es romániai események kronológikus története során a diktatúra besúgónyelvezete – elég sok jelentést elolvastam, az ment – változott volna valami olyan új nyelvvé, amivel leírja a székel-földi besúgó az alakuló új világot, de egyszerűen nem találtam rá erre a nyelvre, minduntalan visszakanyarodott a bevett besúgói fordulatokhoz. Talán ez a természete a besúgásnak, hogy bevett formulákból és panelekből építkezik, képtelen a megújulásra. Vagy ez inkább csak önmentegetés, azért láttunk már jó néhány bőrvédést, mindenesetre íróként képtelen voltam olyan besúgót mozgatni, aki képes erre.

– A könyv címe az Egérfelügyelő egyik novellájának címe, miért? Mi határozza meg, mi lesz a kötet címe, és az első mondat hogyan született meg benned?

– Pont a címadó novella maradt ki majdnem teljes egészében a kisregényből. Mondhatnám tehát, hogy ez egyfajta tisztelgés, nekrológ, de nem lenne igaz. Egyszerűen egyszerűen jó címnek tűnt. Az első mondatra, legalábbis a Kéket kékért című kisregény első

Család, 2018

mondatára húsz évet vártam, aztán egyszer csak elindult a kádban. Sokáig forgatom magamban az ötleteket, formálódik az ösköd, fejben írok, oszt' egyszerre születik egy olyan mondat, amiről tudom, hogy na, ez az első mondat, amire vártam. Ha megszületik, akkor már csak le kell írnom, és következik a gátszakadás, magától megy tovább az egész.

– *Az Egérfelügyelő tekinthető előképnek, ebből nőtte ki magát a mű?*

– Igen, tekinthető. Mint amikor összeraksz egy térképet kis fecnikből, pedig fogalmad sincs arról, hogy a papírdarabokból térkép kerekedik ki.

– *A '89-es forradalom idején, Székelyföldön játszódik, egy valóságtól elrugaszkodott világban, s noha említésre kerül benne a forradalom, úgy érzem, egy meseszerrű, izgalmas gyerekkorról szövi inkább novellisztikus kisregényét. Székelyföld olyan, mint egy ballada, a székelyek gondolkodása pedig preszokratikus, amire az*

egyetemi tanulmányaid során már rájöttél. Miért?

– Mert ilyennek érzem a székelyek gondolkodását. Zsigeri, még a logika előtti időkből származik.

– *Hogyan találtad meg a szereplőket, például Egyszemjankót, a főhőst? Egyszemjankó apja, a doki, belebolondul gyermeke anyjának halálába, s elviszi kisfiát a hegyre, ógörög szövegeket mond neki, a gyermek megjegyzi, később visszamondja különböző helyzetekre alkalmazva. Fél szemű Dzsó, Pufarin, Csürkeláb, Orrbelefütty, Gitárkirály és Kagur már a nevével elmondanak egy-egy történetet. A szereplő van meg előbb, s az írja a történetet, vagy a cselekmény magja, s ahhoz gondold hozzá tudatosan a karaktereket?*

– Nem nagyon kellett keresnem a szereplőket. A kezdőmondat után bejelentkeztek, még be sem mutatkoztak, csak úgy ott voltak. Ez egy ilyen világ, ők lakják, velük történülnek a dolgok. És hiába akartam volna, hogy másképpen történüljenek, erős akaratú nép-

ség, nem nagyon engedik, hogy a teremtő beleszóljon a dolgaikba.

– *Izgalmas, ahogy a bibliai idézetet beleszöved, s az is, ahogy a székelyföldi legendák, mítoszok épülnek bele a történetekbe. Ezeknek milyen szerepük van, mennyire tudatos a használatuk? Lólábú asszony története például mennyire helyi mítosz, vagy a sarki fényé, amelyet láttak a Hargitán?*

– A székelyek sarki fényt soha nem láttak a Hargitán, azt csak Sándor unokatestvéremmel láttunk Jules Verne olvasása után. A lólábú asszony gyermekkorom élő szereplője volt, többen megesküdtek rá, hogy találkoztak vele, még olyanra is emlékszem, hogy egy darabig nem mehettünk az alsó borvízforráshoz (szülővárosom környéke tele van ilyenekkel), mert hogy ott tanyázott. Én nem láttam ugyan, de nem volt okom kételkedni a létezésében. Sokkal reálisabb létezőnek tűnt, mint, mondjuk, a dobozos Colát kiadó gép, mert olyat akkoriban csak Hazug Jóska látott a törököknél, bédobod

Basszusgítárral 2019-ben

a pénzt, ember, s már adja is ki, na hiszen...

– *A Végszótár nem székelgyöldi olvasóknak szóló magyarázat az olyan szavakhoz, mint a bogyan, buletin, popor stb. Ezt nagyon könnyedén írtad, ráadásul szerkesztői, kiadói kérésre. Ez tulajdonképpen nem szótár, hanem mininovellás magyarázat. Miért volt fontos, hogy egy-egy történettel írd le a nem erdélyi olvasóknak a szavak jelentését?*

– Mert Nagy Koppány Zsolt barátom-szerkesztőm is úgy gondolta, hogy a sima tükörfordítás nem adja vissza az adott szó értelmét. Ezért inkább működés közben mutattam meg, kb. mit jelenthet egy-egy – leginkább román nyelvből kölcsönvett és székelgyesített – szó.

– *Van-e székelgy irodalom? S mit gondolsz a női, határon túli, jobb- és baloldali fiókokról?*

– Jó irodalom van, középszerű irodalom van, rossz irodalom van. Ha valamire azt mondják, hogy ilyen vagy olyan irodalom, azzal csak azt akarják elfedni, hogy az az irodalom rossz. A jó irodalomnak nincs szüksége billogra, címkére, mankóra, elolvasod, bölintasz,

továbbmész, és cipeled magaddal-magadban.

– *A Petőfi Irodalmi Múzeum megbízott főigazgatójaként mennyire tartod szem előtt az olvasóközponúságot, hogy elsősorban az olvasó a fontos, az irodalom mindenkié? Lesznek-e olyan programok, elképzelések, amelyek erre éleződnének ki?*

– Igen. Ezt már számtalan helyen elmondtam, a jelenlegi irodalmi életből nekem leginkább az olvasó hiányzik. A képlet legfontosabb eleme. Ezért az íróközponút irodalomfelfogás helyett én inkább az olvasóközponút irodalompolitikát, vagy kicsodát képviselném. Politika? Végül is az.

– *Mit hiányolsz a PIM eddigi tevékenységéből, min változtatnál?*

– Ó, sok mindenben, miközben egy rakás mindent nem változtatnék meg, legfeljebb csak jobbat tennék. De ez már szétfeszítené az interjú kereteit, nem lenne elég az egész lapszám ahhoz, hogy végigmondjam. Mire megjelenik ez az interjú, addigra vélhetően már szét is szedik a pályázatomat, szóval ezzel most nem rabolnám az olvasók idejét.

– *Az új feladatköröd mellett marad-e időd a másik szenvedélyedre, a zenére?*

– Amikor beszélgetünk, akkor még csak szűk egy hónapon vagyok túl, és még mindig nem az érdemi munkát végzem, hanem csak a tűzoltást, kármentést és konszolidációt. Elég ramaty helyzetet örökölttem, nagy adóssággal, minden egyébbel, szóval ahhoz, hogy mínusz nullára hozzam fel az intézményt, gyakorlatilag napi negyvennyolc órában rá kell feszülnöm a munkára. Hajnalban kelek, dolgozom, általában fél kilenckor már bent vagyok az irodában, és délután ötig alig tudok kilógni egy-egy cigarettaszünetre. Feszés a munkatempó, és ha megnyerem a főigazgatói pályázatot, ez még csak rosszabb lesz, mert akkor meg is kell valósítanom mindazt, amit eddig elméleti lehetőségként skicceltem fel a döntéshozók számára. Fogalmam sincs, mikor lesz időm írni. És ez frusztrál, mert a regény beindult, kedvem lenne hozzá, ott mocorog valahol az agyam mélyén az egész. Zenélni pedig kell. Túl azon, hogy a világ egyik legjobb dolga, vagyis a legjobb öncélú tevékenység, a mentális egészségem miatt is szükségesnek tűnik. Olyan, mint valami gyógyszer, vagy napelem, már egy próba is újratölt, hát még egy koncert. A legfontosabb számomra viszont a család, próbálom úgy hajlítani az időt, hogy a kisfiammal és a feleségemmel lehessenek. A regényt megírom, amikor megírom – vagy nem írom meg, és akkor mi van, semmi –, de a családomtól nem akarok több időt elvenni, mint amennyit föltétlenül muszáj, mert az az idő pótolhatatlan.

Varga Melinda

Akikkel többen lehetnénk – magyarok szovjet fogságban Bognár Zalán: *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”*, Magyar Napló Kiadó, 2017.

„Ott feküdtünk a gyöpön, egyszer örült nagy kiabálás volt. »Vojna kaput, vojna kaput«, lövöldöztek be az oroszok a lágerbe, már ez is sebesült, már az is vérzik; úgy másztunk be az épületbe. Hát akkor lett vége a háborúnak, be voltak rúgva és lövöldöztek össze-vissza.” Így emlékezett Csúri György hadifogoly 1945. május 9-ére, a „győzelem napjára”, illetve arra, hogy társai közül az ünneplő szovjet katonáknak többen is áldozatul estek.

A GULAG és GUPVI táborok rabjává, hadifogolyá bárki válhatott, akár viseltek hadat valójában, akár nem: katonák, civilek, férfiak és nők, tizenévesek és idősek. Számukra nem hozott megkönnyebbülést a háború vége, nem volt lehetőségük újramezenni az életet, sokukra hosszú évekig tartó kényszermunka és halál várt a Szovjetunió táborrendszereiben. Az ő történetüknek állít emléket Bognár Zalán, aki több mint negyedszázados kutatómunkájának legfontosabb írásait, előadásait egészítette ki új eredményekkel, illetve legfrissebb tanulmányait is a kötetbe gyűjtötte.

Összekapaszkodó szövegekről van tehát szó, a túlélők visszaemlékezései, Magyarország különböző tájegységein felállított táborok történetei, az elhurcolások fázisai és a kutató összegzései kerülnek egymás mellé. Óhatatlanul „előtüremkedik” a gondolat, hogy sohasem tudhatjuk már meg: a fiatalságukat vagy legdolgosabb éveiket elvesztett emberek, az életpályájukról, karrierjükéről letérített, majd pedig hallgatásra kötelezett százezrek mit adhattak volna Magyarországnak, ha a helyükön maradhatnak. Sohasem tudhatjuk már meg, hogy milyen lenne, ha a táborokban elpusztított férfiak és nők még köztünk volnának, vagy utódaikban megsokasodva lennének jelen az életünkben. Kárpátalja, Kelet-Magyarország, Budapest és környéke, illetve a Dunántúl megrázó eseményei tárulnak fel a könyv lapjain. A szovjet fogságba került, inkább az egymillióhoz, mint a félmillióhoz közelebb eső, sok százezer ember közül 300–350 ezren haltak meg a Kárpát-medencében, kiszállításuk során és a szovjet táborokban. Ráadásul az adatok nem szólnak azokról, akik esetleg hazaér-

kezésük után haltak bele rokkantságukba, betegségeikbe vagy a hosszantartó éhezés utáni hirtelen jóllakásba.

Fontos tanulsággal szolgál a könyv belső borítója, amely egy jól érthető ábra segítségével nyilvánvalóvá teszi, hogy a hétköznapi beszédben elterjedt „gulág” szó nem fedi a táborok teljességét. A szovjet Belügyi Népbiztosság (NKVD) ugyanis kétféle táborrendszert működtetett.

A közismert GULAG-ot (a Lágerek, vagy Javító-munkatáborok Főparancsnokságát) a bolsevik hatalomátvételt követő terror hívta életre Lenin kívánalmi alapján, amelyek szándékosan tiporták lábbal az emberi méltóságot. Politikai és köztörvényes okokból zárták lágerekbe a kommunizmus és a „nép” ellenségeit, az első évtizedekben főleg szovjet állampolgárokat. Azonban a második világháború alatt és után számos külföldi osztozott a rabok sorsában. Magyarországon és más megszállt országokban is szovjet katonai bíróságok ítélték az eléjük állított emberek felett. Ily módon személyenkénti elhurcolás és valamifajta „bírósi eljárás” ugyan jellemezte a folyamatot, de visszaemlékezések alapján kijelenthető, hogy ennek célja nem a tisztességes jogi formalitások betartása és a védekezés lehetőségének megadása volt. A sokszor magyarul is gyengén tudó tolmácsok közvetítésével zajló, a vádlott jogaira fittyet hányó „tárgyalások” végén súlyos, tíz-, tizenöt, vagy akár húszéves büntetéseket is kiszabhattak – hacsak nem halált.

Voltak viszont olyanok is, akiknek tragikomikus eljárás és ítélet sem járt. A különböző indokok alapján tömegesen elhurcolták a (G)UPVI táborába kerültek. A Hadifogoly- és Internáltügyi (Fő)parancsnokság létrehozásáról Lavrentij Berija rendelkezett 1939. szeptember 19-én, éppen azokban a napokban, amikor Németország és a Szovjetunió megszállta és eltüntette a térképről Lengyelországot, kirobbantva ezzel a második világháborút.

A „külföldiek gulágja” néven is elhíresült táborrendszerbe a háború folyamán és a háborút követően tömegével szállítottak katonákat és civileket – gyakran olyanokat is, akik sohasem teljesítettek katonai szolgálatot – hadifogolylétszám kiegészítése okán, internáltakat és a néhány hetes „kis munka” (elterjedt nevén „málenkij robot”) elvégzésével hitegetett embereket. Az elhurcolások során az etnikai tisztogatás

is cél volt, tömegesen deportálták a német származásúakat, vagy éppen azokat, akiket annak vélték, akiknek németes neve volt. Valódi identitásuk, anyanyelvük, nemzeti érzelmük nem számított. Bognár Zalán ennek kapcsán részletesen bemutatja a 0036-os számú szigorúan titkos parancs alapján elhurcolt kárpátaljai magyar és német lakosság sorsát, és az 1944. december 22-én kiadott 0060-as parancs áldozatainak történetét is feldolgozza.

A könyv hét fejezetre oszlik, amelyekben a szerző a GULAG és a GUPVI táborokkal, a málenkij robot áldozataival, a nehezen megállapítható – a kutató számára rendelkezésre álló adatok tükrében inkább csak becsülhető – létszámokkal és veszteségekkel foglalkozik. Külön egységet képeznek a Kárpát-medence (hadi)fogolytáborai, beleértve a pozsonyi tábor is, ahova az ausztriai és cseh területek mellett az Északnyugat-Dunántúlról és Nyugat-Szlovákiából is vittek foglyokat. Itt történt 1945. május 9-én az említett, véres eset a foglyokkal és a részegen lövöldözve „ünneplő” szovjet katonákkal.

A legmegrázóbb talán a ceglédi hadifogolytábor története, amelyben fennállása során több mint 200 ezer embert tartottak fogva, akiknek 70%-a magyar állampolgár volt. Ez volt a legnagyobb hadifogolytábor a Kárpát-medencében. A páncélos és huszárlaktanya területén felhúzott szögesdrótok mögött a kutatások szerint több mint ötezer ember vesztette életét, mielőtt még egyáltalán kiszállíthatták volna őket a Szovjetunióba. Földi maradványaikat a Csengettyűs temetőben, a közeli kukoricásban és erdőben földelték el, jelöletlen tömegsírokban. Télen az is előfordult, hogy a –15–20 fokos hidegben csak szemetet hánytak az emberi tetemekre. Életben maradt társaikat embertelen körülmények között tartották, mosatlan benzines és olajos hordókban főztek a számukra. „Egy-egy ilyen 100, egyesek szerint 200 literes vas-hordóból mintegy 500–800 embert etettek...” Nem csoda, hogy a rossz egészségügyi és lehetetlen tisztálkodási körülmények között felütötte a fejét a tifusz. 1945 márciusában járvány tombolt, naponta 50–60, vagy annál is több ember holttestét kellett eltemetni. Erre a munkára is a foglyokat használták: „A munkánk a halottak levetkőztetése volt, valamint gödröket ásni, melyekbe tömegével kellett behordani

őket és eltemetni. Nem lehetett már nem elvégezni ezt a nagyon szomorú munkát, mely reggeltől egész estig tartott. Utána annyira rosszul voltunk, ennek a szörnyű munkának a hatására, hogy két napig se a kenyeret, se a pocsék levest nem tudtuk megenni.” A meggyötört emberi lélek szenvedett, szabadulni akart, vagy legalább értesíteni a külvilágot és az utókort. Talán ennek a vágnak köszönhetőek az egyedülálló értéket képező téglafeliratok és vésetek, amelyek megmaradtak a táborrészlegek romos épületein. Bognár Zalán könyve több képet is közöl ezekről a falrészletekről és téglákba vésett üzenetekről. Magyar, német, osztrák, szlovák, lengyel, olasz és még ki tudja, hányféle nemzetiség tagjai hagyták így hátra a nyomukat, jelezve: történetük nem csak a szovjet lágerekhez kötődik. Itt, Magyarországon, sokuk szülőföldjén kezdődött útjuk északra, az Urálon inneni vagy éppen túli területekre.

A kötetben szereplő tanulmányok esetében az is fel van tüntetve, ha azokat változatlanul közli a szerző, illetve emiatt külön jelzi, hogy a jegyzetapparátusban szereplő egyes levéltárak nevének rövidítése elavult módon szerepelhet. Bár ez elsősorban a szakértő olvasók számára lényeges részlet, fontos kiemelnünk a kiadvány igényessége miatt. A könyv kétféle módszert választott a források és képek közlésére: egy részüket a tanulmányok törzsszövegében helyezték el, míg egy másik részük a könyv végén szereplő mellékletek közé került (ahol értékes térképvázlatokat találhatunk a 0036-os és 0060-as parancsok végrehajtási folyamatáról, a magyarországi hadifogolytáborok elhelyezkedéséről, illetve a GUPVI táborokról). Ezen kívül egy sajnálatosan rövid „kislexikon” áll még rendelkezésre a témához tartozó legfontosabb fogalmak, helységnevek vagy szleng szavak magyarázataival. Érdeemes lenne bővíteni a fogalomtárat, sőt, a gondolatban nagyobb lehetőségek is rejlenek, hiszen hosszabb távon egy olyan tudományos lexikonra is nagy szükség volna, amely átfogóan tárgyalná a XX. századi diktatúrákat. Mindenesetre a könyv nem csupán Bognár Zalán munkásságának keresztmetszetét adja, hanem fontos leltár a témáról, és jól használható kézikönyv az érdeklődő olvasónak és a kutatóknak is.

Szokolay Domokos

A túlélők megszólalnak Tatár Rózsa: *Túléltük! Emlékezések a malenkij robotra*, Aposztróf Kiadó, 2017.

A hírhedt 0060. számú parancsot 1944. december 22-én adták ki a 2. és 3. Ukrán Front parancsnokai. A rendelkezés szerint minden német származású, munkaképes személyt (férfiakat 17 és 45, nőket 18 és 30 éves kor között) mozgósítottak és összegyűjtötték a polgári hatóságok segítségével. Azt mondták nekik, hogy egy „kis munkára” viszik őket. Legfeljebb néhány hétre elegendő élelmet, takarót és ruházatot csomagolhattak össze maguknak. Azonban hazugság áldozatai lettek: a szovjet hatóságok sem az életkori kereteket nem tartották be, sem pedig más ígéreteiket. A „malenkij robotra” elhurcoltak hosszú évekre a Szovjetunió kényszermunkatáborába kerültek.

Malinovszkij és Tolbuhin marsall parancsának időzítése aligha tekinthető véletlennek, hiszen ugyan ezen a napon alakult meg Debrecenben a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány, amelynek az állami és a társadalmi rendet kellett volna helyreállítania, ám már működése első napján kiderült, hogy nem rendelkezik saját állampolgárainak sorsa felett. Sőt, akadályokat sem gördít magyar civilek elhurcolása elé, asszisztál a szörnyűségekhez.

1945 elején Budapesten még tart az ostrom. Magyarország nyugati felében a zsidó származású üldözötteket halálmenetekben hajtják a nyilas hatóságok, vagy táborokban fagyoskodnak, pusztít közöttük a tifusz. Még hónapok vannak hátra a háborúból. Szeged ekkor már a szovjetek megszállása alatt áll, és ebben az időszakban már kint vannak a falakon azok a plakátok, amelyek rendelkeznek a német származású emberek összegyűjtéséről.

Itt kezdődik az a megrendítő történet, amelyet Tatár Rózsa *Túléltük!* című riportkönyvének harmadik, átdolgozott, magyar és német nyelvű kiadásában megidéz (a szöveg 1989-ben készült). A szerző beszélgetőtársait, Erzsit és Magdát – német származásukra való hivatkozással – 1945 első heteiben hurcolták el Szegedről Zuefkába, hogy ott szénbányában dolgoztassák őket. (Vezetéknevüket nem közlik; az interjú készítésekor még mindig gúzsba kötötte őket a több évtizedes félelem és fenyegetettség: nem beszélhetnek büntetlenül a velük történekről.) A tizenkilenc-húszéves lányok „hadifoglyok” lettek úgy, hogy sohasem voltak katonák; soha nem harcoltak

senki ellen. Németnek tekintették őket, annak ellenére, hogy Erzsit nem rendelkezett német identitással (felmenői a nevüket is magyarosították), ahogyan barátnője és túlélőtársa, Magda sem. A velük együtt elhurcolt „svábok” között ezáltal kisebbségbe is kerültek, kiközösítették őket.

Az interjúban számos olyan jellegzetes történet bontakozik ki, amelyekhez hasonlóan más GULAG és GUPVI táborokat megjárt visszaemlékezők is mesélnek. A bánásmód és a tábori élet kegyetlensége, bornírtsága valamifajta fanyar, néhol talán szarkasztikus hangvételű emlékezés része lesz. Nem csoda, hiszen a fizikai gyötrelmek mellett hazudtak a fogvatartottnak, hitegették és becsapták őket, megrabolták nemcsak a munkájukat, hanem a lelküket, életüket is. Semmi sincs túldramatizálva, mintha valóban csak annyit mondanának a mesélők: „ez történt velünk, túléltük”.

Pedig Erzsit családjára regénybe illő fordulatokat élt át. Fűszerkereskedő édesapja önként jelentkezett a „néhány hetes” munkára, hogy elkísérje fiatal lányát. Szétválasztották őket, egy évig nem tudtak egymásról. Végül a lány addig könyörgött táborparancsnokának, míg meg nem látogathatta a legyengült és bánatos öreget, akinek 1947-ben egy betegtranszporttal sikerült élve hazajutnia. Erzsit közben a vőlegénye elhagyta, és a húgával esett szerelembe, s öngyilkossággal fenyegetőztek, ha nem lehetnek egymáséi. „Aztán amikor hazamentem, megkérdeztem, hogy attól nem féltek, hogy én öngyilkos leszek erre a levélre? Ők meg azt felelték, tudták, hogy annál több eszem van.” 1949-ig kellett még várnia arra, hogy hazatérhessen, s ezt követően a férjét is megtalálta egy túlélőtárs személyében.

Az elhurcoltak életéből nemcsak a kint töltött évek veszttek el, hanem sorsuk is megváltozott. Hallgatniuk kellett, számos történet maradt elmondatlan. Túlélték, de volt-e számukra bármilyen jóvátétel? Egyáltalán: lehet-e teljességében kompenzálni a történeteket? Hazatérésük után 40 évvel is úgy érezték, reményük sincs erre, egybehangzóan válaszolták: „szó sem volt ilyesmiről soha”. Ám az elhurcolások áldozatainak sorsáról, mint a kötet újrakiadása is jelzi, évtizedek múltán sem késő beszélni. Essen tehát minél több szó róluk, hogy méltó helyet foglaljanak el közös emlékezetünkben.

Szokolay Domokos

Akikből soha nem le(hete)tt tábornok Rainer M. János: *Századosok*, Osiris Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2018.

Rainer M. Jánost az érdeklődő olvasók leginkább úgy ismerik, mint az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek avatott kutatóját, Nagy Imre miniszterelnök biográfusát, az 1945 és 1990 közötti Magyarország történetével foglalkozó történészek egyik legtöbbször publikáló és véleményformáló képviselőjét.

A legújabb munkája esetében a fent leírtak csak részben állják meg a helyüket, mivel Rainer M. János az általa választott téma feldolgozásával némileg visszanyúlt az 1945 előtti időszak történetéhez, azon belül is a volt Magyar Királyi Honvédség tisztikara egy csoportjának különböző szempontú vizsgálatához. Akik nem ismerik a szerző életútját, illetve családi hátterét, azok talán meglepődnek a témaválasztáson, de akik tudják, hogy Rainer M. János édesapja a volt Magyar Királyi Honvédség hosszabb amerikai hadifogságot megélt, s azt követően (1946-ban) hazatért századosa, nagyapja pedig a császári és királyi hadierő hivatásos tisztje, majd a Magyar Királyi Honvédség ezredese volt, azok korántsem csodálkoznak.

Rainer M. János érdeklődési körébe a társadalomtörténet, a különböző életutak alakulásának vizsgálata korábban is beletartozott. Hatvanévesen úgy vélte, személyes elfoglaltságait félretéve megpróbálja bemutatni egy nem túl nagy létszámú közösségen – a két világháború közötti korszak jellegzetes katonatiszti rétegének egy csoportján – keresztül a valamikori magyar középosztály sorsának alakulását az 1930-as évek végétől a Kádár-rendszer fennállásáig.

Vizsgálata a korabeli forrásokra alapozva szakszerű és érdekes. A témát – talán nem elfoglaltság ezt leírnom – kellő alaposággal ismerő recenzens megerősítve látja a maga eddigi több évtizedes kutatási eredményeit is e szűkebb minta áttekintésekor.

A szerző nemcsak saját édesapja életútját kísérte figyelemmel kötetében, hanem annak a 160 – 1939. január 15-én a Ludovika Akadémia I. és II. főcsoportból hadnaggyá avatott – fiatalembernek az élet-történetét is, akik édesapja évfolyamtársai voltak.

Talán nem meglepő, hogy az életutak igen hasonlatosak, ahogyan a családi környezet és a társadalmi háttér is, ahonnan a tisztté lett fiatalok jöttek. A két

világháború közötti időszak, az úgynevezett „Horthy-korszak” középosztálybeli – inkább alsó középosztálybeli – családjainak a gyermekei ők, akik közül nem kevesen az ingyenes taníttatás lehetőségeit is figyelembe véve választották a katonatiszti hivatást – avagy sok esetben inkább a szüleik szánták nekik ezt a pályát –, s kötelezték el magukat már alig tízévesen az egyenruha mellett.

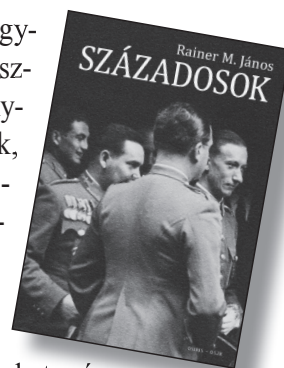
A trianoni békediktátum tiltásai ellenére ugyanis több katonai középiskola is működött Magyarországon (ha ezek az iskolák a nevükben nem is utalhattak a képző intézmény valódi céljára), annak érdekében, hogy a Ludovika Akadémia – 1931. október 1-e után a Ludovika Akadémia I. és II. főcsoport – számára kellő előképzettséggel rendelkező hallgatókat biztosítsanak.

Rainer M. János édesapját a Ludovika Akadémia I. főcsoport elvégzése után – a korábbi gyakorlattól eltérően – nem 1939. augusztus 20-án, hanem 1939. január 15-én avatták gyalogsági hadnaggyá; ezen a napon nyerte el a tiszti kardbojtot, és kezdte meg hivatásos tiszti szolgálatát.

Azután békehelyőrség, frontszolgálat és hadifogság következett. Gyakorlatilag azonos az életútnak ez az íve a kötetben szereplő szinte valamennyi személy esetében. Néhányuknak még lehetőségük adódott 1945 után is rövid ideig szolgálniuk az új honvédségben, de a többségüknek a megbélyegzettség és a kényszerpálya jutott Rákosi Mátyás, majd Kádár János Magyarországon. Mások az emigránsok néha nehéz, máskor elviselhetőbb életét választották. Nem tértek vissza 1945 után Magyarországra, vagy ha igen, akkor később (ismét) külföldre távoztak.

Sorsuk alakulása a XX. századi Magyarország történetét is jól példázza: azt, hogy példátlan tékozlással miként vált meg egy ország a társadalom fejlődésében, erősítésében jelentős szerepet játszó csoportoktól, olyan személyektől – az 1945-ös év és az azt követő néhány esztendő, majd 1956–1957 sok százezres veszteséget jelentett Magyarország számára –, akiknek tudására, ismeretanyagára és tapasztalatára itthon is messzemenően szükség lett volna.

„A múltat végképp eltörölni” szemlélet azonban felülírt csaknem mindent. A szakmaiság, a felkészültség, a hitelesség másodrendűvé vált az eszme iránti elkötelezettség mellett. Az egykori századosok több-

sége pedig inkább az előbbinek volt a példája, mint az utóbbinak. S hogy a „rendszer” is így gondolta, azt igazolhatják a velük kapcsolatban fennmaradt jelentések, megfigyelési dossziék és ilyen-olyan szándékú és tárgyú kisebb büntetőügyek.

Ők – számos egykori tisztársukhoz hasonlóan – annak a generációnak a tagjai voltak, akikből soha nem lett (lehetett) már tábornok. Pedig bizonyára közöttük is akadtak olyan tehetséges, magukat képezni akaró, a vezérkari tisztképző intézményt – a Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémiát – „megcélzó” főhadnagyok, akik a volt Magyar Királyi Honvédség tábornoki karába kerülhettek volna. Így viszont sohasem tudhatjuk meg, hogy vajon ki lett volna közülük vezérőrnagy, altábornagy, talán vezérezredes, és ki került volna nyugállományba a betöltött 36. szolgálati év után alezredesi rendfokozatban.

Megannyi megválaszolhatatlan kérdés, amely nem a szerzőnek, Rainer M. Jánosnak a „hibájául” róható fel, hanem annak a rendszernek, amely az „új világ”

felépítése során többet ártott, mint használt a XX. századi magyarságnak.

Rainer M. János – néhai vitéz Rainer-Micsinyei Vilmos magyar királyi honvéd százados fia – történelmi alaposággal és a felmenői iránti elfogultságtól mentesen, a szakma szigorú szabályait szem előtt tartva készítette el munkáját. Azt a könyvet, amely ugyan kisebb-nagyobb hibáktól sem mentes – értő konzulens megkeresése esetén számos pontosítás megtehető lett volna –, de a volt Magyar Királyi Honvédség, különösen a tisztikar történetével foglalkozók számára megkerülhetetlen munka. Kár, hogy a címlap tervezője nem tudta, hogy a kitüntetések a katonák mindig a bal oldalon viselték, mert a címlapon azok a jobb oldalukra kerültek. Bár az is lehet, hogy szándékosan, azt is kifejezve: így fordult meg (fel) a világ 1945 után, s ami előtte volt, az már történelem. Mégis úgy vélem: jobb lett volna, ha a múlt bemutatása e fontos kötet borítóképén is hiteles marad.

Szakály Sándor

Csodafiúszarvas, 1969

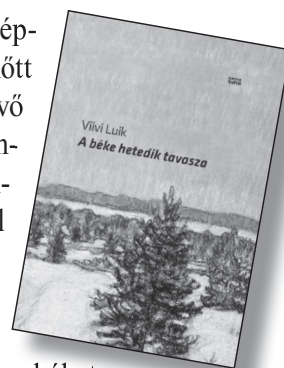
Regény a javából Viivi Luik:
A béke hetedik tavasza,
 Magyar Napló Kiadó,
 2018.

A magyar olvasó 1973-ban kapott először átfogóbb képet a modern észti prózáról. Ebben az évben jelent meg *A bálvány* címen válogatás kortárs észti kisregényekből, amelyek közül a *Négy monológ Szent György ürügyén* szerzője, Jaan Kross ekkor már világirodalmi rangú írónak számított. Az 1985-ben Rab Zsuzsa és atyai barátom, Bereczki Gábor fordításában megjelent eposz, a *Kalevipoeg* azt tudatosította, hogy Észtország nem a Szovjetunió jelentéktelen tagállama, hanem ősi kultúrnemzet. Azóta évtizedek teltek el. A kilencvenes évek elején az ország visszanyerte függetlenségét. A Jaan Kross nyomdokain felnövekvő új írónemzedékek új társadalmi jelenségekkel szembesültek, az észti irodalom magyarra fordításában pedig Bereczki Gábor, Fehérvári Győző, Kálmán Béla helyére a mai svéd és finn líra, illetve próza megszólaltatásában is jeleskedő Jávorszky Béla lépett. Legjelentősebb észti prózafordításai közül 2003-ban jelent meg az akkor még élő Jaan Krostól *A hamutól és más elbeszélések* című novelláskötete, ezt követte 2016-ban Mari Saat regénye, *A lasnamäe-i megváltó*, amely a lakosság közel harmadát kitevő orosz kisebbség sajátos helyzetéről szól, majd napjaink egyik legjelentősebb észti írója, Viivi Luik következett, 2017-ben az *Árnyékszínház*, 2018-ban pedig *A béke hetedik tavasza* című regényével.

A paraszti családból származó Viivi Luik költőként kezdte irodalmi pályáját, ám első átütő sikerét mégis az 1985-ben, a gorbacsovi glasznosztly felszabadító légkörében írt regényével, *A béke hetedik tavaszával* aratta, amelyet csakhamar több mint tíz nyelvre fordítottak le. Az önéletrajzi ihletésű mű egy magányos, még a falutól is távol eső tanyán játszódik. Cselekménye időben 1950. augusztus elsejétől nagyjából fél évet ölel fel a sztálini korszakból, noha az öt év körüli én-elbeszélő kislány múltbeli emlékei és felnőtt alter egójának jövőre utaló kiszólásai több évtizedet fognak át. A megszálló szovjet hatalommal szemben partizánháborút folytató „erdei testvérek” utáni hajtóvadászatról például ezt mondja az én-elbeszélő: „Még az időt is ahhoz mérték. Én két évvel a hajtóvadászat előtt születtem. Nagymama új alsószoknyájának az anyaga pedig épp a hajtóvadászat

őszén készült.” Egy másik helyen, éppen a nagyanya ürügyén és a felnőtt alter ego szemszögéből a távoli jövő sejlik fel: „A haláláig még tizennyolc év volt hátra.” Később ugyaneből az elbeszélői perspektívából a nagyanya egy türelmetlen kézmozdulatához asszociálódik a jövő félelmetes víziója: „Eltaszította magától a panelházakat, a Rubik-kockákat, a zsebszámológépeket, a kémrepülőgépeket, az egész szürke és bolond ezredvéget.” Egy elégikus tájleírásban pedig összekapcsolódik a három idősík, a múlt, a jelen és a jövő: „Most, amikor ezeket írom, és az ablakból a csupasz, barnás földre és az alacsony, szürke égre látok, egyszerre vesz körül 1950 ősze és 1982 tavasza, és zúg a fejem a megtett hosszú úttól.” A visszatekintő és előremutató utalások nemcsak az időre, de a térre is kiterjednek, és felnagyítják az eldugott tanyán zajló eseményeket: „a [kolhozok központosításáról szóló – I. V.] hír felkerült minden ezt követő tavasz nyugtalan, szeles egére. Még Berlinben, a kora tavaszi, fekete vizű Spree partján állva, a szélcibálta hattyúk és üvegpalaták közelében is hallottam.” Ezek a kiszólások néha kultúrtörténeti összefüggéseket tárnak fel: „Az erdő fekete, zúg, a hideg futkos tőle a hátamon” – mondja az öt éves én-elbeszélő –, „sarkon fordulok, és nem nézek hátra, a fülemben csengek Johannes R. Becher sorai: »Egy sötét angyal vezeti lépteink, / hatalmas árnyék megtört századunk felett«” – teszi hozzá felnőtt alter egója. A sajátos elbeszélői technika és a benne felhalmozott gazdag művelődéstörténeti anyag nagyban hozzájárul a regény gondolati mélységeinek motiválásához.

A mű négy szereplője, az anya, a kislány, a nagyanya és a nagybácsi három nemzedékből álló tipikus paraszti közösséget alkot, az apa azonban már kilóg a sorból, ő egy tejjgazdaságban hegesztőként dolgozik. A nyárutó, az ősz, a tél és a kora tavasz, vagyis a természet változásainak ritmusában múló idő, az erdő, a mező, a rét, az életnek értelmet adó mindennapi munka, a családot tejjel tápláló borjas tehén, a szilveszteri és újévi ünnepkör, a közös étkezések szentsége, a gyermeki fantázia elkalandozásai a mesék világába, amely fejetlen birkának látja a nagyanya gyapjúszvetterét és emberi arcnak a görbe csőrű teáskannát – továbbá még sok más motívum mindmind a naiv eposzok világának teljes életet élő embezeit idézik. Ám ez a patriarchális idill csak látszat.

Hiszen a családi közösség már széthullóban, az apa szinte egész évben távol van, és az emberi kapcsolatok, a faluközösség sem a régi már. Az erdőből tűzifát kell lopni, és tél végén fáradtságos munkával összeszedni a fákon, bokrokon fennakadt szénát, különben éhen pusztul a tehén. A borjút pedig le kell vágni, nehogy elegye előle a takarmányt, meg különben nekik sincs már mit enniük. Ez a feketevágás, amit az én-elbeszélő kislány titokban les ki, a regény egyik legsikerültebb része. Benne van minden, ami a jó prózához szükséges. Van benne feszültség és finom lélekrajz. A kislány ugyanis titokban, a szénapadlásról lesi ki a tiltott vágást, amit nem osztanak meg vele a felnőttek, nehogy elárulja valakinek. A titok kilesése és megtartása pedig addig ismeretlen lelki tartalmakat ébreszt fel benne, a büntudatot és a felelősségérzetet, amit persze öntudatlanul, testi, biológiai szinten maga is észlel: „Vacogni kezdtem, egyre mélyebben ástam bele magam a szénába. Már nem akartam a deszka repedéseim át leselkedni.”

Hogy a regényben szó sincs hamis falusi idillről, azt legjobban a család állandó szorongása bizonyítja, az állandó félelem attól, hogy faházukkal együtt áttelepítik őket a kolhozközpontba. A házakat elviszik, az almafákat meg kivágják – ezt hallják nap mint nap faluszerte, ezt hallgatják újonnan beszerzett telepes rádiójukon. És ez a bizonytalanság, ez a kiszolgáltatottság állandóan Damoklesz kardjaként lebeg a fejük felett. A megoldást az író olvasójára bízta, aki számára nem kétséges a végkifejlet. A regény a küszöbön álló tavasz és a szebb jövő ígéretével fejeződik be, amikor majd előbukkannak a titkos sírok és az elrejtett élelmiszer-tartalékok, amikor csökkennek az árak, és a házak áttelepítéséről többé egy szó sem esik.

Az erdei szénagyűjtésben elfáradt nagymama egy köhögési rohama után a miatyánk és a pogány ráolvasók hangján így fohászkodik a baj elhárításáért, és kér oltalmat a természet erőitől az utolsó sorokban: „Szent zimankó, és te északi szél, szabadíts meg engem és otthonomat minden haragtól! Figyelj, figyelj, te domború hasú hold, süss ránk, süss ránk te kerek

nap, ragyogjatok, ti esti csillagok! Esthajnalcsillag, bocsásd rám kegyelmedet! Ellenséges fogak az asztal alatt, bárányszagok a combomon, fogaim az asztalon, véreb fogai másokon!” Ez a befejezés a költő Viivi Luik kvalitásait igazolja, aki *A béke hetedik tavaszában* nemcsak kivételes világlátásával, hanem nyelvi teljesítményével is lenyűgöz. Gazdag szókincse az aprólékos leírásokban érvényesül, költői látásmódja pedig a fent idézett zárórészen kívül a gyermeki fantázia elkalandozásainak népi, szürrealista képalkotásaiban. Ennek egyik legszebb példája alighanem a következő: „Az erdőszélen szürke kabátos alakok mozogtak. Amikor azonban alaposabban szemügyre vettem őket, nyárfatörzsekké változtak, és megálltak egy helyben.”

És végül, de nem utolsósorban még néhány szó a fordítóról. Laikus körökben jól ismert az a tévhit, amely szerint a prózafordítás egyszerű iparosmunka. Mondom, laikus körökben. Mert *A béke hetedik tavaszában* éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítja, vagyis azt, hogy a prózafordításhoz egyszerre van szükség rendkívüli szókincsre, költői kvalitásokra, a hangnemek, a nyelvi rétegek tökéletes ismeretére, és legfőképpen kreativitásra. Mindarra, amivel Jávorszky Béla rendelkezik. Szókincsét a leírások pontossága, költői kvalitásait a fent idézett befejező sorok igazolják, kreativitását pedig az alábbi példa. Az ilyen témájú regények fordítói hamis tájnyelvi eszközökkel gyakran faragnak a népi szereplőkből amolyan bumfordi műparasztot. Jávorszky ezt a csapdát árnyalt, egyedi nyelvi formákkal kerüli el. Egy helyen azt kérdezik az én-elbeszélő kislány folyton úton lévő apjától: „Te, aki bejársz tónyát-boronyát, áruld el már nekem, találkoztál-e már menetelő katonákkal?” A tónyát-boronyát formában könnyű ráismerni a bejárja Tolnát, Baranyát szólásra, sőt, az is rögtön világossá válik az olvasó számára, hogy az illető tájszólásban beszél. Ráadásul ezzel a stilisztikai leleménnyel a fordító se magát, se a szereplőt nem járatta le. Hát így néz ki egy árnyalt, egyedi, szellemes nyelvi megoldás, és így lesz önálló alkotómunkává a műfordítás.

Ircsik Vilmos

Bába Iván (1950, Teplice, Csehország) tanár, újságíró, szerkesztő, politikus. 1998-tól 2000-ig a Magyar Köztársaság varsói nagykövete. 2010–2014 között a Külügyminisztérium közigazgatási államtitkára volt. 2015-től 2017-ig a Somogy című folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Rendszer-változtatás Magyarországon* (2015).

Bakó Endre (1938, Derecske) irodalomtörténész, szerkesztő. 1988 és 1990 között a Csokonai Kiadó igazgatója, 1990-től 1998-ig a Hajdú-Bihari Napló főszerkesztője volt. 2003-ban Toldy Ferenc-díjat kapott. Kutatási területe: Debrecen irodalomtörténete; a népi írók munkássága. Legutóbbi kötete: *Vendégjárás Árkádiában* (2018).

Bene Zoltán (1973, Szeged) író, a Szeged város-történeti és kulturális folyóirat főszerkesztője, dokortorjelölt (SZTE BTK Filozófia Doktori Iskola). 2001 óta publikál rendszeresen. 2006-ban Fehér Klára-díjat kapott; 2013-ban a Bethlen Gábor Alapítvány Teleki Pál Érdemérmét, 2014-ben pedig Szeged Város kulturális elismerését, a Kölcsey-érmet vehette át; 2017-ben Év Könyve Szeged díjban részesült. Szegeden él. Legutóbbi kötete: *Áramszünet* (regény, 2018).

Bognár Zalán (1963, Budapest) történész, egyetemi docens. 1990-ben végzett történelem-földrajz szakon a József Attila Tudományegyetemen. PhD címét 2007-ben szerezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Jelenleg a Károli Gáspár Egyetem Bölcsészettudományi Karának docense. Kutatási területe: Magyarország XX. századi története, különös tekintettel a két világháborúra és az azt követő koalíciós időszakokra, a kényszerű migrációkra, a gulág, a hadifoglyok és a polgári elhurcoltak kérdéskörére. Legutóbbi kötete: *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”* (tanulmányok, 2017).

Demeter Szilárd (1976, Székelyudvarhely, Románia) író, szerkesztő. 1995-ben végzett a Benedek Elek Tanítóképzőben, 1999-ben Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen filozófusi diplomát szerzett. 2014-től a Századvég Alapítvány kutató-elemzője. 2017 novemberétől 2018 júliusáig alapító főszerkesztője, majd lapigazgatója az Előretolt Helyőrség irodalmi-kulturális mellékletnek. 2018 decemberében a Petőfi Irodalmi Múzeum ideiglenes igazgatójának nevezték ki. Legutóbbi kötete: *Hármasoltár* (regények, 2018).

Falusi Márton (1983, Budapest) József Attila-, Gérecz Attila- és Junior Prima-díjas költő, szerkesztő. 2007-ben végzett az ELTE jogi karán. A Hitel szerkesztője, 2009-től 2013-ig a Könyves Szövetség elnöke. Az MMA MMKI tudományos munkatársa. Legutóbbi kötete: *Halálos szótövek kertje* (versek, 2018).

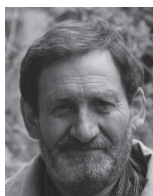
Farkas Wellmann Éva (1979, Marosvásárhely) Mikó András-díjas, Méhes György-debütdíjas költő, kritikus, szerkesztő. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–angol szakán végzett. A BárkaOnline szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Parancsolatok* (versek, 2018).

Gál Sándor (1937, Búcs) József Attila-, Madách Imre-, Berzsenyi- és Magyar Művészetért-díjas, Pulitzer-életműdíjas költő, író, újságíró. A pozsonyi Szabad Földműves szerkesztő-riportere, a kassai Thália Színház dramaturgia, a Hét kelet-szlovákiai riportere, majd a kassai Keleti Napló alapító-főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *A most* (2016).

Gion Nándor (1941, Szenttamás, Szerbia – 2002, Szeged) író. 1963-tól az Újvidéki Rádió magyar nyelvű adásának szerkesztője, 1985–1993 között főszerkesztője. 1979–1982 között a Vajdasági Íróegyesület elnöke, 1983–1985 között az Újvidéki Színház igazgatója volt. 1993-ban családjával együtt átköltözött Budapestre. Déry Tibor- (1987), József Attila-díjban (1988) és a Magyar Köztársaság Babérkoszúja (2000) kitüntetésben részesült. Legutóbbi kötete: *Virágos katona* (regények, 2018).

Györi László (1942, Orosháza) József Attila- és Radnóti-díjas költő. A Kilencek tagjaként indult. Az ELTE magyar–könyvtár szakán végzett. A salgótarjáni, a kaposvári és a tatabányai megyei könyvtárban, majd Budapesten, az 1956-os kutatóintézet könyvtárában dolgozott. Legutóbbi kötete: *Fordított pohár* (versek, 2016).

Horváth Veronika (1990, Győr) költő. A Fialat Írók Szövetségének tagja. A Hermaion Irodalmi Társaság titkára. Budapesten él. Önálló kötete: *Minden átjárható* (versek, 2018).

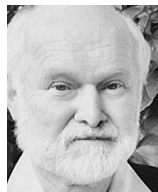
Iresik Vilmos (1944, Városlőd) író, műfordító. Irodalmi munkásságát a Tiszta szívvel nemzedékében kezdte. Veszprémben él. Magyar Napló-nagydíjas (2000), Szabó Zoltán-díjas (2005), a Magyar Írószövetség és a HM pályázatának nívódíjában (2003, 2004, 2009), különdíjában (2005) és összevont díjában (2007, 2011) részesült. Legutóbbi kötete: *Bűnök és bűnhődések* (esszék, tanulmányok, 2017).

Jánosi Zoltán (1954, Miskolc) egyetemi tanár, irodalomtörténész, a Magyar Napló főszerkesztője, a Kölcsey Társaság elnöke (2010–2018), 2007 és 2015 között a Nyíregyházi Főiskola (2016. jan. 1-től Nyíregyházi Egyetem) rektora volt. József Attila-díjas, legutóbbi könyve: *Oláh János* (monográfia, 2018).

Kopácsy Gergely (1980, Budapest) 2005-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, magyar nyelv és irodalom szakon. Öt éven át tanított, többek között Budapesten az angolkisasszonyok gimnáziumában. 2010 óta a közigazgatásban dolgozik, két esztendeje a közoktatás fejlesztésében vesz részt.

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilencek költőcsoport tagja. *A gyermekkor tündökleite* című regényéből *Budakeszi srácok* címmel játékfilm készült. József Attila- és Babérkoszorú-díjas. Legutóbbi kötete: *Shakespeare a Corvin közben* (versek, 2018).

Kovács Dániel (1929, Abatújvárad) ny. főiskolai tanár, a Kazinczy Ferenc Társaság alapító elnöke. Az ELTE magyar–angol szakán végzett, a néphagyomány, a névtan, az irodalmi emlékhelyek, az anyanyelvi kultúra kérdései foglalkoztatják. Apáczai- és Kazinczy-díjas. Legutóbb megjelent könyvei: *Anyanyelv, emberség, beszédmód. Írások a beszéd- és magatartáskultúráról* (2017); *A rab Kazinczy útján* (2017).

Kurcz Ádám István (1982, Budapest) PhD irodalomtörténész, nyelvész, történész. Korábban az MTA Nyelvtudományi Intézet és a Magyar Nyelvstratégiai Intézet munkatársa volt; jelenleg az Oktatási Hivatal Kommunikációs Osztályának vezetője. Nyelvészként részt vett *A magyar nyelv nagyszótára* III–VII. kötetének szerkesztésében (2011–2018). Irodalomtörténészként Gion Nándor munkásságával foglalkozik. Legutóbbi kötete: *Gion Nándor-album* (Horváth Futó Hargitával, 2018).

Lázár Balázs (1975, Szolnok) költő, színművész. 1997-ben végzett a Színház- és Filmművészeti Egyetemen. 2000-ben Fulbright-ösztöndíjasként Kaliforniában tanult. Legutóbbi kötete: *Maszkaland* (tanulmány, 2016).

Marosi Gyula (1941, Budapest) 1966 óta publikáló író. 1973-ban a József Attila Kör alapítója, majd titkára. Volt a Mozgó Világ prózarovatának vezetője, majd a Magyar Televízió dramaturgja. József Attila- (1981), Balázs Béla- (1997) és Prima-díjas (2016). Legutóbbi kötete: *Generalisszimusz az Akácfa utcában* (elbeszélések és novellák, 2016).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója. 2012-től a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának vezetője. József Attila- (1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009), Partiumi Írótabor (2013) és Kossuth-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Élőfilm* (regény, 2018).

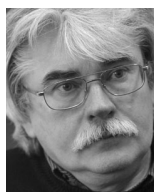
Nagy Miklós Mihály (1961, Budapest) a hadtudomány kandidátusa, földtudományi PhD. Nyugálománnyú honvédtiszt, katonai szakíró és történeti geográfus. Kutatási területe a magyar világljáró katonák utazási irodalma, tudományos expedícióik, valamint a magyar hadtörténelem földrajza. A mintegy kétszáz tudományos tanulmánya mellett öt könyve jelent meg. Legutóbbi műve: *Magyarország az első világháborúban* (szöveges atlasz, 2014).

Petőcz András (1959, Budapest) József Attila-, Kaszák Lajos-, Graves-, Arany János-, Márai Sándor- és Babérkoszorú-díjas költő, író. A Jelenlét és a Magyar Műhely szerkesztője. 2002-től a Magyar PEN Club alelnöke, 2009-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Szépirói Tagozatának elnöke. Legutóbbi kötete: *Ancika* (regény, 2018).

Serfőző Simon (1942, Zagyvarékas) Kossuth-, József Attila-, Radnóti- és Arany János-díjas, Ballasi Bálint-emlékkardos költő. A Hetek tagjaként indult. A Napjaink szerkesztője, az Új Holnap főszerkesztője, majd főmunkatársa, 1993-tól a Felsőmagyarország Kiadó vezetője. Legutóbbi kötete: *Semmi sem úgy van* (elbeszélések, 2014).

Szakály Sándor (1955, Törökkoppány) hadtörténész, egyetemi tanár, az MTA doktora. 2014-től a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatója és a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető professzora. Kutatási területe az 1868 és 1945 közötti magyar hadtörténelem, társadalom-, illetve sporttörténet. Legutóbbi kötete: *Múltunkról és jelenünkről. Válogatott interjúk és beszélgetések, 2002–2017* (2017).

Szokolczay Lajos (1941, Nagykanizsa) irodalomtörténész, kritikus kortárs magyar irodalommal, különös tekintettel a határon túli magyar literatúrára, valamint színház- és képzőművészettel foglalkozik. Budapesten él. Kölcsey- (1995), József Attila- (1996), Arany János- (2012), Tamási Áron- (2015) és Széchenyi-díjas (2016). Legutóbbi kötete: *Korunk farsangja* (tanulmányok, esszék, kritikák, 2017).

Szokolay Domokos (1989, Békéscsaba) történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának munkatársa, tudományos kutató.

Varga Melinda (1984, Gyergyószentmiklós) a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végzett. Verseit erdélyi és magyarországi rangos irodalmi lapokban publikálja. 2008 májusától 2009 áprilisáig a bukaresti Új Magyar Szó kolozsvári riportereként dolgozott. A kolozsvári Bretter György Irodalmi Körnek szervezői tagja. 2010-től az Irodalmi Jelen munkatársa.

Végh Attila (1962, Budapest) költő, filozófus. A Gödöllői Agrártudományi Egyetemen (1989), majd a Debreceni Egyetem filozófia szakán (2004) végzett. Nagymaroson él. József Attila-díjas (2012). Legutóbbi kötete: *A víz arca* (válogatott és új versek, 2018).